

«МАНАС — 1000» МАМЛЕКЕТТИК ДИРЕКЦИЯСЫ
ИЛИМИЙ-ПРОПАГАНДАЛЫК «МУРАС» ИШКЕР ДОЛБООРУ

КЫРГЫЗ УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
АДАБИЯТ ЖАНА КӨРКӨМ ӨНӨР ИНСТИТУТУ

ЖУСУП МАМАЙ

2-китеп
ЭПОС

Араб арибинен азыркы кыргыз арибине которуп
түшүргөн КЕЧЕШ КЫРБАШЕВ

БИШКЕК
«ШАМ» БАСМАСЫ 1995

ББК 82.3 (2Кн)
Ж—93

РЕДКОЛЛЕГИЯ МҮЧӨЛӨРҮ:

Айтматов Ч. Т.— төрага Шаршеев Ш.
Жакиев Б. Асанканов А.
Жусупов К. Садыков Б.— жоопту катчы
Кырбашев К. Сарыпбеков Р.
Акматалиев А.

Көркөмдөгөн сүрөтчү Р. Исаков.

Жусуп Мамай

Ж 93 Семетей: Эпос: 2-китеп /туз. К. Кырбашев, сүрөтчүсү
Р. Исаков Кырг. Улут. И. А.— Б.: Шам, 1995 — 296 б.

ISBN 5-7499-0007-X

Жусуп Мамайдын «Семетейинин» 2-китебинде Семетей жа-
па анын чоралору Гүлчоро, Канчороюн Чыңкожо, Толтой
менен болгон урушу жапа Коңурбайдын капысынан кол салы-
шы, акырында кызыл кыргынга учурап жеңилиши өңдөнгөн
кызыктуу окуялар сүрөттөлөт.

Китеп «Манас» эпосунун 1000 жылдык мааракесине ба-
гышталат.

Ж $\frac{4804000000}{M 445(11)-95}$ 7—1995

ББК 82.3(2Кн)

ISBN 5-7499-0007-X

© «ШАМ» басмасы 1995.

ГҮЛЧОРО МЕНЕН ТОЛТОЙДУН
АЛГАЧКЫ БЕТТЕШҮҮСҮ

Чыңкожо, Толтой баш кошуп,
Элинде жыйын курганы.
«Күнү толуп калды — деп,
Жиберели элчи» — деп,
Чыдап жаны турбады.
Эли-журтун жыйнашып,
Чеченден чечен ылгашып.
Акун ханга жиберди,
Калдайган кара кат жазып,
Аягына мөөр басып:
«Айткан сөздөн танбаса,
Акун хан жооп берсин — деп,
Алдадым десе бул тактап,
Атышар жерге келсин — деп.
Алдаса эми Акун хан,
Карала тулпар минебиз,
Алтын эшик калаасын,
Аралап бузуп киребиз,
Каз, өрдөктү кан кылган,
Карчыгадай тиебиз.
Үч күнгөчө жооп берсин,
Үч күндө жооп болбосо,
Үйүнө баса барабыз,
Ардактаган Чүрөгүн,
Ач билектен алабыз.
Ат аркага салабыз,
Антип эбин табабыз.

Аны менен тим койбой,
Чаап малын алабыз!
Жакшылыкты санаса,
Түпкүлүгүн караса,
Кол куушуруп, кой союп,
Кудалыкка келебиз.
Ал ыраазы болгуча,
Айдап малды беребиз».
Таңдалган чечен Жаманак,
Таңшыган булбул Саламат.
Арада конуп жол баспай,
Акун ханга келиптир,
Жол азабын көп тартпай.
Алыстан келген элчини,
Кайгуулга келген чечини,
Жасоолдор баштап кириптир.
Саламат менен Жаманак,
Салам айтып Акунга,
Салып башын ийиптир.
Элчиге келген Саламат,
Кеп салганы шар экен.
Жаактууга башынан,
Жаа бербеген кара жаак,
Чечендин бири ал экен:
«Акун хандай теңизим,
Ат көтөргүс семизим.
Ар тарабы келишкен,
Атактуу хандын бирисин.
Сенин кызың Айчүрөк,
Өгө сулуу бала — дейт.
Кулдук уруп Чыңкожо,
Кудалашып алам — дейт.
Ханымдын берген каты бул,
Кудалыкка кандайсың?
Ызатташып өтүүгө,
Тууралыкка кандайсың?
Хан Толтойдуу каары бул,
Кайсы бирин таңдайсың?»
Жумган көзүн ача элек,
Сунган бутун тарта элек.
Сөөлөттүү Акун ханыңыз,
Карылык дартын тарта элек.
Башын өөдө көтөрүп,
Карс дегиче жөтөлүп,
Агартып тишин кылайтат,

Саламатка муну айтат:
«Биздин элдин ичинде,
Эки эстүү бала бар,
Ошого кеңеш салыңар.
Биринин аты Ажыбай,
Биринин аты Түмөнбай,
Жоопту алардан алыңар.
Берем десе ал экөө,
Бербе дээрге киши жок,
Бербеймин десе ал экөө,
Өзгөнүн өтөр мизи жок».
Акун хан айтып бул сөзүн,
Бир баланы чаптырып,
Элчилерге бет кылды,
Эки эренди таптырып.
Ажыбай менен Түмөнбөй,
Катты алып окушуп,
Ичиндеки көп сөздү,
Көңүлүнө токушуп.
Ажыбай туруп кеп айтат,
Мына мындай деп айтат:
«Эртең, Боз-Учуктун сенирге,
Экөөбүз жетип барабыз.
Келишин Толтой, Чыңкожо,
Кенешти мыктап салабыз.
Берер болсок Чүрөктү,
Берер жообун айтабыз.
Бербес болсок Чүрөктү,
Белсенишчү жерлерди,
Белгилишип кайтабыз».
Аны угуп элчилер,
Аттанышып кайтты эле,
Ажыбай, Акун кептерин,
Чыңкожо менен Толтойго,
Төкпөй-чачпай айтты эле.
Ал күнү күн батыптыр,
Жайлаанын кошуу жатыптыр.
Молдо торгой тил безеп,
Таң саргарып атыптыр.
Ажыбай менен Түмөнбай,
Элчиликке барды дейт.
Көшө барган жолдошу,
Термечик менен Калыбек,
Урмагтан атын алды дейт.
Боз-Учуктун сенирде,

Жедигердин чегинде,
Чыңкожо, Толтой төрт адам,
Ажыбай, Түмөн төрт адам,
Маңдайлашып олтурду.
Эки жактан сегиз жан,
Найзага желек аштады,
Чыңкожо сөзүн баштады:
«Жедигердин элинен,
Жер майышкан кол келди.
Кулдук уруп мен үчүн,
Эр Толтойдой зор келди.
Айчүрөктөй сулууга,
Айдаган калың мол келди.
Анык жооп бересиң,
Айчүрөктүн мант берип,
Алдаганы оор келди!»
Аны угуп Ажыбай,
Айтты кебин мамындай:
«Кечээ Манас барында,
Алмамбет, Чубак жанында,
Коңурбай менен Жолойдун,
Олжологон миң нарды,
Тизмеги менен жардатып,
Ал нарындын үстүнө,
Алтын, күмүш зар артып,
Канча каптал чай¹ артып,
Алмамбеттин Сарала,
Башына кебез байлатып,
Айчүрөккө каадалап,
Бел куда болуп кетти эле.
Төгөрөккө дүйнөсүн,
Төгүп суудай септи эле.
Анын уулу Семетей,
Алп чыкты — деп уктум.
Өз-жат дебей дүмөктү,
Салып чыкты — деп уктум.
Темишип ушул түгөнгүр,
Тентек чыкты — деп уктум.
Темир кийген душманын,
Тепсеп чыкты — деп уктум.
Кара сууга кан куйган,
Канкор чыкты — деп уктум.
Аябаган тууганын,

¹ Каптал чай-чайдын сорту, түрү.

Анткор чыкты — деп уктум.
Анын жообун алсакпы,
Армансыз болуп калсакпы?»
Чыңкожо анда кеп айтат,
Чымырканып бек айтат:
«Кечээ Манас өлгөндө,
Эл чогулуп көмгөндө.
Манастан калган көп дүйнө,
Абыке, Көбөш, Жакып хан,
Камчыга ченеп бөлгөндө.
Сыр бешинкти талкалап,
Көкбөрү тартып барчалап,
Өлтүрө турган болгондо,
Бакай берген далдалап,
Эки чанач сүт менен,
Эки байтал күч менен,
Кара хандын шаарына,
Качып кеткен Каныкей,
Семетейди калкалап.
Бөлүнгөндү бөрү жеп,
Бөрүнүн богу болгондур.
Какжайган сөөгүн кажыр жеп,
Кажырдын богу болгондур.
Өлгөн эчак Манастан,
Арбагынан коркосуп.
Куйругун эчак кум баскан,
Тентегинен коркосуп.
Эр Толтой менин өзүмдөй,
Эренден эмне коркпойсун?!»
Анда Ажыбай кеп айтат,
Ачууланбай эп айтат:
«Андай болсо Чыңкожом,
Айчүрөктү алдына,
Алып келем» — деп айтат.
Түмөнбай анда муру айтат,
Түрүлтүп өнүн кубартат:
«Тиен десе Чүрөктү,
Тийбе дээр киши жок,
Тийбеймин десе Чүрөктү,
Тийгиш дээр киши жок.
Эркениз кызды бергидей,
Эр өлтүрүп мен сага,
Кункор болуп калдымбы?
Нар өлтүрүп мен сага,
Пулкор болуп калдымбы?!

Күнгөй кара, күн жарык,
Не билгенди билейин.
Не көргөндү көрөйүн,
Көз көрүнөө зордукка,
Көнгүчөктү өлөйүн!»
Ажыбай менен Түмөнбай,
Айтып жолго кирди эле.
Төрт канаттуу Кара атты,
Чыңкожо тартып минди эле.
Узатпастан экөөнү,
Кууп жете барды эле.
Катуу сүйлөп, бек айтып,
Бастырбай матап калды эле:
«Арка тиреп Акунга,
Бел байлаган Ажыбай,
Беренсинген өзүнчө,
Бели катуу Түмөнбай.
Берер болсон Чүрөктү,
Берем деген жообунду айт.
Бербес болсоң Чүрөктү,
Бербеймин — деп, — апан кайт!
Алдаркатпай мант берип,
Абыдан кебиң ачып кет.
Алакандай мөөрөңдү,
Ак кагазга басып кет!»
Анда Ажыбай кеп айтат,
Карганып катуу бек айтат:
«Жолборс изден кайтчуубу,
Эр сөзүңөн танчуубу?
Эсимди кудай алыптыр,
Мөөрүм үйдө калыптыр.
Эртең Боз-Учуктун сеңирге,
Айчүрөк алып келбесем,
Төбөсү ачык көк урсун!
Төшү түктүү жер урсун!»
Макул болуп Чыңкожо,
Ажыбайдын антына,
«Кебиңден тансаң сойдум» — деп,
Кекетин жанды артына.
Акундун кызы Айчүрөк,
Арылбаган доо болуп,
Ажыбай менен Түмөнбай,
Ит, мышыктай жоо болуп.
Атырылтып ат койду,
Алчактаган тулпардын,

Баскан жери коо болду.
Акун хандын ордого,
Түмөнбай мурун келди дейт.
Аттан түшүп энтелеп,
Айтып салам берди дейт:
«Атактуу Акун теңизим,
Ат көтөргүс семизим.
Чыңкожо, Толтой эрлерге,
Элчиге барып келишим.
Чыңкожонун Карала ат,
Ажыкем минмек болуптур.
Акун хан сенин шаарыңды,
Ажыбай билмек болуптур.
Жалгыз кызың Чүрөктү,
Боз-Учуктун сеңирде,
Чыңкожо менен Толтойго,
Кармап бермек болуптур».
Аны укканда Акун хан,
Арданып өңү бузулду.
Ак сакалы бириндеп,
Ачуудан тери сызылды.
Ал ангыча Ажыбай,
Аста кирип эшиктен,
Ара жерге кысылды.
«Түмөнбайдын айтканы,
Чынбы, Ажыбай, жалганбы?
Жалган болбой чын болсо,
Табамын акыр айлаңды!»
Жаактууга жай бербес,
Жалтанбаган Ажыбай.
Акун хандан таймапбай,
Айкырык салып муну айтат,
Акун хан өңүн кубартат:
«Калтыраган, куу какбаш,
Калтырабай тим отур!
Үрпөңдөгөн, куу какбаш,
Үрпөңдөбөй тим отур!
Сербендеген, куу какбаш,
Сербендебөй тим отур!
Боз-Учуктун сеңирге,
Кайпаган калың кол келди,
Жер жайнагып мол келди.
Айчүрөктү аясаң,
Акун хан сенин элине,
Арылбаган шор келди.

Ардактаган Чүрөктү,
Билсең бүгүн, Акун хан,
Чыңкожо менен Толтойго,
Кармап бериш оң келди!
Ойлогонуң, Акун хан,
Бүгүн түпсүз ордосун.
Аясаң Чүрөк кызылды,
Кайнаган кара шордосун!
Чыгып андан кеткидей,
Эшик тапчы, Акун хан,
Чыгарып андан кетейин.
Кирип чыкпай койгудай,
Тешик тапчы, Акун хан,
Киргизип ага кетейин!»
Ажыбайдан каккы жеп,
Акун хан башы тел болду.
Калкылдаган калайык,
Кайнап, ташып сел болду.
Капчыгайга урунган,
Кара бороон жел болду.
Аны көрүп Түмөнбай,
Айчүрөккө чапканы.
Куйрук улаш Ажыбай,
Кубалап аны барганы.
Аттан түшпөй кыйкырып,
Ак ордонун сыртынан,
Түмөнбай доош салганы:
«Ардактаган буулумум,
Үйдө болсоң бери чык.
Өзүңа айтам билгизип,
Алып келген кебимди ук!»
Күлүмсүрөп кашкайып,
Күндөй бети нур чалып.
Чекири жок, кой көздүү,
Сепкили жок, ак жүздүү.
Айчүрөк чыкты кериле,
Ак маралдай маңкайып.
Кашкай карап күлгөндө,
Кабагынан ай жарып.
Ажыбайдан жашырбай,
Айтып өттү Түмөнбай.
Чыңкожого Ажымдын,
Убада берген бөлжолун.
Боз-Учуктун сеңирге,
Алып барып Чүрөктү,

Чыңкожо менен Толтойго,
Кармап бермек болгонун.
Акылы артык Айчүрөк,
Ак тотудай кулпунуп,
Күлө карап кеп айтат:
«Ажыке, айтчы — деп айтат.
Карындашың Чүрөктү,
Чыңкожо менен Толтойго,
Бермек болуп келдиңби?
Ойлонуп артың, сөз кылбай,
Өз билгиңче иш кылсаң,
Табамын бир күн эбиңди!»
Ажыбай анда кеп айтат:
«Айчүрөк, укчу — деп айтат.
Алды менен шаарыңа,
Азар түмөн кол келди,
Аз келбеди мол келди.
Алты атар мылтык ийнинде,
Албарстан кылыч кабында,
Апкаарып адам туралгыс,
Ал Чыңкожо жанында.
Атса атып салгыдай,
Чапса чаап салгыдай.
Кейпин көрүп чочконун,
Кеп менен алдын тосконум.
Жайыңды айтып, Айчүрөк,
Карганып араң кутулдум.
Эр көөнүңө жараса,
Тийбейт деген эмне?
Эр көөнүңө жакпаса,
Асмандап учуп, Айчүрөк,
Кетпейт деген эмне?
Самаганың Семетей,
Жетпейт деген эмне?»
Анда Чүрөк кеп айтат:
«Аттуу турбай, агалар,
Чай ичкиле — деп айтат.—
Ыгы келсе андайдын,
Ылайыгын көрөрбүз.
Ыктуу болсо жумушуң,
Ата менен аганын,
Айтканына көрөрбүз».
Алдыда Чүрөк жол баштап,
Эшикти ачып калды дейт.
Ажыбай менен Түмөнбай,

Ордодон көрүп кызыкты,
Акыл, эстен танды дейт.
Ортосунда ордонун,
Байлаңуу турат он төрт ат,
Он төртү бирдей күлүк ат.
Он төрт аттын ичинде,
Көргөндө салты башкача,
Кежимден жабуу жабылган,
Жем баштыгы манаттан,
Такта соору, тайган төш,
Тамдай болгон Буурул ат,
Ал ырыстуу эрдин малы экен.
Қанаты экен, жаны экен,
Көргөн сайын канбастай,
Қасиети бар экен.
Қара байыр казан ат,
Теңдеш жок так экен.
Жөбөлөңдүү жорукта,
Жоого миңчүү ат экен.
Он төрт аттын аягы,
Жаа моюндуу Туучунак.
Туягында тура жок,
Жүрөгүндө кара жок,
Телегейи теңтегиз,
Байлоодо турат он төрт ат.
Баарысында чала жок,
Байкаган киши билгендей,
Башкача аттар келешкен,
Күлүктүктө даба жок.
Ички тамга киргенде,
Айчүрөк турду муну айтып:
«Көкүл менен самайым,
Аргын менен ногойдон,
Арстан чыккан ошондон,
Асыл төрө паанайым.
Көкүрөгүң соо болсо,
Көзүңдү ачып өдө бол.
Хан атамдын калзасын,
Ажыкем билмек болуптур,
Чыңкожонун Аласып,
Алып миңмек болуптур.
Боз-Учуктун сеңирде,
Болжолдуу тумшук жеринде,
Чыңкожо менен Толтойго,
Айчүрөктү алпарып,

Қармап бермек болуптур».
Ажыбай менен Түмөнбай,
Үйгө али кире элек.
Үйдө жаткан кишинин,
Қим экенин биле элек.
Ачылып эшик калганда,
Ажыбай башын салыптыр.
Ал үйдөгү эрлердин,
Эркин жатқан шерлердин,
Қараанын көрүп калыптыр.
Аптыгып калған Ажыбай,
Буларды ойго алыптыр.
Қоендон окшош эки уул,
Көзгө сүрдүү көрүнөт,
Желмогузбу теги бул?
Қыздардын бери жағында,
Келбээрсин булар олтурған,
Керебет алтын тағында,
Алардан ары төр жакта,
Ажыдардай айбаты,
Арстандан бирөө көрүндү.
Көрө замат Ажыбай,
Көңүлү нечен бөлүндү.
Айбатынан айбыгып,
Қара жандан түңүлөт.
Ажары анын башкача,
Айдай болгон бир сүрөт.
Қыя салып караса,
Қызыл чийкил, нурлуу жүз,
Туура карап Ажыбай,
Көрө албады нурун түз.
Алтындан кемер курчанған,
Албырып бети нур чалған.
Мусурканып мур жанған¹,
Муздай темир курчанған.
Мостоюңку бул эрен,
Эки жигит котчу алған.
Семетей келип болгонун,
Ажыбай билет ал кайдан?
Үйгө киши киргизбей,
Эшикке чыкты Семетей.
Ээрчип чыкты кош чоро,

¹ Мусурканып мур жануу — аябагандай албаттуу, кайрат, күчкө келүү.

Жоо жарагын белеңдей.
Айбатынан Семендин,
Аңтарылып көз жайнап,
Күрмөөгө келбей кызыл тил,
Таштагандай бек байлап.
Ажыбай менен Түмөнбай,
Аста басып кедендеп,
Аттарын минип кайтышты,
Артын карап элендеп.
Семетей туруп кеп айтат:
«Ой, жигиттер, — деп айтат. —
Мен укканды уктуңбу?
Мен туйганды туйдуңбу?
Айчүрөктүн сөзүнө,
Акылыңды бурдуңбу?
Боз-Учуктун сенирге,
Ажыбай менен Чыңкожо,
Болжочуп келген турбайбы.
Кимин барсаң, аның бар,
Бирин мында калыңар,
Бир кишилик алың бар.
Бирөөң чалгын чалыңар,
Чалгын чалып баруучуң,
Тайбуурулду минип бар.
Шыгайдын уулу Чыңкожо,
Чыгып калса жолуңдан,
Ичин жарып, итке сал.
Канын төгүп, башын ал,
Жүрөк канын тамызбай,
Ичин алып, жолго сал!»
Канчоросу калтылдап,
Гүлүстөн тууган Гүлчоро,
Күлүмсүрөп жаркылдап,
Күзгүдөй көзү жалтылдап:
«Бар десең, аба, барайын,
Барбай кантип калайын?
Жолукса Толтой, Чыңкожо
Жообу эмне алайын.
Түрү суук болушса,
Тируу койбой коёюн.
Хан атам Манас болгон соң,
Сойбой кантип коёюн?
Буурулду эки күндүк эти бар,
Тиктелип жүнү биринден,
Тери калган жери бар.

Абыкенин Актелки,
Абыдан сууту каныптыр,
Как ошону минсемби?
Кайгуулга келген жан болсо,
Каршылашкан хан болсо,
Карсылдашкан эр болсо,
Найза саяр шер болсо,
Тайманбай турган жан болсо,
Тамашага батсамбы?
Мингени күлүк ат болсо,
Олжолоп аны кайтсамбы?»
Анда Семен муну айтат,
Айчүрөктүн алдында,
Агартып тишин кылайтат:
«Азелден кудай ак жасап,
Атаң келген дин үчүн.
Каалап келген ак динди,
Калпа, султан, пир үчүн.
Таштап келген тактасын,
Акыреттин камы үчүн.
Айтылат иши ар жерде,
Какандыктын ханы үчүн.
Түгөнбөйт анын жомогу,
Туюнтуп айтса эл үчүн.
Басташкан байлап, белин бек,
Ата конуш жер үчүн.
Сен ошол, Алмамбеттин уулусун,
Бүгүн сага берейин,
Алдымда минген Буурулдум.
Арстаным чоро, кийин ал,
Бараңдын огу батпаган,
Атакемдин буулумун.
Абайлап сөзгө кулак сал,
Акылман чоро, кулунум.
Аттанып чыксаң ак жолтой,
Аркама жүрсөң сан колдой.
Арка кылган эки уул,
Алдымда жүрсөң миң колдой.
Аттан арман кылбагың,
Аттангың, чором, турбагың,
Байлоодо жүргөн бабыңда,
Бларысы чабар табыңда.
Он төрт күлүк ат келди,
Блары тулпар мал келди,
Арачап бүгүн турасың,

Атасы башка жат элди,
Канчоро жатып албасын,
Жайлоого атты айдасын.
Асыл жеңең Айчүрөк,
Азык-түлүк камдасын.
Кас санаган душмандар,
Кагылышсаң кан болсун,
Өнөгүң элде даң болсун.
Алдындагы Тайбуурул,
Атагы чыккан хан Буурул,
Қадууга чапсаң чаалыкпас,
Қанчалык чапсаң арыбас,
Өөдө-ылдый ылгабас,
Өркөчү бийик, сээри пас,
Тутам шыйрак, жез билек,
Тунук тулпар Буурул ат.
Қата сайып жаралуу,
Қалганга бөлсөң табалуу,
Қалтырбай сени талаага,
Алып келет абаңа.
Өлүп калсаң сөөгүңдү,
Таштап атпайт арага.
Он беш асый болгунча,
Өзү айбан болсо да,
Антың актап, тоо сактап,
Дени күйгөн Тайбуурул.
Ишенгеним эки уул,
Арка кылган бир Буурул.
Азырынча, Гүлүстөн,
Ал Буурулду минип тур.
Қандай барсаң андай бар,
Жоо жарактын баарын ал.
Жолукса Толтой, Чыңкожо,
Жобунтуп ага кайгы сал!»
Жообун абаң бергенде,
Жоо дегенде сүйүнүп,
Қобурлуу тууган чунағың,
Мыйыгында күлүнүп,
Башкасына карабай,
Буурулду көздөй жүгүрүп,
Қуошканын узартып,
Чап олоңун кыскартып.
Қачкан элик чокулуну,
Алдыңкы кашы карк алтын,
Атадан калган аккаңкы ээр,

Тайбуурулга токунду.
Аттанып чороң жүрөрдө,
Арстан Семен муну айтат,
Садагасын кактырып,
Чоролорун жубантат:
«Алыска жүрөр Гүлчоро,
Адамдан артык эр чоро.
Өлбөй жүрсөң жолдошуң,
Тирүү жүрсөң колдошуң.
Қанчоро, камда садага,
Гүлчорого жол болсун!»
Абасы анча айтканда,
Қанчоро карап турабы?
Алек-далек жүгүрүп,
Арстандай бели бүгүлүп.
Кешиктирбей бу дагы,
Даярланды заматта.
Садагага чабарга,
Сары башыл улагы,
Анын арты жагынан,
Айлана чаап энтелеп,
Алып келди айдатып,
Мала кашка уй менен,
Ак бооз бээни жетелеп.
Арыстаның Семетей,
Атасы айкөл Манастын,
Арбагына жалынып,
Анын атап жолуна,
Ак боз бээни чалдырып,
Мала кашка уйду ал,
Элге тирүү талатып,
Кескилетип алдырып.
Сары улақты Гүлүскө,
Садагага кактырып.
Ак жолуна чороңдун,
Алтындан жолдук чачтырып.
Қурун салып мойнуна,
Бата берип барылдап,
Бала жолборс Семетей,
Турганда минтип бакылдап.
Атасынын колдоочу,
Ошолордун баарысы,
Көрүнүп көзгө аңкере,
Келип турду жақындап.
Опол тоодой зор Манас,

Мингени анып Аккула,
Маңдайда кызыл меңи бар,
Жылаңайлак, жылаңбаш,
Суулугунда бир бала.
Эки түгөй сур бөжөк,
Эки үзөңгүгө жабышып.
Куйругун көккө көтөргөң,
Кара чаар жолборстор,
Эки жаңда кабышып.
Камчы саптай ак жылан,
Үч курчалып белине,
Кулактан башы артылып,
Тилинен күйүп өрт чыгып,
Көзүнөн жалын от чыгып,
Кошулуптур чорого,
Бир ажыдаар бу чыгып.
Бермети беттен төгүлгөн,
Бешиене жарык көрүнгөн,
Саамай чачы бириндеп,
Салынып жерге желбиреп.
Шөкүлө башка кийинген,
Өңү анардай кызыл кыз,
Өзү жандан узун кыз,
Учкаша мишип артына,
Баратты ийин артылып.
Алтымыш кулжа бөлүнүп,
Эки жакта көрүнүп.
Булар да өттү даңдайын,
Сүрөттөй көзгө тартылып.
Кабылан, жылан, жолборсу,
Сур коен бала жолдошу,
Кыз олуя колдошу.
Аркасында көп экен,
Алтымыш түркүн жөлөгү.
Төрө Манас баатырдын,
Тукумунун өбөгү.
Кош болуп мындан Семетей,
Гүлчорону аттантты,
Саярына колуна,
Сырнайзаны карматты.
Чабарына Ачалбарс,
Айбалтаны байлатты.
Атарына Аккелте,
Ай далыга шайлатты.
Жарактын баарын жам кылып,

Чоронун көөнүн жайлатты.
Бастырарда Гүлчоро,
Баатыр Семен дагы айтты:
«Касташкан душман жоолордон,
Калдайган бийик тоолордон,
Кармашчуу Толтой, Чыңкожо,
Каңгайдан келчүү жоолордон.
Тайманбастан, Гүлчоро,
Качырып найза салгынын.
Кабыргасын кыйратып,
Кара боорун жаргынын.
Жолдошу чоро бул болсо,
Жолборсу кандай кылат — деп,—
Жүрөгү чыгып кабынаң,
Түңүлсүн чочуп жанынан.
Атын уккан баягы,
Боз-Учуктун сенирге,
Болжолдуу жолдун чегине,
Тармал-Саздын оюна,
Талдуу суунун боюна,
Жалгыз жаман тегирмен,
Душмандын келер жолуна,
Азыр болгун ушуга.
Аттан түшүп жатпагың,
Уктап кокус калбагың.
Түшүп аттан уктайм — деп,—
Түйшүктү башка салбагың.
Абамдын айткан акылың,
Абайлап, чором, андагың.
Унутпастан кунт коюп,
Кулагыңда кармагың».
Батасын алып Семендин,
Тонун кийип берендин.
Бар жарагың асынып,
Шай колдогон эрендин.
Күчү артып күүлөнүп,
Күлүп кетти Гүлчоро,
Атырылып жолборстой,
Жүрүп кетти Гүлчоро.
Боз-Учуктун сенирге,
Талдуу суунун боюна,
Барып жетип Гүлчоро,
«Болжолдуу сенир жери — деп,—
Абамдын айткан кеби — деп,—
Кас санашкан душмандын,

Кан болор келди эби — деп.
Жолун тосуп турайын,
Жолукса Толтой, Чыңкожо,
Жыпжылма түптүз кылайын.
Кызыл каны агызып,
Кылдай мойнун кыяйын.
Ажалым жетсе өлөйүн,
Азабым болсо көрөйүн.
Атактуу Толтой жолукса,
Найзалашып көрөйүн.
Чыңкожо мага кез болсо,
Башын кесип жөнөйүн».
Алып учуп жүрөгү,
Гүлчоронун дегдептир.
Айланып сеңир тумшуктан,
Аттын изин караса,
Анда пенде келбептир.
«Келер бекен булар — деп, —
Таң аткыча турам — деп,
Таң аткыча келбесе,
Таап алып бир киши,
Келгеним кабар кылам» — деп.
Ийе тартып Буурулду,
Тизгинин кайра каңтарып,
Аккаңкы башын кучактап,
Уктады көзүн аңтарып.
Кыйладан бери Гүлчорон,
Кыз-келпиди жапында.
Кызык уйку ала элек,
Кыйналып келген жол тартып,
Абыдан ардык чыга элек.
Үзөңгүгө тамаңдап,
Сырнайзасын кучактап,
Аккаңкыга баш коюп,
Калды чорон кана уктап.
Муну кое туруңуз,
Сактап жаткан баягы,
Толтой менен Чыңкожо,
Ошондон кабар угуңуз.
Ажыбай менен Түмөнбай,
Аттанып алар кеткенде,
Чыңкожо менен эр Толтой,
Көшүнүн жеткенде,
Чыңкожо туруп кеп айтат:
«Э, досум, Толтой — деп айтат.

Балбандык күчтө чыналды,
Баатырдык даңкы чыгарды.
Мени менен дос болуп,
Мелжемдүү жерде сыналды.
Арка болуп өзүмө,
Антташкан сөзгө чыгалды!
Айкырып сен турганда,
Ар ишти өзүм кылалдым.
Ажыбайды коркутуп,
Жүрөгүн каптан чыгардым.
Бирок дагы сөзүндө,
Тетири турат булардын.
Жумуштан койбой чаланы,
Бүгүн чалгын чалалы.
Кандай болуп жаткандыр,
Айчүрөктүн абалы?
Андан кабар алалы,
Абдан билип абалын,
Анан кайра жаналы.» —
Деп, Чыңкожо айтканда,
Баш ийкеп Толтой калганы.
Арты-алдын ойлобой,
Арам изет чубуттун!¹
Алдаганын болжобой,
Көөдөгүнө чалганы.
«Чүрөктөн кабар алам» — деп,
Бастырып жолго салганы.
Толтойдун жайын менден ук,
Менден уксаң бейлеп ук.
Каарлуу Толтой баатырдын,
Абдан жайын ээлеп ук.
Кара сакал, балбан эр,
Калмактан олжо алган эр.
Катылышкан душманын,
Кан кылып, мээсин жайган эр.
Качырганын кайсаган,
Касташканы калбаган.
Чыккан эмес калмактан,
Каш кайтарар эч бир жан.
Жеңилбес баатыр Толтойду
Эңишип беңде чыкпаган.
Алым алып, мал алып,
Кызыл дилде зар алып,

¹ Чубут-куйтку, куйту.

Кызылбаштын Контукчу,
Индыстан менен Иранды,
Былк эттирбей коркутчу.
Алым берип, сандалып,
Жанын багып турушчу.
Толтой менен салышып,
Контукчу өлгөн болучу.
Контукчуну сойгон — деп,
Өлгөнчө алар коркушчу.
Индыстан менен Ирандан,
Эч бир бенде албаган,
Эрегпшкен эчендин,
Эдебин берип жалмаган.
Кызыл сакал, балбан эр,
Кырымды чаап, алган эр.
Кырым менен Урумга,
Кызыл тумшук, көк көздүү,
Кыжылдаган көп элге,
Кыргынды далай салган эр.
Калың жоодон качпастан,
Каш кайтарган албан эр.
Хан Манастын тушунда,
Чынмачынга барам — деп, —
Чын ачуум келсе меники,
Чон Бейжинди алам — деп.
Талап кылган ою бар,
Кайда барса ак жолтой,
Кутургурдун жолу бар.
Шай колдогон Семене,
Шашып Толтой катылып,
Кыйын болду чатылып.
Түбүндө жүрүп түгөнгүр,
Чынокжонун көөнү — деп,
Мерт болгону эмгиче,
Элде жүрөт айтылып.
Күндү эсептеп эр Толтой,
Чынокжого кеп салды,
Мына мындай олоңдой:
«Ажыбай менен Түмөнбай,
Келбей калды бүгүн — деп, —
Чынокжо, турат оюмда,
Мына мындай күмөн кеп.
Токсон күн мөөнөт алганда,
Акундун кызы Айчүрөк,
Аккуу болуп учкан, бейм,

Ак булуттуу асманга?
Же болбосо Чүрөктү,
Калмактан калдай алганбы?
Же болбосо Айчүрөк,
Казакка кабар салганбы?
Же болбосо Айчүрөк,
Катагандын хан Кошой,
Анын уулу Жалгызек,
Ага кабар салганбы?
Баштап келип калганбы?
Же болбосо Чынокжо,
Менин, ойлогон оюм жалганбы?
Туюнбадын, тим болдуң,
Же Ажыбай алдап салганбы?
Арстан Манас бел куда,
Болгон башта деди эле,
Же ага кабар салганбы?
Баштап келип калганбы?
Жетим калган Семетей,
Жерин таап алганбы?
Жесир калган Каныкей,
Элин таап алганбы?
Аселде оозун чайкаган,
Ак сакалын жайкаган.
Адамдан ашкан кеменгер,
Акылман Бакай айлакер,
Бегин таап алганбы?
Акундун кызы Айчүрөк,
Ошол Манас тукуму,
Белесини чыккан Семетей,
Белин таап алганбы?
Таап келген эрлерди,
Күтүп булар калганбы?
Же болбосо, Чынокжо,
Ажыбай менен Түмөнбай,
Айткан кеби жалганбы?
Алыстан киши келтирип,
Бел байлашын алганбы?
Бек ишенип аларга,
Бекинип жатып калганбы?
Бек ачуум келди меники,
Белгилүү сеңир урчукка,
Аттанып өзүм барсамбы?
Абдан чалгын чалсамбы?»
Мына ошентип эр Толтой,

Суркоенду токунуп,
Сырнайзасын курчутуп.
Кылычы жанда кыңгырап,
Кетелек белде дыңгырап.
Кытайча кызыл доолбас,
Чымын тийсе зыңгырап.
Суркоен минип болкоюп,
Сырнайза колдо койкоюп.
Лйбалта белге асылып,
Көк жеке бутта чойкоюп.
Асынып мылтык мурчанып¹,
Муздай темир курчанып.
Өрттөй көзү кызарып,
Куудай мойну узарып.
Кызыталак зор Толтой,
Өзү жөнөп калганы.
Чар тарапка көз салып,
Чалгынды өзү чалганы.
Алдындагы Суркоен,
Арыштай басып элендеп,
Белсенип чыккан эр Толтой,
Белин байлап бекемдеп.
Ченчиге келген жоо болсо,
Чымындай жаны чыркырап,
Чыкпас жайга кетер — деп.
Эсирген Толтой келатат,
Эрегишкен жоо болсо,
Эки чайнап жесем — деп.
Андан эч бир кообу жок,
Ойгоно турган ою жок.
Сырнайзаны кучактап,
Аккаңкыга баш коюп,
Коңурук тартып Гүлчоро,
Уктап жатат мас болуп.
Астында Буурул аты бар,
Асманда тийген айы бар.
Айдын жарык мезгили,
Он эки, он үч чагы бар.
Багыштын уулу эр Толтой,
Гүлчоронун жанына,
Келе жаткан жайы бар.
Өңүт алып куу Толтой,
Көлөкө менен жарыктын,

¹ Мурчануу-кайрат, күчкө келүү.

Ортосунда келатат.
Өпкөсү батпай көөдөнгө,
Толтосунда келатат.
Көрүп калды Буурул ат,
Мына ошону жаныбар.
Көрөрү менен Тайбуурул,
Кошкурук атып калганы.
Таттуу уйкудан Гүлчоро,
Умачтай көзүн ачканы.
Көрүнбөй көзгө эч караан,
Уйкуга кайра батканы.
Алдындагы Тайбуурул,
Турбай туйлап, жер чапчып,
Октос берип басканы.
«Арам өлгүр кантет» — деп,
Ачуусу менен Гүлчоро,
Көзүн бардап ачканы.
Бет маңдайын караса,
Бир тоо жылып келатат.
Тообу десе кишидей,
Тоорулуп, өңүп келатат.
Көрөрү менен чоронду,
Көзү умачтай ачылды.
Найзасын алып колупа,
Тайбуурулду темниип,
«Манастан» бала бакырды.
Тоодой болгон Толтойду,
Тоо экен — деп — жазганбай,
Томуктай кызыл жаш бала,
Токтобостон качырды.
Хан Коңурдан качпаган,
Калың жоодон шашпаган.
Кайран баатыр Толтоюн,
Канчаны жерге жаздаган.
Сыймыгы учуп башынан,
Айрылып атак-даңкынан,
Катуу шашып баладан,
Канысынан качырган.
Айтарына сөз таппай,
Басарына жол таппай.
Ашыгып Толтой бурулуп,
Суркоендун санына,
Сокмоктуу камчы урулуп.
Акыл-эстен айрылып,
Алактап катуу шашыптыр.

Ажыдаар көрө калгандай,
Артына Толтой качыптыр.
Качырганда турчубу,
Кайраты өткүр жаш бала,
Кандим эмес боз бала,
Болжолдуу жерин биле албай,
Болжоп найза саялбай,
«Кара бою тоодой — деп, —
Кандай болсо андай — деп, —
Бир жерине Сырнайза,
Тийсе учу жарар» — деп,
Энтелеген түгөнгүр,
Эндекей найза алыптыр,
Эң эле катуу сайыптыр.
Шай колдогон баланын,
Шашкалаң сайган найзасы,
Оң бөйрөгүн аралап,
Көбүк этин жаралап,
Мүчүлүш араң жеткени,
Тоодой болгон Толтойго,
Толук найза жетпеди.
Көмөлөпбөй Толтоюң,
Кутулуп аман кеткени.
Алдындагы Суркоен,
Алып барат ашыгып.
Аркасында Тайбуурул,
Арандай оозу ачылып.
Төрт аягы тийген жер,
Кемегедей казылып.
Аркасынан чыккан чаң,
Жөө тумандай жазылып.
Тизгин менен иши жок,
Тигилип чороң октолду.
Чалынып колу тизгинге,
Буйдалып Буурул токтолду.
Кыраан Толтой баатырың,
Кылчайып артын карабай,
Караганга жарабай,
Карчыттан канын куюлтуп,
Качып барат талаалай.
«Карасын кайдан көрдүм — деп, —
Бир беттешпей өлдүм — деп, —
Чынкожо тилин алам — деп, —
Тирүүлөй кордук көрдүм» — деп.
Суркоен менен балактап,

Жаралуу болгон Толтойдун,
Эси кетип салактап.
Күрө тоңун жыя албай,
Эки этеги далактап.
«Кайдасың — деп, — Чынкожо»,
Айкырып Толтой алактап.
Коең сур менен койгулап,
Колго кирди шалактап.
Чалынган колун Буурулдун,
Бошотуп минип атына.
Шай колдогон Гүлчоро,
Шашып качкан Толтойдун,
Сая түштү артына.
Ар кандай кызык угасың,
Алардан жомок айтылса.
Баатыр болбойт, шер болбойт,
Башы өлүмдөн тартылса.
Болсо да бала Гүлчоро,
Башын тартпай жөнөдү.
Кандим болгон баатырча,
Азыраак токтоо кылалбай,
Толтой качты катынча.
Дагы турат талабы,
«Тоодой болгон кишини,
Томолотуп жыксам — деп, —
Топого башын тыксам — деп, —
Кылычтап башын кессем — деп, —
Кыпкызыл канын ичсем — деп, —
Абакем менен Чүрөккө,
Кыз-келиндин алдында,
Кызматым айта жетсем» — деп.
Кыз эсине түшкөндө,
Кыялын өзү болжобой,
Аба эсине түшкөндө,
Алды-артын ойлобой.
Алдындагы Буурулду,
Атырылтып аргытып,
Артынан чанын баргытып.
Алдындагы Толтойго,
Эми кууп жетерде,
Эңкейтип сайып кетерде.
Кайнаган калың көп элге,
Селдей болгон аскерге,
Тумандай болгон тоң элге,
Жер союлган аскерге.

Жедигердин Толтою,
Желип кирип барганы,
Өксүп Гүлүс калганы.
Өкүрүгү Толтойдун,
Уккандын баарын чочутту.
Карчыты анын кан болуп,
Калайыкты коркутту.
Шыгайдын уулу Чыңкожо,
Акылынан шашканы.
Толтойдун чыгып алдына,
Чылбырынан алганы:
«Сүргөндөй бирөө камчылап,
Суркоен тулпар күлүктү.
Эрдигицен айрылып,
Салганың кандай түйшүктү?
Эл укса муну эмне дейт,
Өкүрүп, Толтой, не болдуң?
Карабай качып артыңа,
Өкүнүп, Толтой, не болдуң?
Кол сынса да кокустан,
Жең ичинде болучу.
Баш жарылса бирөөдөн,
Бөрк ичинде болучу.
Өлбөй туруп өкүргөн,
Баатыр кантип оңучу?!
Жерге кирген Толтоюм,
Жешилдик жайың мына ушу!
Ар канча кууган болсо да,
Аста келсең болбойбу?
Айдап келген колго бу,
Сыр бербесең болбойбу?
Өлсөң башың өлбөйбү,
Өксөбөй келсең болбойбу?
Жаның чыгып жатса да,
Өкүрбөй келсең болбойбу?
Качканыңды көргөндө,
Кайнап жаткан жедигер,
Кантип тосуп токтотом.
Качып берсе калың эл?!»
Жаман сөз ачуу, жап татты,
Жарасынан Толтойдун,
Жабышып өпкө кан катты.
Алып барып түшүрүп,
Эл ичинде кыйыны,
Айлакерлер жыйылды.

Кантемир дары бар эле,
Найза тийген жарага,
Кашкулак өтө дары эле.
Қырма кызыл дарысын,
Келтирди койбой баарысын.
Кантемирди эзилтип,
Хан Толтой баатыр төрөнүн,
Жарасын көрдү чечинтип.
Кайнатма кара дарыны,
Тышынан чаап шыбады.
Ороп-чулгап жаткырып,
Оолак үйгө бактырып.
Сары улагын таптырып,
Садагасын кактырып.
Улуу бешим болгондо,
Ооруган жери басылып.
Ордунан турду эр Толтой,
Чайыттай көзү ачылып.
Көптү көрүп жашаган,
Көптүн башын ашаган.
Жел тобурчак ат минген,
Темир калкан тон кийген.
Журт башкарган жашынан,
Эл башкарган башынан.
Ак сакалдуу карысы,
Байтеке деген вазир:
«Толтой, аман барсыңбы,
Намыссыз тууган жансыңбы?
Апча коркуп качкыдай,
Акылыңан шашкыдай,
Не көрүндү көзүңө,
Не билинди өзүңө?
Калдаңдап качып хан башың,
Кандай жорук баштадың?
Эрликти кайда таштадың?»
Анда Толтой кеп айтат:
«Чалгынга бардым — деп айтат. —
Акун хандын шаарында,
Мени кууп чыккындай,
Карчытка найза тыккындай,
Колу жоону бар беле?
Жоого чыгар беттешип,
Күч ортосун чектешип,
Найза саяр кектешип,
Болук уулу бар беле?»

Мындан мурда барганда,
Андай шумдук жок эле.
Бүгүн барып карасам,
Кызыл буурул ат минген,
Кыл куйругун шарт түйгөн,
Кызыл чийкил жаш бала,
Он беш менен он төрткө,
Чыгар-чыкпас баштанат.
Башкача сүрдүү бакырат,
«Манастап» ураан чакырат.
Кандай жан — деп — карасам,
Эки түгөй сур бөжөк,
Үзөңгүгө жабышып,
Қара чаар кабылан,
Қапталында жарышып,
Жылаңайлак жаш бала,
Жылоодон алып жетелеп,
Учкаша минген кызыл кыз,
Көрүндү башы чекелеп,
Айбыкканым ошондон,
Абаке, али кетелек.
Отуз кулжа он бештен,
Эки жакта бөлүнүп.
Көсө куйрук көк даңгыт,
Көт жагында көрүнүп.
Жаман чуркап алындыр,
Ошонун бары дабырап,
Ошолорду көргөндө,
Токтоно албай мен качтым,
Акылыман ажырап,
Карчыттан урган найзасы,
Кабыргамды аралап.
Тоодой болгон мен кулду,
Томуктай бала жаралап.
Эс-акылым жыялбай,
Качып бердим талаалап.
Өөдөсүнө калганда,
Өксүтүп атын Суркоен,
Элди көздөй бет алып,
Араң келдим чамалап.
Чалгын чалам жалгыз — деп, —
Чактабай жаман кутурдум.
Сур бууданым болбосо,
Тирүү кайдан кутулдум?!
Ушул болду көргөнүм,

Уятыман өлгөнүм!»
Анда вазир кеп айтат,
Уккандарды муңайтат:
«Бул көргөнүн жалгандыр,
Бул көргөнүн чын болсо,
Астына анын мингени,
Кызыл Буурул ат болсо,
Қачырып найза сайганы,
Кызыл чийкил жаш болсо.
Қапарга албай кас жоону,
Уктап атчан мас болсо,
Оңуна келген олжосу,
Ал төрөсү эмес чоросу.
Көптү көргөн Айчүрөк,
Көкөлөп учуп баргандыр?
Қаңкор Манас тукуму,
Көкжалга кабар салгандыр?
Қошун тартып күркүрөп,
Қудалап келип калгандыр?
Қайгуулга чыгып чоросу,
Хан Толтой сени сайгандыр?
Өлгөн сайын өөрчүүчү.
Өткүр Манас тукуму.
Түгөнгөн сайын түтөөчү,
Түгөнгүр Манас тукуму,
Туйгун келип калгандыр?
Алмамбет уулу Гүлчоро,
Қачырып найза салгандыр,
Қабырганды жаргандыр?
Аныгын абдан билели,
Ошолордон болбосун.
Жедигердин ушул доо,
Тукумун үзүп койбосун.
Ушул жерден кайталы,
Тиги жерде эл-журтка,
Ақун хан кызы Чүрөктү,
Бербеди» — деп айталы.
Байтекедей карт вазир,
Ушунча айтса насаатты,
Чыңкожо буга болбоду.
Айласы кеткен Байтеке,
Аңылдаган ал итке,
Алдында болгон көп иштен,
Айтып сөзүн розгоду:

«Кечээ, Көкөтөйдүн ашында,
Көп жыйындын кашында,
Болгон ишти айтайын,
Бар элем мен башында.
Кытайлардын Коңурбай,
Мааникер сурап бир келген.
Алтып менен күмүштү,
Артык айтып ал кирген.
Мааникерди бербесе,
Калың элди кырам — деп, —
Аягына чыгам — деп, —
Алп Коңурбай, Нескара
Калмак менен кытайдын,
Калтырбай барын жыям — деп. —
Қара кыргыз калкына,
Қылгылыкты кылам — деп,
Эки курдай мал сойсо,
Эт тарттырбай жеп кеткен.
Башкара албай Бокмурун,
Баса албай кордугун,
Баарысынан эс кеткен.
Улуктун баары чогулуп,
Ай тегерек олтуруп,
Ошондо кайта кеңешкен.
Кошой анда кеп айткан,
«Кокуй, балдар, — деп айткан. —
Жакыптын уулу калкорду,
Қабылан Манас анткорду,
Чақыргын, — десем — болбодун, —
Чақырбай кана оңгонуң?!
Айткының, — десем — болбодун, —
Айттырбай кана оңгонуң?!
Таласа этти мейли го,
Талап кетсе таптакыр,
Айылынды, малыңды
Анда кайсы болгонун?!
Маанайы бийик адамдан,
Манас менен ойнобо.
Бокмурун, малга чиренип,
Байлыкты артык болжобо.
Адамдан малды артык — деп, —
Өзүңдү өзүң кордобо.
Колдун кири байлыгың,
Қыргын болуп сойлобо.
Адам болбой мал болбойт,

Малыңа сен зордобо!
Манас мында келбесе,
Башкарып ал бербесе,
Берилбей қалат бул ашың,
Аман қалбайт соо башың!»
Хан Кошойдун ал кебин,
Хандын бары эп көргөн.
Бербеген күлүк Мааникер,
Қаз тулпарды мингизип,
Маңаттап тонду кийгизип,
Жайма көкүл Айдарды,
Чақырууга жиберген.
Алып барычуу қагазын,
Өзү айтып чийдирген,
Абаң Кошой билерман.
Жайма көкүл жаш Айдар,
Мааникер минип бургутуп,
Талдуу, токой жер келсе,
Так түйүлтүп олтуруп,
Терең, бийик коо келсе,
Терең, эндүү аң келсе,
Тик түйүлтүп олтуруп,
Улуу бешим мезгилде,
Самарканда Манастын,
Салынуу турган ордого,
Барган экен ошондо.
Сарытаздан кеп угуп,
Заары күч Манас — деп угуп, —
Бара албай қалған жаш Айдар.
Жакшылык болсо күсөгөн,
Жамандык болсо түзөгөн,
Қаныкейге жолугуп.
Буластаған Қаныкей,
Болжолдуу ишке данакер.
«Айдар келди чақырып.
Алдында турат Мааникер,
Айтып келген даты бул,
Алып келген каты бул.
Айкөл Манас, эр Бакай,
Ачып кепти, жообун бер.»
Қаныкей андай дегенде,
Манас кыйла күүлөнүп,
Өөдө-төмөн сүйлөнүп.
Ақыры болуп бараса,
Айқырықты салыптыр,

Ажыдаарча сүрдөнүп,
Кырк чоро тегиз камынып,
Окшош кызыл жамынып,
Келген экен түн катып,
Ач арстандай чамынып.
Көкөтөйдүн Бокмурун,
Алдынан тосуп келди эле.
Аттан түшүп Манаска,
Кол куушуруп жүгүнүп,
Кош колдоп салам берди эле.
Божураган бул акмак,
Анан мындай деди эле:
«Каңгайлардын Коңурбай,
Мааникер сурап келиптир.
Мааникер бербей мен койсом,
Кырк казанды талкалап,
Кырк бээнин этин жеп кетти.
Калайыктын баарысын,
Кандап кырам — деп кетти. —
Атты алсын десемби,
Ашты анан берсемби?»
Анда Манас кеп айткан,
Ачууланып бек айткан:
«Ой, куураган Бокмурун,
Мааникер берем дегинче,
Манас өлдү десеңчи!
Калдайган калың алашты,
Жерге көмдүм десеңчи!
Кечээ Ийри-Жардын башында,
Кырымкандын ашында,
Алты жүз аттан бир чыккан,
Мааникер күлүк болучу.
Туура-Жардын башында,
Турумкандын ашында,
Тогуз жүз аттан бир чыккан,
Мааникер күлүк болучу.
Мааникер атты бербегин,
Манасты өлдү дебегин.
Калың алаш турганда,
Хан Коңурбай баатырдан,
Кайгырып кам жебегин!»
Мына ошентип эр Манас,
Эл четинде токтолгон.
Кырк чоронун арбагы,
Кызарып күйгөн от болгон.

Кылкандай тегиз кырк башка,
Кылыгы журттан бир башка.
Кырк чоронун баарына,
Кызыл манат кийгизген.
Жарактантып баарысын,
Жалпы боз ат мингизген.
Каш кайтарган адамды,
Кара жерге киргизген.
Кылтыратып кылымды,
Кыйындыгын билгизген.
Кыргыз, калмак бөлүн — деп, —
Кыйкырып ал угузган.
Баш бербеген адамды,
Бадырайтып ургузган.
Эки бөлүн, элди ал
Эки жакка тургузган.
Калмак менен кытайдын,
Калтырбай баарын айдаган.
Кетечинин Ийри-Жар,
Келтирип баарын камаган.
Ошондо мен Манастай,
Ойротту бузар көрбөдүм.
Толкундаса үйөрлөп,
Тоону бузар көрбөдүм.
Аш башкарып эр Манас,
Ат чабылат — деп айткан. —
Күлүгүң болсо чубат — деп, —
Кыргыз менен калмакка,
Кыйкырып Манас тең айткан.
Кырк эткен адам болбогон,
Кыйыгына тийгендер,
Кыйылып башы оңбогон.
Кыраан баатыр Манастан,
Кылымда адам озбогон.
Чубатканда күлүктү,
Алты миңче ат болгон.
Катар-катар тизилип,
Каркырадай сап болгон.
Мааникерди чаппа — деп, —
Калың калмак шарт койгон.
Аткарып шартын эр Манас,
Аларга да жол койгон.
Ашка келген ошондо,
Бир жүз кырк төрт тайпа экен.
Көбүнөн көп, а дан аз,

Бир миң беш жүз киши ылгап,
Жаш Айдарды баш кылып,
Булар кеткен ат айдап.
Ат кеткен соң эр Манас,
Ат башындай алтынды,
Куржунга салып чак кылды.
Чыккан аттын байгеси,
Қырк миң дилде алтын — деп, —
Қыйкыртып журтка даңк кылды.
Жүз он атка байгени,
Ошондо сайды, мен көрдүм,
Ошол өңдүү каңкорду,
Андан бери көрбөдүм.
Қой башындай алтынды,
Қол куржунга байлатып,
Қошундун баарын жардатып.
Эки балбан күрөшкө,
Эки жактан чыксын — деп, —
Қимиси чыкса байгеге,
Алтынды ошол алсын — деп, —
Қыргыз менен қаңгайга,
Қыйкырып Манас жар салган.
Қаңгайлардан Оронгу,
Келип түшкөн балбанга.
Қыргыздан чыгар киши жок,
Калтырашып калың журт,
Камалып жарда калганда,
Жаалуу Манас кеп айткан,
Жалтанбай Қошой зардалга.
Сенден башка киши жок,
Өзүң чык, аба, балбанга.
Чыкпай Қошой кое албай,
Манас айтып салганда.
Қатагандын хан Қошой,
Қындыйтып белін бууруп,
Ошондо түшкөн майданга.
Кетчинини кең сазга,
Капыр менен мусулман,
Шыкалыша жык толуп,
Кейин Қошой турганда,
Қийерге шымы жок болуп.
Хан Манастын катыны,
Қаныкей тигип кам кылган,
Ажыбайды жиберип,
Қандагайды алдырган.

Қабылан Қошой кийгенде,
Тизесинен келгенде,
Жакыптын уулу Манастын,
Қармаганы шамдагай,
Чечтирип алып чойгондо,
Хан Қошойго чак келген,
Қаныкей тиккен кандагай.
Баркырап Қошой кеп кылган,
Манаска кебин эп кылган.
Балам Манас, садага,
Бул буюмду ким кылган?
Анда Манас катқырып,
Келинің, аба, — деп салган. —
Олуя Қошой карыдан,
Ошондо Қаныш бата алган.
Қыргыз, калмак кошулуп,
Батага ал кол жайған.
Ушул келген Семетей,
Қыргыз менен калмактын,
Батасынан бүткөн го,
Қабылан Манас баатырдай,
Атасынан бүткөн го.
Оронгу менен Қошой алп,
Бел кармашып күрөшкөн.
Этек-жеңни түрүшкөн,
Өөдө-төмөн сүрүшкөн.
Оронгу кармап көтөрсө,
Хан Қошой силкип тушүргөн.
Тэк көтөрүп Оронгу,
Жерден үзүп алганда,
Тарс дегиче чалкадан,
Талпактай жерге чабарда,
Қалкамандын Қара атын.
Камчылап Манас калганы.
«Қарма, Қошой, карма — деп, —
Қайратың сенин кайда» — деп, —
Қачырып кирип барганы.
Қайраттанып ошондо,
Қайран балбан хан Қошой,
Оронгуну чандайтып,
Чалкасынан салганда.
Башка тээп тургузбай,
Аттап кетип калганда.
Қалың калмак ат коюп,
Қалдырашып чуркурап,

«Балбанга чыкмак бар эле,
Башка тепмек жок эле.
Аттаганы кандай» — деп, —
Кирип келген чукулдап.
Жаалы катуу шер Манас,
Жалаң болот испаны,
Жанынан сууруп алганда,
Калың калмак тим болгон,
«Кап, сени», — деп арманда.
Калмак, кытай эки уруу,
Айтылса тили миң буруу.
Орус, бараң төрт уруу,
Окшобойт тили көп буруу.
Дагы Манас жар салган,
Жөө күрөшкө чыгууну.
Кытайлардын Нескара,
Чыгамын — деп октолгон.
Алаштын калың ичинен,
Ага чыгар жок болгон.
Жүз көрүшүп той тойлоп,
Келин-кыз менен бирге ойноп.
Кеткен экен эр Агыш,
Бүткөн бою тарамыш.
Темир өзөк, таш жүрөк,
Чыканактай ач билек,
Чыгарган аны балбанга,
Нескарадай зардалга.
Бел кармашыл, силкишип,
Тизеден жерге киришип,
Бирин бири жыга албай,
Багалчеги кайышып.
Эр Агыш менен Нескара,
Эрегишип тайышып.
Күлкүдөн Агыш токтобой,
Нескарага жабышып.
Кыз-келин менен жаткандай,
Айкалышып канышып.
Аны көрүп алап Манас,
Ачууланып калганы.
Калкамандын Кара атын,
Камчыланып барганы.
Эр Агышты келтирип,
Май куйрукка салганы.
Манас салган оюбу,
Чымырканбай коёбу?

Кайрат жыйнап, бел байлап,
Карууланбай болобу?
Эр Агыш ичтен чалды эле,
Көтөрүп жерден алды эле.
Нескараны чандайтып,
Чалкасынан салды эле.
Нескаранын башынан,
Аттап кеткен эр Агыш.
Башка тээп тургузбай,
Таштап кеткен эр Агыш.
Козголуп калмак чур кылган,
Коңурбай баштап чыр кылган.
Чырына Манас болбогон,
Тийишкени сойлогон.
Кошой менен эр Агыш,
Байгени алып тойлогон.
Жөө балбандар алды — деп, —
Аттуу эниш калды — деп,
Кыйкырып Манас жар салган,
Эр энишке чыккын — деп.
Ошондо чыккан Коңурбай,
Алгара минип койкоюп,
Көк темир менен курчанып,
Опол тоодой зонкоюп.
Коңурбай жайын менден ук,
Менден уксаң бейлеп ук.
Ал Коңурбай капырдын,
Айлакерин ээлеп ук.
Бирди коюп жүздү алган,
Жалгыз жүрүп минди алган.
Тентек чыккан Коңурбай,
Тең келбеген эч бир жан.
Кытайларды элебей,
Бучкагына теңебей.
Барба десе кенебей,
Аскер алып ченебей.
Чон Бейжинге кол салган,
Чогуусуна жол салган.
Падыша болуп так минип,
Эсен хандан журт алган.
Ким чыгат буга эми — деп,
Калайык карап калганда.
Кайран баатыр хан Кошой,
Манасты чык, — деп салганда,
Аккула кеткен байгеге,

Атым жок, — деп турду эле,
Байкабаган мен мурун,
Датым көп, — деп турду эле.
Ажыбай анда кеп айткан,
Айдаркандын тобунан,
Кызыл жээрде, кыл күрөң,
Ат көрдүм сага — деп айткан.
Армандуу турган али Манас,
Ат кабарын укканда,
Ээси ким — деп сурабай,
Өзү барган тутканга.
Байлоодо турган жээрдени,
Чечип алып жайма-жай,
Жетелеп бара жатканда,
Эч нерсеге карабай,
Азиз хандын Алмамбет,
Ажыбайды кычыртып,
Алмамбет андан сураган.
Сайышка минер атымды,
Алып кеткен туурадан,
Тиги жагалданган жалкы шер,
Жаалысы катуу кайраттуу эр,
Айтчы Ажыбай ким болот,
Али туулган баатыр эр?
Ажыбай анда: «Манас — дейт, —
Тааныдың аны ырас» — дейт.
Ажыбайга Алмамбет,
Анда туруп мындай дейт.
«Элүүдөн ашып асыйы,
Өзү калган чагы эле.
Чапнаса камчы баспаган,
Сал камчыраак мал эле.
Ат аясам болбостур,
Алаштын эли онбостур.
Өпкөлөтө темшип,
Өдө-ылдый желдирсин.
Баса минип арстанын,
Колтугун ачып кердирсин.
Андан кийин Манасын,
Кол кармашып, ал кирсин».
Алгара минип Коңурбай,
Кылжээрде минип эр Манас,
Карсылдашып сайышты,
Карап турду калтырап,
Калың калмак, көп алаш.

Качырып найза сайышып,
Бир беттешип алышып.
Бура тартып булт койду,
Алгара кыйын мал экен,
Кылжээрде дагы кылт берди,
Тулпарлыгы бар экен.
Хан Коңурдан эр Манас,
Кайра тартар шер эмес.
Андан артык болбосо,
Алтыгы андан кем эмес.
Кайра тартып эр Манас,
Кылжээрдени бурганда,
Хан Коңурбай капырга,
Капталга найза тыкканда,
Каңтара салып жыкканда.
Коңурдун көзү жалдырап,
Калмак менен кытайлар,
Калды катуу алдырап.
Коңурбай кыйын жан экен,
Кыйын жигит ал экен.
Темир чынжыр сым менен,
Байланып алчу неме экен.
Ажыратпай атынан,
Тартып калды Коңурду,
Чынжыры анын чатынан.
Өлбөсө да Коңурдун,
Кызыл өңү кубулду.
Сайганга эсеп болду — деп,
Кыргыздын эли чубурду.
Кара боорун кан кылбай,
Алдырса да байгени,
Аман калды Коңурбай.
Сенин атаң эр Багыш,
Соога, баатыр, соокалап,
Алдына кирип барганда,
Кой башындай алтынды,
Кармата берген зор Манас.
Калбастан теги жоокалап,
Кылга байлап жамбы аткан,
Жамбыны да ашкере,
Мерген Манас өзү аткан.
Нескара өзү сынчы экен,
Айдаркандын Көкчөсүн,
Дунчулукка чыгарган.
Кыргыз, кытай, калмактын

Эр Толтой менен Чыңкожо,
Ойлонгун иштин ар жагын».
Вазирдин угуп айтканын,
Эр Толтой анда кеп айтат:
«Ой, Чыңкожо кайнагам,
Ырас айтат карт вазир.
Кайталыбы — деп айтат. —
Кечээ Көкөтөйдүн ашында,
Көп жыйындын кашында,
Эр Багыштын жанында,
Эркечтентип ат минген,
Эрке бала мен элем.
Жни жыттанып бээ союп,
Эт бышырган сен элен.
Мактанасың сен бүгүн,
Манаска качан тең элең?
Айчүрөк алып нетесиң,
Кай мураска жетесиң?
Тилимди алсаң барбагын,
Бекер калба салбагын!»
Чыңкожо анда кеп айтат,
Кашын сернип бек айтат:
«Баатырлар ачкан жол ушу,
Баласы эмес Манаска,
Балта чапкан кол ушу!
Эрендер ачкан жол ушу,
Эр Семетей тургайлык,
Манас менен башынан,
Салышта жүргөн кол ушу!
Сен эрке болсоң болгонсүң,
Эл кыдырып көнгөнсүң.
Жасоол болуп ал ашка,
Эт бышырып жүргөмүн.
Май болот буулум жибек — деп, —
Эски кийим кийгемин,
Сен ошондо көрүнсүң!
Кайтар болсоң айта сал,
Аккоендун үстүнө,
Ага кошуп малымды ал,
Ок тиштешип антташкан,
Осол Толтой антыңды ал!
Чыңкожону сак койбой,
Кардын жарып сууга сал,
Байтеке, денем таштабай,
Башымды кесип өзүң ал!»

Антың Толтой алалбай,
Кайтып артка жаналбай
Аккоендой аялдым,
Кадырынан боло албай.
Чыңкожонун чыр салган,
Кандап кардын жаралбай.
Алдастаган эр Толтой,
«Аттангын» — деп — акырды
Жедигердин көп колун,
Жер жайнатып жапырды.
Байтеке вазир, Саламат,
Кошулуп ага Жаманак.
Бөлүнүп элден беш берен,
Боз-Учуктун сенирге,
Из чалып жете келишти.
Тайбуурулдун изинен,
Семетейдин келгенин,
Анык биллип сезишти.
«Койгун десе болбойт — деп,
Бадырек Толтой оңбойт — деп.
Чыңкожону чыңыртып,
Кардын жарып сойбойт» — деп.
Байтеке вазир муну айтат,
Калың элди муңайтат:
«Көрдүңөрбү мына бу,
Күлүктүн изи турбайбы.
Кере баскан жерлери,
Кемегедей жар болгон.
Кайра баскан жерлери,
Каңтарылып аң болгон.
Катылышсак канкорго,
Каныбыз бөөдө төгүлөт,
Баатыр Толтой бул жерге,
Башыбыз биздин көмүлөт!»
Мына ушинтип Байтеке,
Ажалдан мурда жап берди.
Хан Толтойду кайгыртып,
Карайлатты бүт элди.
Муну мындай таштайлы,
Чыңкожо мен Толтойдун,
Өлүмүнөн баштайлы.

ЧЫНҚОЖО МЕНЕН ТОЛТОЙДУН ӨЛҮМҮ

Толтойду сайып алалбай,
Же аралап топко баралбай.
Арманда калган Гүлүстөн,
Жарыла жаздап буулугуп,
Ардыгып ыза күйүттөн,
Өзүн өзү жемелеп,
Мындай ойлоп күйүккөн.
«Жарагымда жаман жок,
Миңген атта өөн жок.
Колумда туруп Жойболот,
Кутказып ийдим душманды,
Эми айлам не болот?!
Көспреттүү абамды,
Кечинде берген батасы,
Тийбей калган окшонот.
Катып колум мурдума,
Хан абама мен барсам,
Кайда менде бет болот.
Баш байланып бара албай,
Батага сайып жоо албай,
Катарга башым жеткенде,
Кадамым минтип катарбы?!»
Муну ойлоп чунагың,
Аралай түшүп четинен,
Эңин бир жап алыптыр.
Сүйлөтүп андан кеп угуп,

Аныктап кепке каныптыр.
Андан кийин Гүлчоро,
Башын кесип ошонун,
Байланып жөнөп калыптыр.
Түн ичинде дуу коюп,
Ак эшиктүү коргонго,
Айчүрөктүн ордого,
Күн тиер мезгил болгондо,
Салып барды ошого:
«Айланайын, абаке,
Миңбеймин — десем — болбойсун,
Жайдак ооз Буурулуң,
Жайлай албай курудум.
Кийбеймин — десем — болбойсун,
Аколпоктой буулумун,
Анык мага чон келип,
Күрмөлө албай курудум!
Бетиме келди жалгыз жаң,
Айбатына болуп таң.
Кепке, сөзгө жарабай,
Апкаарып кетип жүрөгүм,
Ашыгып кетип билегим,
Астынан найза сундурдум.
Атам Манас чакырып,
Айкырып кирдим жапырып.
Тоодой болгон баатырды,
Кутказып ийип курудум.
Кармап алып бир жанды,
Айттырып сөздү мен уктум.
Башкарганы ал элдин,
Чыңкожо, Толтой баатыр — дейт.
Баатырлары ал элдин,
Карала аттуу Саламат,
Кайраттуусу Жаманак,
Жекеге чыгар эрен — дейт.
Эртеңки күнү болгондо,
Акуп хандын шаарына,
Кошуун курап, кол жыйнап,
Селдей кылып, эр айдап,
Эр Толтой мында келет — дейт.
Таап келген ишим бул,
Айтып келген кебим бул.
Жолго барган чорондун,
Жооп берер сөзү бул».
Гүлчоро кебин айтканы.

Қанқоруң эми жатпады.
Ок, тулпарын белендеп,
«Жолунан тосуп барам — деп,
Жолукса Толтой, Чыңкожо
Башын кесип алам» — деп,
Эки чоро кол алып,
Ок-дарысын мол алып.
Төрө Семей баатырың
Боз-Учук көздөй жол алып.
Абыкенин Актелки,
Аны минип Гүлчоро,
Көбөш хандын Суртелки,
Муну минип Қанчоро,
Абасынын жөлөгү,
Қанчоро менен Гүлчоро,
Ээрчип булар жөнөдү.
Боз-Учуктун сеңирге,
Үркөрдөй болгон үч берен,
Күн шашыке мезгилде,
Көк белеске келди эле,
Минген аты жарады,
Дүрбү салып мабулар,
Алды жағын карады.
Жети-Суу толгон жедигер,
Жер жүзүндө кыбырап,
Желек, туусун көтөрүп,
Жөлөнүп булар келатат.
Манастан калган кайрама,
Оң-тетири кайратып.
Жайнап жаткан аскерди,
Жана айланып карашып.
Гүлүстөн эр Гүлчоро,
Түндө калган кур жемсоо,
Оттой күйүп жаны ачып.
Мылтыктарын октошуп,
Милтелерин чоктошуп.
Ооз отунун дарысын,
Тырмак менен талкалап,
Камынып булар калышты,
Аттары сууган бүт жарап.
«Өрөпкүтпөй душманды,
Ичине салып бушманды.
Қарала атын атам» — деп,
Қанчоро баатыр күүлөндү.
Семетей анда кеп айтат:

«Ашыкпа, чором, — деп айтат.
Найзалашып эр сайбай,
Экөөнү катар бир сайбай,
Ок атыш наркта жок деген.
Кетсе да айлаң түгөнүп,
Атна мылтык ок деген.
Олутсуз сөздү айтпагың,
Оозуңа келсе бок жеген!»
Қанқор Семен сүйлөнүп,
Қанчорону кой деген.
Қылкылдатып сеңирге,
Көк ала желек, туу жайды.
Жайылган тууну көрүштү,
Қаз канаттап калың кол,
Қатарлашып турушту.
Баштамак болду жедигер,
Балакеттүү жумушту.
Ортого коймок болушту,
Обур-добур урушту.
Көк ала желек желпинген,
Эр Толтойдун желеги.
Эми тиер элине,
Эрендердин кереги.
Белни чындап бууруп,
Даарат алып жууруп,
Даярланды баатырлар.
«Жети-Суу толгон жедигер,
Жар салышты чыксын — деп,
Жаманак эрлер».
Козголун элден термелип,
Чолок чаар ат минип,
Жаманак элден бөлүндү.
Аркасынан Саламат,
Ат салып ал да көрүндү.
Туйгун тууган Гүлчоро,
Ат салып чыкты жекелеп.
Жылкыны бирге куушкан,
Қырғыз, кытай дебестен,
Бир чонойгон туушкан.
Чубактын уулу Қанчоро,
Бул дагы жүрөт чекелеп.
Баатыр тууган Жаманак,
Балтыры жоон эр жигит,
Көк найзасын өнөрдү,
Күчүнө чиреп көгөрдү.

Бала жолборс Гүлчоро,
Өзү балбан эр чоро,
Өлтөшкөндү өткөрбөс,
Кара түпөк чоң найза,
Кармаганы колунда,
Качырып бу да жөнөдү.
Жаманактын найзасын,
Жеткизбей баатыр Гүлчоро,
Кол балта менен чапты эле,
Шамдагай тууган түгөнгүр,
Кара түпөк найзаны,
Как боорунан какты эле.
Гүлүстөн тууган чородон
Күчтүү найза жеткени,
Эрдемсиген Жаманак
Камгактай учуп кеткени.
Жаманак аттан жыгылып,
Топого башы тыгылып.
Жараткан жалгыз кудайга,
Гүлчоро өзү сыйынып.
Токтонуп калды жаш арстан,
Ат коюп кирип баруудан,
Араңдан зорго тыйынып.
Жекеге келген Саламат,
Веттеше албай качты эле,
Чекелеп келген Канчоро,
Беш секиртпей жетти эле.
«Көк күрмөнүн этеги,
Көмкөрмө ээр кашы — деп,—
Көтөндүп бүрмө чети — деп,—
Көмөлөнөр кези» — деп,—
Күркүрөтүп найзасын
Күчү менен сунганы,
Күүлөнүп барып урганы.
Карала аттуу Саламат
Каргадай учуп кеткени.
Качырбастан Гүлчоро
Караладай күлүктү,
Чылбырдан кармай жеткени.
Жедигердин эки эрин,
Канчоро менен Гүлчоро
Жалмады баатыр шерлерин.
Жетик тууган кеменгер,
Жекеден сайып эки эр.
Желип чыга бергенде,

Жардап турган калың кол
Желмогуздан кутулду,
Берендерге кылгалы,
Жедигер түрү бузулду.
Сайып, түзөп, мыкамдап,
Кайтадан тизди кошунду.
Жазбай саяр мыктууну,
Бир сап кылып алды эле.
Мылтык атар ыктуусун,
Жазбай атар мыктуусун,
Жан аябас тындуусун,
Бир сап кылып бөлдү эле,
Бир катарга салды эле.
Чокмор чабар ыктууну,
Чокуга чабар мыктууну,
Бир катарга бөлдү эле.
Көк союлун көтөргөн,
Көктү карап жөтөлгөн,
Көк ала сакал карысын,
Керекке келбес баарысын,
Бир сап кылып алды эле.
Жанына кылыч байланган,
Кан ичүүгө шайланган,
Бөрк ал десе, баш алган,
Суу ич десе, кан ичкен,
Суу ордуна кан кечкен.
Сундуруп найза тартпаган,
Сумсайып жоодон качпаган,
Миңди көрсө шашпаган,
Көп экен — деп жазганбай,
Көөнүнчө жумуш баштаган,
Көйкөшканын баарысын,
Бир сап кылып алды эми.
Баш сапка элин бөлүнтүп,
Бузук пейлин көрүнтүп.
Аттарынын баарысын,
Куйругун жерге шүйүлтүп.
Жедигер мунтип камданды,
Көргөн жандын баарысын,
Асыл жандан түнүлтүп,
Аларды көрүп эр Семен
Кенебеген эр немен.
Каарланып турганда,
Гүлчоросу кеп айтат:
«Айлапайын, абаке,

Жоого көзүн сал — деди, —
Чыңкожо менен Толтойду,
Өзүң көздөп ал — деди. —
Жан жолдошум Канчоро
Аны алып жаныма,
Калкылдаган көп колго,
Аралап мен чыгайын.
Абалым келсе, абаке,
Көтөргөн туусун жыгайын!» —
Күркүрөгөн Гүлчоро,
Карарган катуу Канчоро,
Аралап кирип кеткени,
Карапайым көп колго.
Тууну тууга урушту,
Туу көтөргөн жедигер,
Туу такандап турушту.
Карсылдаган найзага,
Тарсылдаган мылтыкка,
Бапылдаган сурнайга,
Мээ ачып, кулак тунушту.
Күнү-түнү он беш күн,
Ушундай уруш кылышты.
Сабын бузуп найзалап,
Башка уруп балталап.
Кагылышкан найзадан,
Башка урулган балтадан.
Чокулаган чомоктон,
Күркүрөгөн көп октон,
Кырчылдашкан кылычтан,
Айбат, сүрөөн кылышкан.
Мына ушундай туруштан,
Четтей түшүп караса,
Көрүнөт көзгө, о, чиркин,
Бир киши өлбөй калгандай,
Ушунча болгон жумуштан!
Канчоро менен Гүлчоро
Кайнап жаткан жедигер,
Кайта айланып тийди эле,
Күнү-түнү он беш күн,
Жана уруш кылды эле.
Эңкейиште эр сайып,
Экөөнү катар тең сайып.
Суу ордуна кан агып,
Аттары жүрбөй калды эле.
Четке чыгып караса,

Канчоро менен Гүлчоро
Эрлигине жараша,
Жуушаган койдой болуптур,
Жедигер мындай онуптур!
Сооттордун четине,
Ок кадалып бетине.
Олпокту чечип күбүшүп,
Тушарга чейин ок түшүп.
Оюлбаптыр жедигер,
Көптүгүнөн бүк түшүп.
Гүлчоро менен Канчоро,
Абасын эске алыптыр,
Чекенелеп чегинип,
Семетейге барыптыр.
Чыңкожо, Толтой биригип,
Аны камап алыптыр.
Карала менен канаттуу,
Чыңкожо көктөн октоптур.
Тунаптыр көзүн ачтырбай,
Толтой жерден чоктоптур.
Аколпокко ок деген,
Уй түгүндөй орноптур.
Камарабас Семетей,
Муну, капарга алып койбоптур.
Аны көрүп Гүлчоро
Ичи жаман ачынып.
Ызырынып акырып,
«Манастан» ураан чакырып.
Семетейдин жанына,
Салып жетип барды эле.
Өкүргөндөн бакырып,
Өрүктүн башын жапырып.
Жедигердин эр Толтой,
Жерден атып мылтыктап,
Шыгайдын уулу Чыңкожо,
Асмандан атып ок чындап,
Жебенин огу зыркырап,
Койчагыр огу дыркырап.
Очогор үнү күркүрөп,
Уккандын бою дүркүрөп.
Жан аябай Гүлчоро,
Кирип келди күркүрөп.
Кожо, кызыр жанында
Колдоп жүргөн немеси.
Эми келе жатат — деп,

Баабеднин башында,
Баштап жүргөн немеси.
Жана келе жатат — деп,
Гүлчорону көргөндө,
Алты куржун ок-дары,
Оң жагына байланып.
Аркар өтпөс Ала-Тоо,
Чыңкожо кетти айланып.
Семетей октон кутулуп:
«Азамат жыйдым, эр жыйдым
Гүлчорочо болгон жок.
Аргымак жыйдым, ат жыйдым
Тайбуурулча болгон жок.
Аркан тийип, Гүлчором,
Эми араң кутулудум,
Чыңкожо көктөн октоду,
Толтой жерден чоктоду.
Тунарып көзүм тумандап,
Аталбай колум токтолду».
Гүлчоро анда кеп айтат,
Ачууланып бек айтат:
«Он атканда бир атпай,
Ооруң барбы, Семетей?
Бир Манастын тукуму,
Атакмдин арбагын,
Ааламга кеткен атагын,
Аныктап билгин ушуну!
Асып жүрсөң Аккелте,
Ай далынын белеги.
Атып жүрсөң Аккелте,
Аманат жаңдын эрмеги.
Атпасан жоого Аккелте,
Анда эмне кереги?!» —
Деп, ошентип Гүлчоро
Ачууланып токтоду.
Аттан түшүп силкинип,
Аккелтеги октоду.
Аколпокту жамынып,
Атакеси Манастын,
Арбагына жалынып.
Жалгыз жолдун Чаар-Арча,
Илгертеден бар арча.
Чаар-Арчанын белеске,
Тайбуурулду жетелеп,
Чыгып келди кезеңге.

Качкан бойдон Чыңкожо,
Ала-Тоо башын айланып,
Келген экен барынча,
Ок-дарысын камданып.
Булуттун чыгып үстүнө,
Адам бакпай жүзүнө.
Зыркыратып ок атып,
Эки ооздуу кол жебе,
Кере чоюп ал тартып.
Анын огу жаадырган,
Сараласын Алмандын,
Моюндан таарып кетти эле.
Аленир жаа, сур жебе,
Каныкейдин аргымак,
Белин таарып кетти эле.
Жети атар огу зыркырап,
Жебенин огу чуркурап.
Очогордон үн чыгып,
Он төрт аттан чуу чыгып.
Ажыбайдын Карткүрөң,
Каны агып жан чыгып.
Өңкөй күлүк аттардан,
Онду атып өлтүрдү,
Ошондой ишин бүтүрдү.
Аттардын баарын сойгондо,
Каары ичине толгондо,
Чыңкожо мындай ойлонду:
«Баабеднин жанында
Баштап жүргөн немеси,
Эми келип калбасын.
Кожо, кызыр жанында
Колдоп жүргөн немеси,
Жана келип калбасын».
Арка бөлбөс Ала-Тоо,
Чыңкожо учуп ал жете,
Көрүнүп калды элестеп,
Томуктай болгон ак чеке.
Кол саадакка ок салып,
Куржунун байлап бекемдеп.
«Солкулдаган чоронду,
Соо койбой сойсом экен» — деп.
Астына салып булутту,
Үстү менен чебердеп,
«Гүлчоро башын жесем» — деп.
Алты атар огу жаадырып,

«Амалын анын тапсам — деп,
Как чекеге атсам» — деп,
Байкап келет чекелеп.
Алты атарын алты атып,
Алеңгир жаа, сур жебе
Кошо тартса Чыңкожо,
Жети атарын жети атып,
Желмогуздай сур жебе
Кошо тартса Чыңкожо,
Беттеп адам тура албайт.
Мылтык аткан ошого.
Баатыр туулган Гүлчоро,
Балбандыгы бир канча.
Кыраан туулган баатырдын,
Кыйындыгы ушунча.
Аккелтени колго алып,
Аябай чындап ок салып.
Сүмбө уруп, үч тартып,
Сур куйрук менен бир тартып.
Соолуп калган түгөнгүр,
Аягында күч тартып.
Алдындагы тулпардын,
Жалына оозун артылтып,
Кирпик кагып ирмебей,
Тирүүлүгү билинбей,
Тиктеп турса Гүлчоро,
Булутта жүрөт Чыңкожо,
Караолго түк илинбей.
Бөлүнүп булут сөгүлдү,
Арам өлгөн Чыңкожо,
Бир карааны көрүндү.
Көрүнгөндө түгөнгүр,
Ошондо каны төгүлдү.
Чагарак ооз Алмабаш,
Ыңай туура ылгабас.
Атадан калган Аккелте,
Ак мылтеден чок кетти,
Аккелтеден ок кетти.
Бир жак канат мүрдөн,
Үзүлүп чыгып калкылдап,
Өөдө учалбай Карала ат,
Жерди көздөй самсаалап,
Түшкөлү калды Чыңкожо,
Саранча ташка жакындап.
«Келдинби колго акыр» — деп,

Канчоро чуркап баратат.
Канчоро үнүн укканда,
Катуу шашып Семетей,
Ал баратат далбактап.
Тайбуурулду койгулап,
Гүлчоро барат барбактап.
Чын жанына күч келип,
Өмүрү анын акырлай.
Семетейге жакындап,
Божурап барат Чыңкожо,
Туугандыгын аныктап,
Кожурап барат Чыңкожо:
«Жаңырыктуу кыядан,
Жалгыз элең уядан.
Жалгызым, баатыр Семетей,
Канымды сенден суранам!
Элик баспас кыядан,
Элкин элең уядан.
Эр Семетей баатырым,
Канымды сенден суранам!
Алдыңан кыя баспайын,
Аркаңан кылап айтпайын.
Айтканыңды кылайын,
Чапсаң мойнум сунайын.
Эми мундан калганын,
Өзүң билгин, чунагым!
Өзүңө кылсам жамандык,
Төбөсү ачык көк урсун!
Төшү түктүү жер урсун!
Сүү бүтпөгөн чөл урсун!
Толкуган дайра, көл урсун!
Тобомон жансам эгерде,
Токсонун сенин мени урсун!»
Буларды айтып Чыңкожо,
Карганан бойдон шакилдап,
Семетейге келди жакындап.
Албарстыдай жалынып,
Мойнуна куруп салынып,
Ыйлап турду буркурап,
Чөк түшүп ага багынып.
Ала көөдөн эр Семен,
Ачык жолу шар немен.
Арамдык менен иши жок,
Эли, журтум дегенде,
Эрдигинин чеги жок.

Ак көңүл кайран эрендин,
Арамдыктан шеги жок.
Жер жүзүндө бендеден,
Мындай берен теги жок.
Чыңкожо сөзүн укканда,
Бүткөн бою тердеди.
Чын өкүндү деп ойлоп:
«Канынан кечтим, кел — деди.
Билсең болду аз гана,
Жанымда тура бер» — деди.
Арам ойлуу Чыңкожо,
Ар качан иши чыр Кожо,
Агарбас көөнү сыр Кожо.
Арамдык ойго батканы,
Акырын жылып билгизбей,
Ал Семен көздөй басканы.
Жакындап жетип алган соң,
Жашырып турган балтасын,
Алды колго чапканы.
Ал аңгыча Гүлчоро,
Ашыгып жетип барганы.
Кечиргенин Семендин,
Гүлүстөн билип алганы.
Камындырбай Кожону,
Колдон бекем кармады:
«Айланайын, абаке,
Акылың терең, манеке.
Өзү келген Чыңкожо,
Өзгө мени дебеси.
Ага болсо өзүнө,
Маа кайнага эмеси.
Көрбөгөнү көп болгон,
Учурашып алайын.
Кучакташып көрүшүп,
Кумарга мен канайын» —
Деп, ошентип жаркылдап,
Кара күчкө каркылдап.
Барып жетип, бир аттап,
Моюндан арта кучактап,
Сол колун ага артканда,
Ийинден алып тартканда,
Биле албай ырас, жалганын,
Чыңкожо ойлоп жатканда,
Гүлүстөн аста кынтайып,
Этектин учун каңтарды.

Сабы алтын, мизи курч,
Сууруп алып шамшарды,
Чыңкожонун кардына,
Күчөп тыгып жиберди.
Толгоп, толгоп жана да,
Кезенип туруп нидерди.
Шыгайдын уулу Чыңкожо,
Какыйлап жерге жыгылды.
Кан ичкенди ким көргөн,
Мына мындай кыйынды?
Ошол үчүн түгөнгүр,
Кырып, жойгон кылымды!
Колкосун сууруп кол салып,
Жүрөгүн жарып, кан алып,
Ичин жарып, өт алып,
Бөйрөк майын кошо алып,
Мөлтүлдөтүп сугунуп,
Чыңкожодон өч алып.
Канын ичип тойгондо,
Канкор чорон сойгондо,
Семетей айтты ошондо:
«Күнөөсүн кечсем мен анын,
Канжарлап жарып ичипсиң,
Калтырбай ичте бар канын.
Өзүнө жакса, маа жакпайт,
Куу тумшук, ушу кылганың!»
Эр Гүлүстөн түгөнгүр,
Абасын карап күлдү эле,
Мындай айтып ийди эле:
«Абаке, менин кубатым,
Чыңкожоңо ич ооруп,
Чыдай албай турасың.
Чыныгы тууган сеники,
Чындашар душман меники.
Аталаш тууган сеники,
Атышар душман меники.
Айтпасам эетеп койбойсуң,
Аташкан жарың алам — деп, —
Азапка салган кимсиң?
Арылтпасаң мындайды,
Абаке, теги тынчыбайт,
Ак калпак кыргыз эл ичи!»
Жүлүнгө сайып Гүлчоро,
Жүйөөлүү сөзгө келгенде,
Кептин учу жыйылып,

Семетейге тийгенде,
«Болду, чором, болду» — деп,
Басылып калды Семетей,
Жүйөгө моюн ийгенде.
Каарданып Канчоро,
Казабы катуу кармады.
Бугу ичине чогулгап,
Булкундуруп батпады.
Семетейден сурабай,
Гүлчорого карабай,
Буттай темир курчанып,
Туулга кийип башына,
Карманып балта колуна,
Ызырынып, айкырып,
Ачуудан көзү чачырап,
Оозун ачып жумганда,
Азуулары качырап.
Чарайна тартып белине,
Душмандан өчүн алууга,
Качырып тийип Толтойго,
Калбаны катуу салууга.
Куйма таман үзөңгү,
Теппей туруп минди эле.
Чыңкожонун Карала ат,
Тизгинин колго илди эле.
Жер союулуп кылкылдап,
Найзанын учу жылтылдап.
Ат куйругу былкылдап,
Асаба көктө калкылдап,
Жедигерге Канчоро,
Кирип барды жакындап.
Каары катуу Канчоро,
Мас болгон нардай күркүрөп.
Канчорону көргөндө,
Кан кусту калың жедигер,
Кара бою дүркүрөп:
«Жети-Суу толгон жедигер,
Алдыма менин келдиңер.
Көрсөтпөйүн жеринди,
Кошпоюн бир да элинди!» —
Деп, сүйлөнүп Канчоро,
Бузду жаман пейлини.
Канчоро жайы ушундай,
Канаттуу карга качырбай,
Айлантып камап, көп колду,

Жалгыз киши бастырбай.
Найза саяр мыктуусун,
Балта чабар ыктуусун.
Кылыч чабар кыйынып,
Кыбыратпай кыйырын.
Очогорун октотпой,
Милтелерин чоктотпой.
Кыйган талдай сулатып,
Мылтык атар мергенин,
Тарттырбай маша кыйратып.
Балтасы бар колунда,
Баары уруш жолунда.
Менменсиген баатырын,
Башка чаап аттан кулатып.
Жедигерди дүргүтүп,
Үрккөн койдой сүрүлтүп.
Алдындагы Каралат,
Аркадан чаңын түрүлтүп.
Каруулуусун какшатып,
Кабаттап темир кийгенин,
Калтырбай жерге жастантып.
Сооттуусун сойлотуп,
Олпоктуусун онтотуп.
Каршы келген немесин,
Кара жерге баштантып.
Оң-тескери кыйратып.
Ага-ини туугандын,
Көзүнүн жашын чубалтып.
Алдына тирүү жап койбой,
Аймап кетип баратат.
Утур келген адамды,
Жалмап кетип баратат.
Таратып таандай саптарын,
Таптап кетип баратат.
Кыямына келгенди,
Кырк-отуздан сулатып,
Сабын бузуп талкалап,
Семетейге аркалап,
Гүлчорого сүйөнүп,
Жаман кирди Канчоро,
Желегин жерге кулатып.
Жагалданып күүлөнүп,
Канчалык кырса Канчоро,
Кара таандай Толтойду,
Калың колч суюлбайт.

Кырып жоюп жүрсө да,
Качып эми чубурбайт.
Качууга алы жок болуп,
Толтойдон коркуп токтолуп.
Калба менен калың журт,
Камоодо калган окшонуп.
Жаман кирди Канчоро,
Карала атты камчылап,
Борбуйдан тери тамчылап.
«Эрдигимди көрсүн — деп,
Эркексиген Толтойдун,
Эми айласы кетсин» — деп.
Атакеси Чубактан,
Атайын калган асыл мүлк,
Асынган ай далыга.
Көп эл куштар болушкан,
Көкчыбык деген даңкына.
Көкчыбыкка ок салып,
Карс дедире бир атып.
Түтүнү баштан арылбай,
Удаа-удаа он атып.
Сабын бузбай кошундун,
Он, он бештен сулатып.
Кыйрына келсе жаа тартып,
Кыямына келгенде,
Кырк-отузун кулатып.
Кызыл канын жошултуп,
Кыргын салды буларга.
Жан аябай Канчоро,
Жаман кирди буларга.
«Жети-Суу толгон жедигер,
Жалгыз эмес барың кел!
Испан менен Индыстан,
Кошуп баарын чабам — деп,
Жолукса Толтой коркпостон,
Жолдо жайын табам» — деп.
Найза колдо зыңгырап,
Мас болгон нардай күркүрөп,
Кетелек белде кенгиреп,
Жаралуу болгон камандай,
Жан ачуусу чың келип.
Түкүрүнүн колуна,
Ылдамдап жеңин түрүнүп.
Карала аттын канаттуу,
Аркадан чанын сүрүлтүп.

Алты катар аң келсе,
Арыктан бетер түйүлтүп.
Канчоро катуу киргенде,
Калың кара жедигер,
Калды жандан түңүлүп.
Кайирдин туулган Канчоро,
Камандан жазбас мүнөзү.
Жаман келди каарданып,
Кан төкчүдөй кыязы.
Кыйгактуу найза жапырып,
«Манастап» ураан чакырып:
«Камоодо турган жедигер,
Кайда качат элиңер?!» —
Деп, Канчоро жулкунуп,
Кармаганы Ачалбарс,
Кайсаганы ач жолборс.
Колго алганы чоң балта,
Жолугушкан соо болбос.
Эрге белек Сырнайза,
Алып колго сурданып.
Чыдап турар жери жок,
Кара ташты ал сайса,
Калмак, кытай, жедигер
Чогулуп баары туу жайса,
Токтоо кылар жери жок.
Толкуну көлдүн шарындай,
Салкыны сырттын желиңдей.
Качырганы илбирстей,
Атасы баатыр Чубактай,
Көп экен — деп шашпаган,
Калың жоодон качпаган,
Өзү көрктүү, сулуу кул,
Өңгөгө салат, мунду бул.
Башы көрктүү, сулуу кул,
Башкага салат, мунду бул.
Болжоп туруп, кеп кылган,
Болбосо түк бир унчукпас,
Туура келсе, кеп кылган,
Болбосо күн-түн унчукпас.
Ачып оозун күлбөгөн,
Адам уулу болгону
Мунун ачык сырын билбеген.
Арсаңдан тишин кашкайтып,
Ар кайда күлүп жүрбөгөн.
Анда-мында олжооркоп,

Арандан зорго сүйлөгөн.
«Баарысынан бул жаман,
Аман болсун журт» — деген.
Карала атты каар менен,
Томукка тартып жиберип,
Толгомо саптуу Ачалбарс,
Колуна кармап имерип.
Алдындагы Каралат,
Ооздук тиштеп нидерип.
Түрү суук кылчылдап,
Канчоро барып киргенде,
Кан агып жер былчылдап.
Билегин өөдө түрүнгөн,
Баатырлыгы билинген.
Алдындагы Каралат,
Так аттап андан түйүлгөн.
Калың колго киргенде,
Качырып барып тийгенде,
Өрдөктөй мойну узарып,
Өрттөй көзү кызарып.
Какайып атка чалкалап,
Кайда калың топ болсо,
Качырып аны талкалап.
Албарс менен кайсалап,
Астына басып айдады,
Утур келген алдына,
Тирүү беңде калбады.
Түпкүлүктүү жедигер,
Жетпей турат дарманы.
Канчоронун көп өттү,
Ошол элге залдары!
Башка чаап балбанын,
Баарын жерге жастантып,
Бакисин койбой зарлантып.
Келгенине зар кылып,
Көбүнүн оозун кармаптып.
Чыгарбай канкор тыш жакка,
Имерип тийген жаандай,
Ителги тийген таандай.
Боз сеңирди айлантып,
Шыдыр ылдый чубуртуп,
Кырылган кой шекилдүү,
Кырып жүрөт, Канчоро,
Жон-жон ылдый жоюлтуп,
Кылычтан канын куюлтуп,

Колун айдап чубуртуп.
Койдой кылып үркүтүп,
Жоюп жүрөт, Канчоро.
Жүзүнө баккан киши жок,
Туура келип ошого.
Чыдай албай түгөнгүр,
Чымырканып чоң Толтой,
Кабаттап темир соот кийип,
Суркоендой ат минип.
Эрлик кылып желигип,
Эр көкүрөк демигип.
Түпөктүү найза колго алып,
Тундуруп кулак чуу салып.
Лйбалта белге байланып,
Имерип кылыч карманып.
Эки жагын каранып,
Ээрди, мурдун жаланып.
Бет алганды кыйраткан,
Белдүү чочко эр Толтой.
Баатырлыгы башкача,
Балбандыгы бир мынча.
Өлөмүн деп ойлобой,
Өз оюн ченеп болжобой.
Найзаны кармап сундуруп,
Найзасынын учунан,
Жалындаган от чыгып,
Тыноосунан буу чыгып,
Алдында минген тулпардын,
Колтугунан суу чыгып.
Аркасынан Толтойдуң,
Тополоң уюп чаң чыгып.
Тоодой болгон түгөнгүр,
Томуктай болгон чоронун,
Қаршы алдынан ал чыгып.
Қарагандан кан чыгып,
Кармагандан жан чыгып.
Ажыдаардай чамынып,
Үстүнө темир жамынып.
Алдындагы Суркоен,
Кулжадай төшү салынып.
Арандай оозу ачылып,
Ак көбүгү чачылып.
Акыргандан бакырып,
«Багыштап» ураан чакырып.
Тоодой болгон түгөнгүр,

Топко кирди аралап,
Канчорону качырып.
Качырганда турчубу,
Толтойду кудай урганы,
Көк найзаны күүлөнтүп,
Эр Канчоро баатырга,
Имере кармап булгады.
Тоо экен — деп — жазганбай,
Балалык кылып апкаарбай.
Баатыр туулган Канчоро,
Бара жатат жазганбай.
Найзалашып, алышып,
Бир беттеше жарышып.
Найзанын кыйрап саптары,
Куру кол болуп калышып.
Тобокел кылып Канчоро,
Чоюнбашты колго алды.
Тийген жерде чоюнбаш,
Талкан болот кара таш.
«Эрдемсиген эр Толтой,
Мыкты болсоң көзүңдү ач.
Эрлик кылсаң сен Толтой,
Кезектешип келерсиң,
Кезекти мурда берерсиң.
Коркуп калса жүрөгүң,
Мен өзүм туруп беремин!»
Канчоро кебин укканда,
Кара тоодой Толтойдун,
Каары катуу кармады.
Калканды кармап колуна,
Түпөгүн такап найзанын,
Аккаңкынын бооруна,
Айбат менен турду эле.
Жазганган жок Канчоро,
Жааган күндөй карарып,
Жан аябай урду эле.
Баатыр экен ал Толтой,
Кыймыл этпей, кычк этпей,
Ээрден ооп, былк этпей,
Суркоендун үстүндө,
Сомдоп койгон түркүктөй,
Солк этпестен турду эле.
Өтө түшүп Канчоро,
Каралат оозун бурду эле.
Козголуп Толтой болгуча,

Кош колдоп жана урду эле.
Мындайда карап турчу эмес,
Эгеште эки чапчу эмес.
Эки чабыш жеткенде,
Үч чабышка турчу экен.
Жана айланып Канчоро,
Жан аябай бакырып,
«Манастап» ураан чакырып.
Толтойго жетип барганда,
Каралат тура калганда,
Үзөңгүгө тамандап,
Ээрдин тиштеп качырып,
Катуу чапты жапшырып.
Жедигердин Толтоюн,
Жиберейин — деп — азыр,
Жер алдына тапшырып.
Мына ошентип жана да,
Как төбөгө салганда,
Калбоочудай көрүндү.
Толтой тирүү жалганда.
Ачылып көзү жумулуп,
Нымыгып бою жуурулуп.
Алдындагы Суркоен,
Чандан чыкты суурулуп.
Алла насип кылган ат,
Так өзүнө буюруп.
Алып чыкты Суркоен,
Арасынан бой уруп.
Жан аябай Канчоро,
Жаман чапкан болсо да,
Саламат чыкты эр Толтой.
Чабууга ага кез келип,
Бир чапканда чорону,
Каралат чыкты бош желип.
Канчорого карабай,
Каралатты кармоого,
Толтой кетти желигип.
Балааны башка салганда,
Жалпайып жатып калганда.
Алдынан чыгып Гүлчоро,
Чон Буурулга камчы уруп,
«А дүйнө кеткен атамдын,
Арбагы азыр колдо» — деп,
Канчорону кутказып,
Алуу үчүн бой уруп.

Салып бара жатканда,
Алдына кирип Каралат,
Алактап качып алыптыр.
Арт жагынан салактап,
Толтой кууп калыптыр.
Утур келген Каралат,
Чылбыры колго тийгени.
Жетелеп алып, дуу коюп,
Канчоронун жанына,
Салып жетип кирди эле:
«Канчоро, аман барсыңбы,
Сак-саламат калдыңбы?
Зардалым баатыр, барсыңбы,
Залкайып аман калдыңбы?»
Канчоро туруп муну айтат,
Кыйраган найза сабынын,
Уңгусуна таянып:
«Кетип кала жаздадым,
Толтойдон тоодой балта жеп,
Акыреттен жай алып!»
Каралды болуп Гүлчоро,
Каралатты карматты,
Канчорого: «мингин» — деп.
Ал ангыча айкырып,
Алп Толтой баатырың,
Аларды келди бастырып.
Ат дүбүртүп укканда,
Айгай сүрөөн чыкканда.
Алмамбет уулу Гүлчоро,
Алдынан тосуп чыкты эми.
Гүлчоронун көгөргөн,
Ачуусунан түн безип,
Кайратынан карарган,
Кара бойдон тер кетип.
Эки көзү от жанган,
Ирмөбөй кирпич таш тешип.
Бастырганда атынан,
Кара куюп, чаң чыгып.
Аркасынан эренди,
Айдар кара жал чыгып.
Эки жолборс кабышып,
Карсылдап тиши ал чыгып.
Жылапач кызыл дубана,
Чылбырынан жетелеп,
Кызыр болуп жолдошу,

Кылып кызмат энтелеп.
Эки түгөй сур бөжөк,
Үзөңгүгө асылып.
Отуздан кулжа оң, солдо,
Жандай чуркап басылып.
Боз ала чаар чоң жылаан,
Гүлүстөндүн куруна,
Үч оролуп алыптыр.
Колдоочусу Манастын,
Баары колдоп калыптыр.
Аккула минген аты бар,
Арстан Манас салты бар.
Ал чорону жетелеп,
Жандап алган чагы бар.
Колдоочусу чоронун,
Айтыла элек дагы бар.
Олуя Кошой жанында,
Эки окшош сулуу кыз,
Кол куушуруп алдында.
Анын аркы жагында,
Алмамбет, Чубак эки шер,
Жаандан ашкан кемеңгер.
Сыргак болуп жолдошу,
Көрүнөө чыкты колдоочу.
Көп экен — деп — жазганып,
Көсөм Толтой качкан жок.
Жаш баланын жанына,
Жабыркатып салды от.
Тосуп чыгып алдынан,
Баатыр Толтой атып топ.
Керип, чоюп жаа тартып,
Мылтык кезеп, ок атып.
Аз келгенсип анысы,
Сүндүрүп найза чунайтып.
«Чоросун сайып кетейин,
Семетейди Буурулдан,
Көмө сайып кетейин.
Антара сайып кулатып,
Чыңкожо өчүн алайын.
Акундун кызы Чүрөктү,
Тартып алып жанайын.
Баатырсыңган канкордун,
Башын кесип чалайын.
Кайра кетпей бул бойдон,
Кең-Колгоочо барайын.

Баабедини колдогон,
Баланын башыи кесейини.
Чымырканган Семендин,
Чын түбүнө жетейин.
Антымды ушул кылбасам,
Адам болбой кетейин!» —
Деп, ойлонуп эр Толтой,
Кор болом — деп — ойлобой.
Комсоо көрүп баланы,
Колдобой пири койгондой.
Качырып Толтой жөнөдү,
Маңдайлашып калганда,
Колдоочуну көргөндө,
Апкаарып алар сүрүнөп,
Жүрөгү чыгып өлбөдү.
Алдындагы Суркоен,
Ооздук тиштеп, көз жайнап.
Ооздукка кошо тил чайнап,
Ала качып алкылдап,
Жаалы кетип шалкылдап.
Төрт аяктан чыккан от,
Чакмак таштай жаркылдап.
Учкан куштай закымдап,
Урган таштай зыркырап.
Гүлчорого эр Толтой,
Жетип барды жакындап.
Чабайын — деп — баланы,
Аманат жандын жайын таап.
Каршы алдына барганда,
Качырып найза сайганда,
Кимдер кайрат кыла алат,
Бул өңдөнгөн балбанга?
Балбандыгы бар Толтой,
Баатыр, күчтүү, шер Толтой.
Жалгыз турса карааны,
Сан миң кара көп колдой.
Гүлчоро андан кем эмес,
Өзүн тууган акколтой.
Көк найзаны көрсөтүп,
Күркүрөтө сунду эле.
Томуктай кызыл баланы,
Көөдөндөн нары урду эле.
Күркүрөгөн эр Толтой,
Өтө берип турду эле.
Чылбыр бою ыраакка,

Учуп барып түштү эле.
Багыштын уулу эр Толтой,
Мына ушундай күчтүү эле.
Гүлчоро баатыр өзү жаш,
Атка кыйып, минет маш.
Сайган найза тарткыча,
Кармап атты алгыча,
Карала атты койгулап,
Канчоро барды аңгыча.
Жандай чуркап атына,
Гүлчоро минди жабыша.
«Шай колдогон атакем,
Кубат бер — деп — өзүмө», —
Коморуп найза алды эле.
Тоодой толкун шары бар,
Толтойго жазбай салды эле.
Көк түпөк кызыл найзасын,
Көөдөнгө сайып мылгытып.
Көмө саймак нээтинде,
Эр Толтойду ыргытып.
Баатыр Толтой былк этпей,
Эрден көчүк кылт этпей.
Эчтемени элебей,
Эрдиги артык кенебей.
Канчоро келип капталдан,
Дагы найза урду эле.
Бит чакканча көрбөстөн,
Кайкайып карап турду эле.
Эки бала көгөрүп,
Эки найза өнөрүп.
Бирн тартып, бирн сайып,
Экөө бирдей тең сайып.
Кетти айласы Толтойдун,
Ачылып оозу ырсайып.
Эки чоро баладан,
Эми Толтой нетиптир.
Чочуп жаны Толтойдун,
Толгонууга жетиптир.
Ал аңгыча артынан,
Актелки менен аргытып.
Качырып катуу каргытып,
Ашыккандан Семетей,
Артынан жөнөп калганы.
Оорлоп аны Актелки,
Самагандай баспады.

Олбуй-солбуй камчы уруп,
Семетей жаман шашканы:
«Катыгун, чором, неттиң — деп,
Кайратың кайда кетти» — деп?!
Алыстан Семен айтканы,
Семетей үнүн укканда,
Толтойдун эси чыкканы.
Шашып калган Толтойго,
Гүлчоро найза урганы.
Эрен тууган Толтой да,
Кайрып найза булгады.
Бой бербестен Гүлчоро,
Толтойдун урган найзасын,
Улай учтан кармады.
Кармаганда найзаны,
Куту качкан Толтойдун,
Колунан сууруп алганы.
Айтылып калды ушундай,
Гүлчоронун жомогу.
Урпактарга эрдигин,
Угузбасак болобу?
Найзасы колдон кеткенде,
Чын ажалы жеткенде.
Качып берди Толтоюн,
Каны агарын сезгенде.
Тороп алдын тогошор,
Толтойдо эми каруу жок.
Эрен Гүлүс Толтойдун,
Эрдигине салды от.
Кагыша албай кайрылып,
Эрдигинен айрылып.
Куру кол калып эр Толтой,
Кор болуп жаман шер Толтой,
Атынын башын буруптур,
Аябай камчы уруптур.
Балта алар шайы жок,
Башка чабар алы жок.
Үч беренге өкүргөн,
Далбас урар дайны жок.
Кылыч сууруп кынынан,
Кырчылдашар чагы жок.
Мылтык чоктоп, ок атар,
Милтесинде дары жок.
Колундагы найзасын,
Сууруп алган немедин,

Үрөйүн көрүп берендин,
Оролмо тоону бет алып,
Суркоен куйрук булгалап,
Булактап качып жөнөдү.
Кабылан Толтой качканын,
Калкынын баары көргөнү.
«Падышабыз качты — деп,
Баш кишибиз өлдү — деп.
Ким бет келип чыгалат,
Бул өңдөнгөн эрге — деп? —
Кары-жашы биригип,
Кайталы эми жерге» — деп.
Жедигер качты чубуруп,
Эр Толтойдун артынан,
Чоро кетти буулугуп,
Канчородой баатырдын,
Каары жаман ашыптыр.
Алдындагы атына,
Аябай камчы басыптыр.
Тоссо калың жедигер,
Токтоо берип болбоду.
Караңгыда бөрүдөй,
Качкан элди сойгону.
Кылычтан каны тамчылап,
Кызыл ала чаң чыгат.
Канчоронун каарына,
Калар эмес жан чыдап.
Эңкейиште эр сайып,
Экөөнү бирдей тең сайып.
Жүзүн сайып жүдөтүп,
Мишин сайып түгөтүп.
Таамай миңге толгондо,
Бирден онко тургузуп.
Каралатты камчылап,
Калктын ичин чулгутуп,
Канжардын мизи калбады,
Кылычын сууруп алганы.
Кыйынын баарын кыйратып,
Кыргынды катуу салганы.
Ошол үчүн булардын,
Айтылып калды дастаны.
Канчоро менен Гүлчоро,
Кан ичме атка калганы.
Кылычта миз калбады,
Найзада уч калбады.

Такыр таяк сыяктуу,
Даяр союл болуптур.
Таакат кылбай ачууга,
Такыр элди союптур.
Жедигер ичи бузулуп,
Жез кемпирдин жети уулу,
Чорого жардам болуптур.
Жедигердин элинен,
«Манастап» ураан чуу чыкты.
Жедигерден бөлүнүп,
Жети баатыр уул чыкты.
Жеринде булар эр экен,
Теңдеши жок шер экен.
Толтойдун көзү жоголсо,
Журт башкарат дээр экен.
Мурунтан кыргыз элдери,
Бирин бири кайсашып,
Биркы кетип ыдырап,
Алсызды алдуу айсашып,
Кырылып келген көп экен.
Жети-Суу кетер жери жок,
Эл кайгысы көп эле.
Жез кемпирдин жети уулу,
Өз жеринде шок эле.
Бөлүнүп булар чыкканда,
Эл токтоду тим эле.
Камандай боюн күүлөшүп,
Канчоро менен сүйлөшүп.
Колду жайлап түшүрдү,
Колдун ишин бүтүрдү.
Элди жайлап түшүрдү,
Элдин ишин бүтүрдү.
Качып кеткен баягы,
Эр Толтойдон түнүлдү.
Элдин баары зыркырап,
«Кошулуп кетер бекен» — деп,
Эр Толтойго чуркурап.
Кызматын көргөн Толтойдун,
Кыйланын жашы чубурат.
Сыйынышып кудайга,
Жыйылышып эл турат.
Жез кемпирдин жети уулу,
Жедигер элин башкарат,
Андан мурда Семетей,
Жерин качан көрүптүр?

Барбай туруп ал жерге,
Элин качан көрүптүр?
Жети-Сууну жети айрып,
Жез кемпирдин жети уулун,
Хан көтөрүп коюптур.
Толтойдон үмүт кылышып,
Кыйлалары туруптур.
Толтойдун качып кеткенин,
Кара бет Чүрөк баш болуп,
Катын-кыз баары угуптур.
Кайра качкан эр Толтой,
Байланган башы шер Толтой.
Баладан качып баратып:
«Жердин, суунун Желпниш,
Ошого качып кетсемби?
Жалгыз көздөй баатырга,
Арзымды айтып жетсемби?
Ала-Тоо башын кыдырып,
Анжиян кирип кетсемби?
Айланып тоонун этегин,
Ташкенден ашып жол басып,
Аралап токой, бел ашып,
Индыстан кирип кетсемби?
Куткарбаса түгөнгүр,
Денизге кирип кетсемби?
Бейжинге кетчү беш жолго,
Аны көздөй качсамбы?
Белдүү Кочур калчага,
Арыз, абалым айтсамбы?
Алдымдагы Суркоен,
Ал Калчага тартсамбы?
Кайра айланып жетсемби,
Кашкарга кирип кетсемби?
Калтырбады аякка,
Каршылашчу бектерди». —
Деп, ошентип оюнда,
Төгөрөктүн төрт бурчун,
Төрт айланга санады,
Барарга жер таппады.
Эрдигинен ажырап,
Акылынан шашканы.
Акырында Толтоюн,
Акун хан көздөй качканы.
Өөдө-өөдө жер келсе,
Өкөүтүп кетет. Суркоен,

Эңиш ылдый жер келсе,
Эми жетет, Тайбуурул.
Каптал кадуу жер келсе,
Карансыз кетет, Суркоен.
Кара шагыл кум келсе,
Анда жетет, Тайбуурул.
Тоонун баары бүттү эле,
Түз талаага түштү эле.
Акун хан жакшы киши эле,
Тоодой Толтой баатырдын,
Оюна ушул түштү эле:
«Арачалап коер — деп,
Алы келсе сурар — деп,
Сураганга бербесе,
Сөөгүмдү жууп көмөр» — деп.
Жумган көзүн ачпастан,
Ойлогондон кайтпастан,
Акун хан көздөй качты эле.
Аркасынан чаадалаш,
Кууп келет куткарбай,
Алмамбет уулу ач арстан.
Асмандап учуп Айчүрөк,
Аларды көрүп алыптыр.
Желпиген келин-кыздарга,
Жетип кабар салыптыр:
«Жалпы кыздар тургула,
Жол боюна баргыла,
Жолун тосуп калгыла.
Качып келет хан Толтой,
Аны шылдың кылгыла!»
Жоодурашкан келин-кыз,
Жол боюна барыптыр.
Там башына чыгышып,
Тамаша кебин кылышып,
Кыңшылашып күлүшүп,
Кыналыша турушуп.
Кыя тартып ортодон,
Өтүп Толтой кетерде,
Каткырышып катын-кыз,
Катуу кылды келеке:
«Топондон Толтой качпай кал,
Тоомун — деп — элге айтпай кал!
Какшаттың эле калыкты,
Кара жерге батпай кал!
Серектеп атын чаңпай кал,

Гүлчородон качпай кал!
Қирпидей эми түйүлүп,
Қирерге тешик таппай кал!
Хан жездебиз Семетей,
Канынды кечер эр эмес.
Қарааны тоодой болсо да,
Семетейге тең эмес.
Қапырай, Толтой, не болдуң,
Қайраттан тайып жер болдуң.
Гүлчородон жеңилип,
Эмнеңе эми шер болдуң?!»
Қыздардын кебин укканда,
Толтой калып пушманга.
Аябай жаман арданып,
Келеке, шылдың укканга.
Оңолуп артын караса,
Чоң ополдой эр эмес,
Ал Семетей теги эмес.
Эми билеп эр Толтой,
Оңдоп атын бурду эми,
Оро-пара турду эми,
Қайрып атын бурду эми,
Қарап артын турду эми.
Қаба кармап сабынан,
Қылычын сууруп қабынан.
Урушууга шайланды,
Кечип кара жанынан.
Жете келген Гүлчоро,
«Токтогун» — деп бакырды.
Намыстанып Толтой да,
Гүлчорону качырды.
Маңдайлаша калышып,
Қылычташып чабышып.
Қылычтын баарын кыйратып,
Балтаны колго алынып,
Балта менен салышып,
Балтанын сабын сындырып,
Найзаны колго алышып,
Күркүрөтө сунушуп,
Муштап найза урушуп.
Тийгизбей найза кагышып,
Тик качырып сабышып.
Беттешип булар жанынан,
Бакырышып кыйқырып,
Баатырлар найза сабынан.

Колдо жарак бүткөндө,
Которуп жарак алышып.
Жарактын баарын сулатып,
Ок өтпөс олюк тондордун,
Жин аркагын булатып.
Толопон жерди чаң кылып,
Дөңсөө жерди түз кылып.
Ойдун жерди дөң кылып,
Кезектешип турушуп,
Кезек менен урушуп.
Кездемдин боосун чубалтып,
Кезенип пайза чунайтып.
Кез келген жан корккундай,
Кыйкырса кулак тундуруп.
Уюткан темир чоюн баш,
Алты канат үйдөй бар.
Үшкүрүп бекем кармашып,
Ырайым шапкат анда жок,
Өлүм жагын карашып.
Күзгү кирген букадай,
Ирмебей кирип марашып.
Азаматтар тынбастан,
Бирин бири карашып.
Тамаша кылып тургандар,
Түңүлдү жандан жадашып.
Күнү-түнү дем албай,
Оодарышып жанашып.
Жакасынан кармашып,
Барлык күчүн арнашып.
Баатырлар уруш салыптыр,
Баары журт айран калыптыр.
Жакалашты бир кезде,
Жанаша атын бурушуп.
Тарткылашып тырышып,
Колдоруна чоюшуп,
Акактап булар солушуп.
Аянбастан эчишип,
Үзөңгүлөп тебишип,
Ажырап кайра келишип,
Аттары менен демитип.
Аттары солуп жүрө албай,
Тизеден жерге батканда,
Жарагын таштап талаага,
Бет алына басканда.
Олюкторду чечишип,

Чукулдашып келишип.
Кемерди сала беришип,
Батмандап бекем кармашып,
Барлык күчүн арнашып.
Орто белден алышып,
Салмак салып тырышып.
Көтөрүлбөй тайышып,
Көпкөк болуп демигип,
Сызылды бойдон тер кетип.
Жуурулуп эттен суу агып,
Тумандап көзү тунарып,
Булак болуп суу агып.
Жарадар болгон эр Толтой,
Жаман уруш салганы.
Чыдай албай Гүлчоро,
Чыгуучудай далдалы.
Жалжылдап жаны карарды,
Сурданып өңү агарды.
Оң чекеде кийшайып,
Баса кийген күндүз бөрк,
Басып келди ошондо,
Падыша кызы Айчүрөк:
«Бала жолборс не болдун,
Кайратың кайда жоголдуң?!»
Аны укканда Гүлчоро,
Арданып катуу чыйралып,
Далысынан суу чыгып,
Оозунан көбүк, буу чыгып.
Каарынан катуу Гүлчоро,
Катын-кыздан чуу чыгып.
Келиндин баары эндиреп,
Кыздардын баары кылактап,
Кырмызы көйнөк буластап,
Кыйкырыгы таш жарып,
Гүлчоро кирди кайтадан,
Бакырыгы баш жарып.
Ал аңгыча көрүнүп,
Семетей келет алыстан,
Түңүлдү Толтой эми чын,
Жаны аман калынтан.
«Акун ханга баргызбай,
Ажалым менин жетеби?
Алдыман чыкпай арачы,
Амалым менин кетеби?
Балакеттүү Гүлчоро,

Башымды менен кесеби?!»
Муну ойлонуп Толтойдун,
Акылы баштан кеткени,
Кетпегенде неткени?
Колу бошоп шалдырап,
Дарманы кетип далдырап.
«Канкордун уулу Семетей,
Капталга канжар урбасын,
Бөөдө майып кылбасын.
Өпкөмдү сууруп албасын,
Бүтүп күнүм калбасын!»
Кыялында муну ойлоп,
Кылчаңдап калды эр Толтой.
Кача турган баштанып,
Бултаңдап калды шер Толтой.
Аны Гүлүс билди эле,
Эки буттун ортого,
Эрен чалып кирди эле.
Чаткаяктан көтөрүп,
Чалкасынан урду эле.
Чабендес тууган чунагың,
Чалкадан түшкөн Толтойдун,
Көөдөнүнө миңди эле.
Так ошол кез Семетей:
«Койгун, чором, койгун — деп,
Айтып келет далай кеп. —
Барып сурап калсам» — деп,
Жетпей келет Айчүрөк.
Айчүрөк менен Семетей,
Алыстан жетип келгиче,
«Койгун, баатыр кечкиниң,
Сурадык канын дегиче»,
Сууруп алып шамшарды,
Ооз омуртка айдарга,
Оңдоп кармап имерди.
Опол тоодой Толтойду,
О дүйнө көздөй жиберди...
Канжарлап чоро сойгондо,
Канын ичип тойгондо,
Канкор келип ошондо:
«Кайраным, Толтой — деп — өксүп,
Жолборсу келип бек өксүп.
Жолдошум, Толтой — деп — өксүп,
Өлтүрбөй турган эр эле,
Өчтүү кылдың, Гүлчоро!

Кетирбей турган эр эле,
Кектүү кылдың, Гүлчоро!
Жалгыз ооз жайын сурабай,
Жалкы билдин, Гүлчоро!
Жамандыгы жок эле,
Жайып билбей, Гүлчоро,
Жаштыгыңа жеңдирип,
Жанын кыйып бекерге,
Жай таптырдың, Гүлчоро!
Чынкожо бузуп байкушту,
Булганып калган кеп эле.
Караан болуп калкыма,
Калганы тирүү эп эле!
Жакыны эле Багыш хан,
Атам айкөл Манастын.
Жедигер элиң, калың журт,
Жериңди качан талаштым?
Шайтандын кирип тилине,
Сырттаным, неге адаштың?..
Өкүнгөн менен Толтойду,
Тирилтип алар айла жок.
Жаш Гүлчоро баланы,
Жекиген менен пайда жок».
Атагы артык эр Семен,
Артынан камды көргөнү,
Ак кепиндеп жуудуруп,
Ак шайы менен буудуруп,
Артыкча кылып зыйнатып,
«Агам — деп — өзү көмгөнү.
Өлбөй тирүү мен турсам,
Көкөтөйдөн ашырам.
Көбүрөөк болот тамаша,
Көкө абамдын ашынан.
Быйыл туруп келер күз,
Ошондон тартып камынам». —
Деп, ошентип Семетей,
Бек кайгырды баатырга,
Күнгүрөнүп канкорун,
Көп кайгырды баатырга.
Катын, кыздын ичинде,
Жатып алар айла жок.
Алты жыл жатса бул жерде,
Тамактан башка олжо жок.
Ошондой күндүн биринде,
Жөн туралбай Гүлчоро,

Сүйлөп калды оозу шок:
«Сулууну алсаң, сен алдың,
Суурулган күлүк ортодо.
Чүрөктү алсаң, сен алдың,
Чүмбөттүү күлүк ортодо.
Кимибизге бересин,
Суркоен күлүк олжону?»
Кыйышып бирөөң ал десе,
Талашып балдар болбоду.
Кеңеш менен иш кылып,
Келбеттүү сулуу кызды алган.
Гүлчоро менен Канчоро,
Калыйман менен Бегимжан,
Эки сулуу узду алган.
Кызды аларда кызганбай,
Ат аларда талашып,
Бирине бири түс салган.
Көбөйгөн сайын аз болуп,
Күйгүзөт напси шум жалган!
Балдарга Семен кеп айтат,
Кеп айтканда эп айтат:
«Башында минген атыңар,
Актелки менен Суртелки.
Мен көрөмүн силерди,
Кош көзүмдөй бир келки.
Суркоенду талашып,
Суук, селкин болбогун.
Кимге тийген улаасы,
Бок дүнүйө олжонун?
Талашкан менен тарп болуп,
Болосуң акыр далбаса.
Андан көрө салалы,
Жарыш кылып тамаша.
Баш байгеси жарыштын,
Суркоен болсун талашкан.
Экинчи байге көктө учкан,
Каралат болсун канатчан.
Биринчи болуп келгениң,
Суркоенду алгының.
Экинчи болуп келгениң,
Каралат минип калгының.
Чыгаралык, чоролор,
Көңүлдүн бугун, кумарын,
Жарышкыла экөөңөр,
Туу болуп мен турайын».

Эки чоро күйүгүп,
Энтелеп атка жүгүрүп.
Ээр токумун сүйрөшүп,
Ашыгышып дүрбөшүп.
Аттарын токуп миннишип,
Боз сеңирге барышты.
Биринен бири озууга,
Топулдашып жарышты.
Эки тизгин кагышып,
Келе жатат жанаша.
Чоролордун жарышы,
Элге болду тамаша.
Суулуктагы чагарак,
Тепетең болуп баратат.
Басыңкырап баатырлар,
Тулпарларын сабашат.
Актелки менен Суртелки,
Кара тер болуп арышты.
Боз сеңирге чоролор,
Чукулдап жетип барышты.
Калыс карап экөөнө,
Кара көзүн ирмебей,
«Озор экен кими» — деп,
Карап турду Семетей.
Кайчы кулак кыйчалыш,
Алдыда келет Гүлчоро.
Кайчы кулак кыйчалыш,
Артта келет Канчоро.
Алалыкты билбеген,
Ак көңүлдүү Семетей.
Канчоронун ичинде,
Кек каларын элебей.
Чычыркайдай чылбырды,
Ыргытты бейм жанаша.
Илгир болгон Гүлүстөн,
Эрлигине жараша,
Учун жерге түшүрбөй,
Илин кетти караса.
«Гүлчорону Семетей,
Менден артык көрөт — деп.
Суркоендун чылбырын,
Ага ыргытып берет» — деп.
Ат үчүн ошол таарыныч,
Канчоро көөнүн иритет.
Семетей менен Гүлчоро,

Аны кийин билишет.
Алты ай жатып, күн бүтүп,
Күн айланып, түн бүтүп.
Келди кышка айланып,
Жайкы жакшы күн бүтүп.
Акун хандын шаарына,
Жаккан отун өчүрүп.
Арстан Семен жөнөдү,
Айчүрөктү көчүрүп.
Кондуруп колго шумкарды,
Туйлатып минип тулпарды.
Кечип Үргөнч баш болгон,
Канча дайра, сууларды.
Каракалпак, түркмөндөр,
Кастарлап каршы алышты.
Тажик менен испанга,
Копок болуп жанышты.
Өрлүк менен тартууга,
Алтын, күмүш алышты.
Качырган колдон кушту алып,
Айчүрөктөй кызды алып,
Душманга салып күйүттү.
Доско айтып сүйүчү
Арбын олжо алышты,
Таласка келип калышты.
Жоготуп жоосун жеңген соң,
Таласка кайтып келген соң.
Хандардын баары баш ийип,
Тизгинди ага берген соң.
Манастын уулу Семетей,
Мына мындай кеп айтат,
Ырыс алды ынтымак,
Элге жаккан эп айтат:
«Атам менин эр Манас,
Жердеген жери кең Талас.
Алп көкүрөк, ак калпак,
Элдеген эл ар алаш.
Атам менин барында,
Олтурганда тагында.
Акылчы болуп хан Бакай,
Турганымда жанында.
Кыргыз, казак аталаш,
Он төрт хан эли аралаш.
Тоюн бирге тойлошуп,
Атага бирге берип аш.

Казатка бирге барышкан,
Кандарын бирге агызган.
Атам Манас өлгөндө,
Абыке, Көбөш болуп хан,
Элдин көөнү ооруптур,
Туш келди жакка тозуптур.
Алды-алдына ар кимп,
Айрылып хан болуптур.
Алты бөлбөй алашты,
Айрыбай кыргыз, казакты.
Он төрт хан эли баш кошуп,
Бололу бирге» — деп айтты.
Чачылган эл жыйналып,
Үзүлгөнү уланып.
Таралганы куралып,
Кучакташып кубанып.
Хан көтөрүп Семенди,
Кең Таласта тойлоду.
Ынтымак, ырыс, береке
Эл ичине орноду.
Ал ангыча жаз болуп,
Кар, муз эрип жаш болуп.
Арпа менен Алайга,
Ала-Жууку, Үч-Ташка,
Күркүрөп көчүп жөнөдү,
Гүлчоро менен Канчоро.
Элге журтка баш болуп.
Келиндин тандап сулуусун.
Жигиттин тандап мыктуусун.
Кырк жупка санын толтурат,
Кыдырата кондурад.
Жибек менен жыңжырдан,
Кермеге аркан чойдурад.
Кырк байталды байлатып,
Кымызга арнап салдырад.
Алты бакан, селкичек,
Аемандатып салдырад.
Кумалак ойноп, ордо атып,
Жигиттер черин кандырад.
Жамгырчы, Бакай, Каныкей,
Самаркандын сыртында,
Жайыт алып конушат.
Береги Бел-Саз, Кырчында,
Көч тартып күзлө саркасак,
Кең-Колдо болот кышында,

Келберсиген көп ногой.
 Кудай менен иши жок,
 Жыргалга батып жатышат,
 Куурал тарткан киши жок.
 Айкөлдүн уулу Семетей,
 Эч нерсени кенебей,
 Ойноп, күлүп шапар тээп,
 Кызык кылат ченебей.
 Сабага кымыз ачытат,
 Чыккынча үркөр жеринен,
 Уз кымызга канышат.
 Кашилет басып буларды,
 Тамашага батышат.
 Гүлчоро менен Канчоро,
 Жайлоодо дуулап жатышат.
 Жаткандын болот жайдагы,
 Артында болот айдагы.
 Калмактардын Коңурбай,
 Кыргызга салат калбаны.
 Муну мындай таштайлы,
 Токтосарттын дүйнөкор,
 Саткындыгын баштайлы.

ТОКТОСАРТТЫН САТКЫНДЫГЫ, КОҢУРБАЙДЫН ЧАБУУЛУ

алмактардын Коңурбай,
 Карып чачы агарды.
 Хан Манас ага калтырган,
 Кастыгы күчөп карарды.
 Кербендерден кеп угуп,
 Кең-Колдо жатат — деп угуп,
 Соодагерден кеп угуп,
 Султан Манас тукуму,
 Сонундап жатат — деп угуп.
 Баргаандардан кеп угуп,
 Баатыр Манас тукуму,
 Падыша болду — деп угуп.
 Чыңкожо менен Толтойду,
 Семетей сойду — деп угуп.
 Акундун кызы Чүрөктү,
 Семетей алды — деп угуп.
 Семетейдин калтырбай,
 Тегин жайын бүт угуп.
 Жин ургаңдай кутуруп,
 Батнай бугу тутулуп.
 Алгараны моюндан,
 Көк кутусун коюндан.
 Күн батыш көздөй көпөдү,
 Куйтулук менен кулундан.
 «Беш-Балыкка барсам — деп,
 Анын жолун чалсам — деп.

Анда кербен көп өтөт,
Аныктап кабар алсам — деп,
Соодагерди талсам — деп,
Сатып аны алсам — деп,
Семетейге жиберип,
Сырына анын кансам» — деп,
Алгара менен чайналып,
Каспанда жаткан залкайып,
Келе жатат Коңурбай
Кербезденип чалкайып,
Кара чоктуу калмакка,
Калка болгон, чоң төрө,
Кызыл чок кытай журтуна,
Арка болгон, чоң төрө,
Баштан жүргөн камынып,
«Ылат-манат колдо» — деп, —
Ырас ага жалынып,
Арам өлгөн кутургур,
Атырайган түгөнгүр,
Ач арстандай чамынып,
Чарайнасын тартынып,
Ок, дарысын артынып,
Ополдой болгон түгөнгүр,
Кара тоо башын айланып,
Каары катуу чоң баатыр,
Беш-Балык келди шайланып,
Беш-Балыкта жүргөндө,
Улуктук өкүм сүргөндө,
Утур чыкты Токтосарт,
Ошол кезде бир күндө,
Кең Кашкардын четинен,
Артыш деген жеринен,
Аралап жүрсө эркинче,
Жети кыраан¹ элнен,
Тоскоолу жок сарт эле,
Коңурбайдын алдынан,
Чыгып калды шарт эле,
Хан Коңур келип көрүшүп,
Амандашыл турушуп,
Аябай кеңеш кылышып,
Акылдашыл олтуруп,
Хан Коңурбай кеп айтат:
«Ой, Токтосарт — деп айтат.

¹ Манасчы жети кыраанды жети мамлекет деп түшүндүрөт.

Кабылан Манас өлгөдү,
Сен бардымбы айлына?
Жети кыраан жер толгон,
Жетөө менен дос болгон,
Жетик тууган эр элең,
Ачык жолуң шар болгон,
Асманда жылдыз боз элең,
Манас менен дос элең,
Ар кайда барсаң жолуң шар,
Соодагерден ыктуу элең,
Кайда жүрсөң шашпаган,
Мына ушундай мыкты элең,
Бейжинге келсең жол ачык,
Бараңга барсаң тоспогон,
Жапанга барсаң тийбеген,
Кыргызга барсаң сыйлаган,
Кылымда сендей болбогон.
Ушул сапар бир кызмат,
Кылып берсең — деп турам,
Бейжинде жатып кеп уктум,
Пейлимди салып бек уктум,
Манастан уулу Семетей,
Бекер жатат — деп уктум,
Сонун кепти дагы уктум,
Соолуп калган Семетей,
Сонун жатат — деп уктум,
Атасы Манас элимди,
Алган келип башында,
Өлтүрсөм деймин ошону,
Көп өөрчүтпөй жашында,
Кылганын ойлоп кыргыздын,
Кыйналып турам азыр да!
Семетейге барып кел,
Өзүң кабар алып кел,
Кыштай жүрүп Таласта,
Жазында кайтып жанып кел,
Өзүңдү күтүп жатаймы,
Камданып турса Семетей,
Катышпай ага кайтайың,
Камсыз болсо Семетей,
Как төбөдөн басаыйн!»
Токтосарт анда кеп айтат:
«Бара албаймын — деп айтат,
Антташып койгон дос элем,
Акыретке барганда,

Анда кантем» — деп айтат.
Коңурбай анда кеп айтат:
«Койгун, Токо,— деп айтат.
Сенин ачык, жолуң шар,
Мусулмандык кааданда,
Бата деген ишиң бар.
Бата кылып, өзүң бар,
Баарынын жайың билесин,
Айтып кабар өзүң сал.
Барар болсоң алыска,
Жарар болсоң намыска,
Алтымыш нарды комдоюн,
Айры өркөчтөн кошпоюн.
Ком жыгачы бары жез,
Сага салган бир кеңеш.
Алып барчу кишинин,
Аш-азыгы өзүмөн.
Алтын, күмүш, кохарды
Аябаймын өзүңөн.
Кош көрбөсө көңүлүң,
Казынадан соода алгын.
Торгун, жибек, далымбу,
Аркагы жибек кырмызы,
Асылдан тандап сен алгын.
Бирин тандан өзүң ал,
Андан кийин жолго сал.
Соода кылып барарсың,
Семетейди табарсың.
Жолго чыгар күнүңдө,
Учурашып жанарсың».
Нардын кебин укканда,
Алтын, күмүш, гезмалдын,
Алардын аты чыкканда,
Бармакчы болду Токтосарт.
Сегиз күнү күтүнүп,
Кемкерчисин бүтүрүп,
Сакалы ылдый көгөртүп,
Насыбайын түкүрүп.
Жол кереги бүтүптүр,
Аттанар кези жетиптир,
Эми Токоң иетиптир?
«Алтын менен күмүштүн,
Абалтан наркы окшош — деп,
Гезмал алсам, баа кошсом,
Баары жерде өтөт» — деп.

Арбын алып гезмалдан,
Эртең менен Токтосарт,
Хан Коңурбай баатырга,
Кирип барса басып шарт.
Топтоголок камырды,
Топ табакка толтурган.
Чөптү кошуп чөкүлөп,
Коңурбай жеп олтурган.
Кирери менен тамактын,
Мурунга жыты өрдөгөн.
Айран калды Токтосарт,
Ал өңдөнгөн тамакты,
Андан мурда көрбөгөн.
Ашпоздору белендеп,
Ага да сунду табагын.
Алганча Токоң сурады:
«Бул эминен тамагың?»
Хан Коңурбай кеп айтат:
«Жегин муну — деп айтат.
Уксаң, Током, бул өзү,
Индыстандан келиптир,
Чочбара деген аш экен,
Бул тамакты жасоого,
Беш-Балыктык маш экен.
Бүгүн көрдүм мен — деди,
Тойгуча сиз да жеп» — деди.
Жешип булар тамакты,
Бошотушуп аякты.
Ат макоого барышты,
Коңурбай менен Токтосарт,
Бир акырга байланган,
Алгара менен качырга,
Атайлап көзүн салышты.
Атайын көргөн бу качыр,
Өзү мада куу качыр.
Чечип аны Коңурбай:
«Сырын билсең Токтобай,
Сын аты болот кербендин,
Сүйгөндүктөн дос санап,
Чын сүйүп сага бергеним.
Качырым бердим алгының,
Үстү сылык жаныбар,
Жолго минип баргының.
Аман барсаң Кеп-Жолго,
Кайра тартсаң чоң жолго.

Пайдасы тиет ошондо.
Беш-Балык менен Таластын,
Арасы алыс, жер ыраак,
Миңсең өзүң чарчабай,
Алып келет кар кылбай.
Кара топо, баткак суу,
Оонатып алсаң сууту ошо.
Сегиз күнгө барбастан,
Алты күнгө калбастан,
Жеткизет сени как ошо.
Алгарамдан өөдө эле,
Өзү кичик мал үчүн,
Начарлык жери ошо эле.
Камынып жатса Семетей,
Камынбай жатсын кенебей.
Кандай болсун, Токтосарт,
Кабар бергин кечикпей».
Токтосарт менен Коңурбай,
Кол алышып бекемдеп.
Жөнөп кетти кайран сарт,
«Семетейге жетем» — деп.
Катарлап нарды чиркетип,
Уланбайдан жөнөгөн.
Саяпу менен Дабанчын,
Кара-Шаар, Көрлүдөн,
Катар өтүп Токтосарт,
Башабегин өрдөгөн.
Күчөр менен Кызылды,
Катар басып ушуну.
Бай менен басып Ак-Сууну,
Артып Ачал тумшукту,
Чоң Кашкарга түштү эми.
Чоң Кашкар жери кен эле,
Токтосартка караштуу,
Жыйырма төрт дүкөн бар эле.
Бар дүкөнү жык толгон,
Ичи бүткүл мал эле.
Мал-пулдарын эсептеп,
Андан нары өттү эле.
Эркеч-Тамды кылаалап,
Улуу-Чат менен аралап,
Сымкана менен кыдырып,
Анжыян, Кокон, Маргалап,
Аман-Шоро, Наманген,

Аралап өттү бул элден.
Алты ай кыштай жол басып,
Чын курандын айында,
Чоң Таласка ал келген.
Чогулган экен ал жерге,
Бүткүл ногой жан бенден.
Жайлоону карай бет алып,
Көчкөлү жаткан кези экен.
Токтосарттын чыкканы,
Суусамыр деген бел экен.
Аны Кашкар жолу дээр экен.
Алыстан келген Токтосарт,
Белге чыгып ошол кез,
Турнабай алып колуна,
Туш келтирип Семетдин,
Жыйылган айыл тобуна.
Караса Токоң алыстан,
Калкылдап ногой толуптур.
Кара кыргыз калың журт,
Каршы-терши конуптур.
Ашып түшүп жолунан,
Орун алды Токтосарт,
Аккан суунун боюнан.
Кат жазып киши жиберди,
Каңкор Семей баатырга.
Кара кыргыз көп журтка,
Хан болуп жаткан капырга.
Кат алпарган бир киши,
Элчи катты алпарат.
Сактаган эшик сакчысы,
Семетейди табышты,
Алыстан келген кишинин,
Кабарын айтып барышты.
Буйрук болуп ханынан,
Келген катты алышты.
Өзү молдо шар экен,
Семетей жайы ал экен.
Катты ачып окуса,
Каңгайдан келген элчи эмес,
Же кайгуулдан келген ченчи эмес.
Соодагердин аты бар,
Жазган салам каты бар.
«Каныкей менен Бакайды,
Чакырып алып келгин» — деп,
Буйрук кылды баягы,

Хан Семетей жашыңар,
Бакай менен Қанышты,
Баштап келди барғандар,
Семетей айтты кат жайын,
Салам айтып жазғанын.
Қабылан Бакай камынып:
«Ой, Семетей баатырым,
Аеманда жылдыз боз эле,
Салам жазған Токтосарт,
Атаң Манас көкжалға,
Ақыреттик дос эле.
Жети қыраан болгонго,
Ал Токомду жиберип,
Урушту күнү керек — деп,
Нерсе керек алчу эле.
Қашкардын үстүн Артыштан,
Қарманған ал досу эле.
Жети қыраан болгонго,
Аралап Токоң жойлогон,
Тосуп киши койбогон,
Токоңдун жайы бул эле.
Түгөнгүс дүйнө зар менен,
Жоо жарағын эң кенен.
Көргөзбөй катқан башкаға,
Атаң Манас ал берен.
Ушул Токтосарт менен,
Көөнүн тапсаң муну сен,
Таап берет баарын тең».
Қаныкей кошуп кеп сүйлөйт:
«Жалгызым, Семен, — деп сүйлөйт.
Атаң көзү барында,
Қырғыш салған Қырымға,
Уруш салған Урумға.
Қызыл-Қыя бел ашқан,
Қытайды барып бир чапқан.
Оюрма артуу бел ашқан,
Орусту барып бир чапқан,
Түгөнгүс олжо мал тапқан.
Жети қыраан болгонго,
Жеткилең атаң жойлоду.
Англис менен барацға,
Барбагандай болжолу.
Өзү барбай хан атаң,
Токтосартты жойлотту.
Сан дүйнөнү тонтотту,

Алдырып келген дүйнөсүн,
Асыл буюм буруудан,
Қаттырып койгон ошону.
Атаңдан артып баратат,
Азыркы сенин дүмөгүн.
Аман болсоң, жалгызым,
Өлгөнчө доор сүрөсүн.
Токтосартты тосуп ал,
Қызығын анын көрөсүң!»
Бакай менен Қаныкей,
Жайын айтты Токоңдун.
Қол куушуруп алдына,
Бармак болуп ошонун.
«Алты сан кара, көп ногой,
Қара кыргыз элине,
Эр бүлөсү калбастан,
Келсин баары» — деди эле.
Суусамыр менен Қорғондун,
Орто жери үч күндүк,
Көчүп барчу жол эле.
Семетей колу арыштуу,
Мына ушундай чоң эле.
Ойноктогон түгөнгүр,
Оюна келген иш үчүн,
Алыстан келген атайлап,
Айтылуу тиги киши үчүн.
Қызмат қылат экен деп,
Қыялын тапсақ биз үчүн.
Қычырып келген кыргызды,
Қоо қылып жолго тизиптир.
Өйүз-бүйүз турған эл,
Үч күндүк жерге жетиптир.
Хандың қызы Қаныкей,
Қасиеттүү жан эле.
Ал Қаныкей жасаған,
Атасы Манас олтурчуу,
Бир килемі бар эле.
Жер жүзүндө қымылдап,
Ачып канат ірмеген.
Чоң, кичинен дебестен,
Бірден жүнүн ылғаған.
Жыйналған ошол жүндөрдөн,
Токулған ушул чоң килем,
Артық эле қыйладан.
Алдырып келип килемди,

Кепичин буттан чечтирбей,
Таманын жерге тийгизбей,
Алып келди Токонду,
Манастын жогун билгизбей.
Урматына кыргыздын,
Токтосарт жашын имерди.
Үн жетер жерге келгенде,
Өкүрүп Токоң жиберди.
Өзү баатыр, сом далы,
Бою узун далдагай,
Кара сакал, бото көз,
Бакырып келет Токтосарт,
«Баатырым» — деп, үн баспай.
Каныкейдин үйүнө,
Алып келип түшүрдү.
Урмат кылып Семетей,
Токоң жакшы күтүлдү.
Токтосарт куран окуду,
Калың кыргыз кол жайып,
Батасы тийсин мунун — деп,
Баатырга карай жол алып.
Бата дуба бүткөн соң,
Токтосарт чыгып талаага,
Ак чатырын тиктирди,
Семетейдин айлына.
«Кабылан Манас досумдун,
Казаасы жетти капырдан,
Хан Коңурбай баатырдан.
Кантип келип бата окуйм,
Качып жүрсө Каныкей.
Эр жеткен соң сен өзүң,
Эми келдим, Семетей.
Аяш атаң токтоду,
Арамдык жок кенедей.
Ачык айткын сырынды,
Ал кылып берем берендей.
Анда Семен муну айтат,
Агартып тишин кылайтат:
«Атам өлдү, мен калдым,
Тентип кетип Букарга,
Он эки жыл сандалдым.
Кайта келип чоңоюп,
Касиеттүү атамдын,
Салган ордо, сайган бак,
Сапырылып кетерде,

Салышып жүрүп колго алдым.
Асылым атам барында,
Бел куда болгон Чүрөктү,
Чыңкожо менен Толтойдон,
Талашып намыс мен алдым.
Жезкемпирдин жети уулун,
Хан көтөрдүм ал элге.
Алп Жамгырчы, хан Бакай,
Карып калган кезинде,
Кар болбой үйдө жатсын — деп,
Гүлчоро менен Канчоро,
Хан көтөрдүм бу жерге.
Атам айкөл барында,
Бир жүрүпсүз жанында.
Жабдыгы менен зарларын,
Аяш атаң билет — деп,
Жайын уктум анын да.
Камсыз болом — деп — турам,
Абаке, сенин барында».
Ала көөдөн Семетей,
Арамдыгын элебей.
Айтып берди бар сырын,
Токтосартка ченебей!
Токтосарт туруп ордуна,
Олтурган көрпө соорундан:
«Айланайын, Семетей,
Жарабаган кепти айтпай,
Жалганы жок чынды айттын.
Жашырбастан чунагым,
Ичиндеги сырды айттын.
Атайын издеп алыстан,
Ат арытып келгенге,
Абалыңды сен айттын.
Кер сары болгон абандын,
Кетирип шайып муңайттын!
Өлгөнү чын атаңдын,
Көмгөнү чын энеңдин.
Он эки жылда чоңойдуң,
Тентип жүрүп, береним.
Атайын бата окууга,
Арстаным жоктоп Манасты,
Агып жашым мен келдим».
Муну айтып Токтосарт,
Көзүнүн жашы бурчактайт.
Сагынышкан немедей,

Сакалы ылдый жаш кетип,
Ыйлаган болуп солкулдайт.
Жанындагы жоолугун,
Сууруп алды колуна.
Беледен койгон башынан,
Мыяздын чылап суусуна.
Болбосо мунун боору таш,
Көзүнөн чыкпайт андай жаш.
Мейитип сөзгө калп ыйлап,
Токтосарт күрс-күрс жөтөлдү.
Билдирбестен сыр алып,
Семетей көөнүн көтөрдү.
Туйгун экен Токтосарт,
Күнүгө чыгып талаага,
Ар бир жердин бетинен,
Атасынын көп дүйнө,
Тапшыра берди четинен,
Мурун өзү бекиткен.
Кырк күн өтүп арадан,
Кыргыз эли чубуруп,
Айдап малын чогултуп,
Жайлоого көчүп жөнөдү.
Ак калпак кыргыз ал кезде,
Анык толгон кези экен.
Кара малды санга албай,
Каркып толгон кези экен.
Жамгырчы, Бакай, Каныкей
Самаркандын сыртына,
Көчтү Бел-Саз, Кырчынга.
«Жайлоого чыксак түтөк — деп,
Күздөөдө чымын күчөйт» — деп.
Чай кайнатып, бал чайкап,
Орто бөксө, Бел-Сазда,
Жатат экен ушунда.
Аз болгондо миң киши,
Айтканынан чыкпаган,
Алып калат Семетей.
Боюнда бар катын жок,
Жаш баладан такыр жок.
Жалпайтып тиккен чатыр жок,
Жагалданган сайрандап,
Жалганда мындай баатыр жок.
Келин менен уулдан,
Сөөктөрүндө мууну жок.
Сөөлөтүндө Семендин,

Сөз кыларга буруу жок.
Кийерге кийим олпок жок,
Атарга мылтык, жаасы жок.
Саярга найза жана жок,
Чабарга балта, кылыч жок.
Жыйналуу жатат тетиги,
Сыр коргондун ичинде,
Жоо жарагы бары топ.
Кастарлап минген Буурулду,
Жайлоого салып жиберген.
Тандап калган коңшусу,
Кара кыргыз көп элден,
Кырк келинчек, кырк уулду,
Коңшу кылып имерген.
Жибек менен жыңжырдан,
Жыйып аркан салдырган,
Селкинчек тээп жатышкан.
Өйүз-бүйүз коо кылып,
Айылды сонун коңдурган.
Сыр коргондун оозунда,
Чачыкейдин үйү бар.
Тармал-Саздын боюнда,
Айчүрөктүн үйү бар.
Ортосунда эки үйдүн,
Кырк жигиттин айлы бар.
Тунгуч курсак байталдан,
Ылгап кыркты ал алган.
Сексенди бөлүп саандан,
Санаты артык жаздан.
Аманга үркөр чыкканча,
Кымызына ал канган.
Козголуп үркөр болгондо,
Чоң казанга кайнатып,
Тарттырат арак ошондо.
Сазчы менен бакмачы,
Келбейт жакын айылга.
Кара кыргыз элде жок.
Кенедей кайгы баарында.
Токтосарт бирге короолон.
Ошентип жаткан чагында.
Айчүрөктүн үйүнөн,
Асты Семен жылган жок.
Чачыкейдин үйүнө,
Жыла басып барган жок.
Токтосарттай «абалан»,

Асты күмөн кылган жок,
Жайлоого кыргыз кеткенде,
Жакада Семен бир өзү,
Калгандыгын билгенде,
Токтосарт андан суранат,
«Кайтайын» — деп элиме.
Алтымыш нарды айдатып,
Аябай малды жүктөтүп.
«Жыртышы — деп — досуңдун».
Буулумдарды бүктөтүп.
Кара кыргак, ак күбө,
Канча кымбат асылды,
Катарлап баарын койдурду.
Кайдан алган Семетей,
Көргөн киши таң калды.
Жети кыраан болгон журт,
Жер жүзүнө толгон журт.
Жеткилең Манас тукуму,
Жетик кылган ушуну.
Өрттөнгөн Манас тукуму,
Өткүр кылган ушуну.
Дем албай келип меймандар,
Берип жатат баарынан.
Алып келген алтоо бар,
Алып кетчү жетөө бар.
Жүктөп келген жетөө бар,
Кийип кетчүү бирөө бар.
Жети кыраан ичинде,
Болгон экен жолу шар.
Такыр асыл буюму,
Табылган дүйнө мамындай.
Алдына койгон Токондун,
Хан Семетей жайма жай.
Анда Токон кеп айтат:
«Кабылан Манас тукуму,
Канкорум укчу — деп айтат.
Айкөлүм Манас барында,
Ляш атаң жанында,
Жашырбаган кабылан,
Ойлогонун акылда.
Катпаймын дүйнөн аяп мен,
Баатырдын уулу Семенден.
Керектүүндү такыр айт,
Кем-керчинди койбой айт.
Үйгө эле эмес талаага,

Чатак кылса чуу салчу,
Жети кыраан балага,
Ылайыктуу нерсени айт».
Арсаңдап күлүп Семетей,
Агартып тишин кылайтат:
«Айланайын, абаке,
Азелде асыл буюмдан,
Кара чай чыгат кытайдан.
Макошан деген аты бар,
Дүнүйөдө даңкы бар.
Жети кыраан элине,
Жетсе анын баркы бар.
Табылса жүздөн ар айда,
Берип турсаң кандай ал?»
Муну угуп кумсаңдап,
Кабагын бүркөп муңайып,
Капаланып сурданып,
Муруту кетип кырданып,
Булкунуп Токон муну айтат:
«Букарга барып чоң болуп,
Иранда жүрүп кор болуп.
Көзүң кичик болупсун,
Жетим өсүп чоңоюп!
Жүз капитал деген эмине?
Элүү киши чакырсаң,
Түгөнүп калат бир демде!
Эшигиндин алдына,
Ай сайын келет бир миңден,
Бир тыйып сенден албаймын,
Күдөрүң үзбө сен менден!»
Мактанган жок Токтосарт,
Баарысы ырас бул сөзү,
Кең Кашкардын коосунда,
Биринде ондон олтурган,
Ичин малга толтурган,
Жыйырма төрт дүкөнү.
Келе берет ошондон.
Кербенчи жолдон кетеби,
Бере берсе Токтосарт,
Бербейби Семен нечени?
Бааша кылган сооданын,
Пайдасын Токон билгени.
Ал өндөнүп баашалар,
Талашып баасын жүрөбү?
Уялгандан Семетей,

Умукпады, тим болду,
Алтымыш нарга мал артып,
Алтын, күмүш дагы артып,
Жаныдан кылып достукту,
Семетейге кол артып.
Жетелетип төөлөрүн,
Токто абаң чыкты жол тартып.
Суусамырдын белше,
Семетей келди узатып.
Коштошуп булар болгондо,
Кучакташып кол тартып.
Ашып түштү белести,
Суусамырдын ашуусун,
Кашкардын жолу демекти.
Кашкарды көздөй бет алып,
Кыргыздан Токоң чет алып.
Агып жаткан дайра бар,
Нуркаптын суусу дечү эле.
Алтымыш нарга бир башчы,
Элинен ылгап чыгарды,
Тапшырып иштип баарысын.
«Үргөнчтөн кечип өткүн — деп,
Чынаачага жеткин — деп.
Карачы менен Пышабур,
Аралап Ооган кеткин — деп.
Индыстанга баргын — деп,
Киргит, Дөбөт бел ашуу,
Кайра айланып жигиттер,
Каргалыкка келгин — деп.
Кундуз, маржан, жакуттан,
Булгун, кемчет асылдан,
Мой менен таштын баарынан,
Жүктөнүп келгин абыдан.
Жеркендин жери өзү түз,
Хотендин жери кеңири,
Сагынбагын, төөчүлөр,
Түндүк жактан элиңди.
Кат жиберем бир кезде,
Как ошондо келгин — деп.
Пайда менен зыяны,
Канчалык болуп кетсе да,
Кайгым жок анда менин» — деп.
Төөчүлөрдү түштүккө,
Түздөп жолго салыптыр.
Токтосарттын колунда,

Куу качыры калыптыр.
Коңурбай берген куу качыр,
Өзү тулпар бул качыр.
Кумтуланып сыртынан,
Кашшыра байлап белбоосун,
Жайып Токоң келатат,
Куу качырдын ал оозун.
Сызып кетсе куу качыр,
Сырттын шамал, желиндей.
Сызып келет Токтосарт,
Жалгыздык кылып эринбей.
Чалчык кара суу келсе,
Чаңдаган кара шор болсо,
Күл төгүлгөн жер болсо,
Күртүлдөгөн шор болсо,
Токумун алып үстүнөн,
Токтоп Токоң оонатып,
Чөп чалдырбай качырга,
Нан жедирип баратат.
Жайнап көзү алактап,
Канаттуу менен жарышып,
Калдайып Токоң баратат.
Алдына минген куу качыр,
Ал Токоңо жарашат.
Наманген менен Коконду,
Апжнан менен Улуу-Чат,
Аралап Токоң сабалап,
Учкан куштай баратат.
Минген жорго качыры,
Жери майда адыры.
Артыш, Марал-Башыдан,
Тумшук менен Чыландан,
Айкөл, Ак-Суу, Байлардан,
Жам, Кызыл, Күчөр калаадан,
Башабегим, Көрлүдөн,
Кара-Шаар, Дабанчын,
Саяпу кумдуу шорунан,
Салып жүрүп олтуруп,
Уланбайда эшиктен,
Жамылга кирчүү тешиктен,
Барып кирди Токтосарт.
Сакчылар эшик карашкан,
Токтосартты тоскон жок,
(Минген качыр таанымал,
Ал Токоңо жарашкан.)

Алоокенин чон уулу,
 Атактуу баатыр эр Коңур,
 Намыс үчүн жаралган.
 Токтосарт келди дегенде,
 Айтып кабар бергенде,
 «Азыр мында келсин» — деп,
 Жиберди киши бир демде.
 Алыстан келген Токтосарт,
 Түшпөй качыр үстүнөн,
 Барып түштү бир үйгө.
 Чычаң сөөгү короюп,
 Эти кетип жоорунтур.
 Олтура албай Токто абаң,
 Қыйшалактап туруптур.
 Қылчая карап келгенге,
 Кепти мындай уруптур:
 «Коңур болбой комура бол,
 Қалдай болбой катып кал!
 Қырғызың менен кырылып,
 Баарың жерге батып кал!
 Семетей менен чирип кал,
 Качырың менен куруп кал!
 Араң келдим алыстан,
 Кутулдумбу карыздан?!
 Токтосарт атка коңголу,
 Соодагер өзүм болголу,
 Мындай кордук болбоду.
 Айткан сөздү кылам — деп,
 Чычаң сөөгүм коройду,
 Чыгып башка соройду.
 Жаталбай атам маминтип,
 Мындай кордук болорбу?» —
 Деп, ошентип Токтосарт,
 Жатып алды коңулга.
 Кабарга келген кишиңи,
 Барып айтты Коңурга.
 «Жай алып Током жатсын» — деп,
 Жайына коюп ушунда.
 Алдына келди чон Коңур,
 Күн чыгыштын тушунда.
 Күркүрөп Коңур киргенде,
 Козголбой Током ордунда.
 Колун сунуп көрүшүп,
 Эсен сөзүң сурашып,
 Эрмектешип бир далай,

Алтындан зембил көтөрүп,
 Он эки желдет, бир малай.
 Олтургузуп Токомду,
 Алып кетти борборго,
 Зыйнатын кылып жайма-жай.
 Кебин айтты эми ал,
 Оро-пара бет маңдай:
 «Бардым, баатыр эр Коңур,
 Барсам өзүм, жатыптыр
 Семетей деген оңбогур.
 Эли көчтү калбастан,
 Эркин жайлоо салкынга.
 Семетей калды кырк үйлүү,
 Салынган коргон алкымда.
 Сулуунун баарын калтырды,
 Канчасы болсо калкында.
 Эр жигит деген ыктуудан,
 Оюнга мыкты шыктуудан,
 Ылгап калды кырк киши.
 Айчүрөктүн ордосу,
 Айылдын бери башында,
 Окчун экен бир иши.
 Бир жарым ай мен турдум,
 Чачыкейдин үйүнө,
 Жок экен анын кириши.
 Найза, кылыч, жабдыктар,
 Ок өтпөс кийим олпоктор,
 Коргондо экен жыйылуу.
 Колунда жок кийими,
 Эсиргени Семендин,
 Мына ушундан билинди.
 Селкинчек салып айылга,
 Эч нерсе албай оюна,
 Бейкамдыгын мындан бил,
 Тайбуурул жок колунда.
 Жамандык мага болот — деп,
 Эч нерсе албай оюна,
 Жылкыдан тандап жүз байтал,
 Алып калды союуга.
 Качан барсан сей Коңур,
 Канкорду бекер табасың.
 Кандуу душман канкордон,
 Канкачанкы кегинди,
 Өз билгиңче аласың.
 Убара болбой башкага,

Айчүрөктүн үйүнөн,
Ар качан барсаң табасың.
Эндекей жаткан эренди,
Элебей жаткан беренди,
Эси үйдөн табасың.
Эрмектешсең канкорго,
Эриккен суусун канасың». —
Деп, ошентип Токтосарт,
Көргөнүн айтты баарып жат.
Хан Коңурбай кеп баштап:
«Алып баргын Кең-Колго,
Азыр, Током, — деп баштап.
Жыгылса душман меники,
Жыйылса олжо сеники.
Эккейсе душман меники,
Элинде олжо сеники.
Эзелтен берки көп пайдаң,
Алсаң келди эмики».
Бабырап Током күүлөнүп,
Баштады кебин сүйлөнүп:
«Бадырек, Коңур, оңбойсуң
Мунтип жүрсөң сойлойсуң.
Пайда таппай темтендеп,
Басып жүргөн ойлойсуң.
Жер жүзүндө жаралган,
Жети кыраан элинде,
Кээси кургак, кээси суу,
Күн көргөн адам жеринде.
Алтын, күмүш, зарым бар,
Кайсы жерге мен барсам,
Сага окшогон ханым бар.
Барбасам да кол баштап,
Мага пайда табылар!
Чыңаң сөөгүм короюп,
Чыгып калды сороюп.
Олтуралбай тик туруп,
Жатып калдым тороюп.
Баштап барар колуңду,
Байкачы, кайсы алым бар?
Алп Коңур тилиң алам — деп,
Адамзаттан болдум кар!
Асиле адам кор болсо,
Дябайт экен падыша.
Менин жаным кыйналды,
Сага болсо тамаша.

Эндекей экен Семетей,
Барганыма жараша.
Мага зыян, пайда жок,
Биринди бириң чапсаң да.
Өлбөсөм жыргап жүрөмүн,
Өзүм батар жер калса!» —
Деп, ушинтип Токтосарт,
Эр Коңурга айтканы,
Кабыл алып айтканын,
Хан Коңур кайра тартканы.
Мындай болду уксаңыз,
Камынып анын жатканы.
Мурунку кытай өнөрүн,
Ал кезде бенде көргөнбү?
Өкүмүнө кишинин,
От түтүнү көнгөнбү?
Топодон салган мунар бар,
Ичинде ийри жол менен,
Үстүнөн чыгар иши бар.
Оргуштап көккө созулган,
Жаккан оттун ышы бар.
Эсен хан менен Коңурбай,
Ал түтүндү жумшашып,
Кабарлашар белги бар.
Кишиден кабар жумшабай,
Түтүндөн белги жиберип,
Салты экен баштатап,
Коңурбайдын жерлиги ал.
Түтүндөн кабар салыптыр,
Түп Бейжинде Эсен хан,
Ошондон кабар алыптыр.
Коңурбайдын айтканы,
Кун болбой качан калыптыр?
Каарлуу баатыр эрлерди,
Кайраты толук шерлерди,
Калдай менен бектерди,
Калк башкарган эрлерди.
Калтырбай баарын Бейжинге,
Жыйнап келип Эсен хан,
Эр Коңурга жиберди.
Отуз эки алпы бар,
Эр Коңурбай зор калча,
Ошончолук салты бар.
Кармашчу жоону көргөндө,
Калтылдап кайдан тартынар?

Касташканды кыраткан,
Катын, кызын ыйлаткан.
Кармашарга жоо болсо,
Канын төгүп сулаткан.
Бейжинде жатып Эсен хан,
Куру койбой түнөөнү,
Бейжинден аскер чубаткан.
Эр Коңур мындай тапшырган:
«Бүгүн аскер жаткан жер,
Эртең бекер калбасын.
Бейжинге беңде калтырбай,
Менден кабар болгунча,
Бер жакты көздөй айдасын.
Мен кеттим ыраак батышка,
Эми калган иштерди,
Ханым Эсен жайласын!»
Баштап алып баатырын,
Жанынан тойгон жакырын.
Семетей көздөй жол тартты,
Алп Коңурбай капырын.
Эр Коңурбай жүргөн кез,
Эрте жаздын баш жагы.
Аягы экен Кулжанын,
Ай эсеби баштагы.
Отуз эки алп менен,
Арбын аскер баштады.
Жанында жүргөн жакырлар,
Жай билген канча капыр бар.
Кар жааса аттын башына,
Куйругуна күн тамбайт.
Мына ушундай баатырлар,
Баскан жери Коңурдун,
Чыгыштан батыш созулган.
Жерден туман оргуса,
Булутка чыгып кошулган.
Ар качандан бир качан,
Аркыраган шамал, жел,
Кыбыла жактап созулган.
Кыбыла жаккы кырчоодон,
Кылайтып булут кетирбей,
Сыдырым шамал, жел аргы,
Астынан утур салганы.
Калмак, кытай аралаш,
Айдап калың кошунду,

Кең-Колго жөнөп алганы.
Эки күнү жол жүрүп,
Күнү-түнү болгондо,
Бээ саамга күндү койдуруп,
Батышка киши бастырбай,
Айдап жүргөн кошунун,
Өрүүн кылып жаткырбай.
Чыгышты көздөй басканды,
«Чын эле жолуң шар — деди.
Кандай барсаң андай бар,
Кай жерде болсо жумушун,
Калтырбай баарын бүтөп ал.
Күн батышка баспа — деп,
Күүгүмдө өтүп кетпесин,
Күлли кытай байка» — деп.
Кытай менен кыргыздын,
Арасы жаман бузулду.
Адам уулу болгондун,
Айласы мунтип кысылды.
Баштап алып кытайды,
Алп Коңурбай сызылды!
Жайдын ысык күнүндө,
Текли-Мекен чөлүндө,
Суусу какшып соолуган,
Ным калбаган көлүндө,
Күзгө жакын барыптыр,
Суусамырдын белине.
«Жайчыларын келгин — деп,
Жаадырын күндү бергин — деп,
Шабырап жамгыр күйсүн — деп,
Жели жок болсун билсең — деп,
Жерге жамгыр күйсүн» — деп.
Кылайып булут калбасын,
Жаап күнү ачылса,
Асманда булут чачылса,
Сөзүн бурар киши жок,
Алп Коңурбай баатырга.
Нескара деген бар экен,
Эл башкарган хан экен.
Коңурбайга курбалдаш,
Өзү баатыр жан экен.
Тору айгыр менен алкылдап,
Тоодой болгон Нескара,
Алп Коңурбай кошуна,
Жетип келди жакындан:

«Ээ, Коңурбай, не болдуң?
Эсиң кайда жоголдуң?
Кокуй күн, Коңур, не болдуң?
Кетирип колдун айласың,
Кордуктуу күнгө не койдун?!
Кошунуң кытай эл болсо,
Кошулган калмак бар болсо.
Алдында ашуу бел болсо,
Ак чалмалуу жер болсо.
Буту ичке, колу узун,
Аргымак жайы ал болсо.
Айнектей талаа түздөрдө,
Айкындан өскөн эл болсо.
Күн жаадырып бел аш — деп,
Болобу, баатыр, кеп ушу?!»
Нескара кебин укканы,
Эр Коңурбай баатырдын,
Күшүрөп үнү чыкканы:
«Зор Мурадил, кайда — деп,
Чоңдорудан калба — деп.
Эр Мурадил, кайда — деп,
Эрлеринден калба» — деп.
Нескара баатыр келиптир,
Эли-журттан кайгы жеп.
«Байкаңарчы, баатырлар,
Айтайын сөздү дагы — деп.
Кекенин келдиң Кең-Колго,
Кыргыздан кыраан Семетей,
Кыйратабыз аны — деп.
Адамзат жаралып,
Жер жүзүнө таралып.
Акылы толуп адамдар,
Орун кылып, шаар салып.
Периге беңде кошулуп,
Бейженин шаарын күтүнгөн.
Отуз беш кылым алдында,
Ошол шаарды бүтүргөн.
Ошонун ачып эшигин,
Ойротто беңде кирбеген.
Кыргыздын кирди Манасы,
Кызыңды алды карачы!
Тартып алды шаарыңды,
Талкалады баарыңды.
Койбой бузду шаарыңды,
Кун жүдөттү баарыңды!»

Кол куушурган кутулду,
Каны суудай жошулуп,
Кордукту көргөн кыргыздан,
Кытай, калмак кошулуп.
Калмак менен кытайдын,
Канын төктү кыргыздар.
Орус менен оогандын,
Шаарын бузду кыргыздар.
Ат жетер жерге жан койбой,
Баарын бузду кыргыздар.
Өткөн күндү ойлодум,
Жетчү кезди болжодум.
Кең-Колго келип калдык ко,
Уккан кепте болжолун.
Кашкардын жолу кең деген,
Кашкар жактан барганда,
Ашып түшчү Таласка,
Суусамыр деген бел деген.
Суусамырдын бели ушу,
Кыргыз деген эл ушу.
Калың кыргыз башкарган,
Хан Семетей эр ушу.
Айдалып жүрүп калың журт,
Келген жери мына ушу.
Абайлагын, арстандар,
Айта турган кеп ушу.
Бакай бар кыргыз элинде,
Баспаган жери калбаган,
Дүнүйөнүн жээгинде.
Белше таңуу медери,
Бул кыргыздын элине.
Кабылан Бакай билет — деп,
Канча күндөп бер жакка,
Калдайтын туман түшүрбөй,
Кыбыладан булутту,
Кураштырдым үзүлтүөй.
Бүгүн келдиң Кең-Колго,
Келгениң алыс жер болсо.
Кегинди алар кезин го,
Кеңири кыргыз эл болсо.
Беттешерин, баатырлар,
Айкөлдүн уулу шер болсо.
Кербөгөмүн, уккан кеп,
Кыдырып жүргөн жер жүзүн,
Соодагерден чыккан кеп.

Алтайдын аяк жагында,
Күнөстүн күнгөй бетинде,
Андан кала бергенде,
Чоң Кең-Колдун ичинде,
Калдырган ала жалбырак,
Ат туягы тийгенде,
Жез доолбастай шаңгырап,
Үнү катуу угулат,
Ошол чөптөн үн чыгат.
Эми жатам ой кылып,
Эл туйгузбай алсак — деп.
Эр Семетей сардарды,
Ошол чөптү жашытып,
Андан кийин барсакпы?»
Эр Коңур кебин укканы,
Эчтекеден кабарсыз,
Элинен булар чыккалы.
Бул кабарды укканда,
Өлүмдү кабыл алышы.
Өлөбүз — деп баарысы,
Кырылып кетсек баарыбыз,
Кызыталак Коңурдун,
Тнет — деп — кимге намысы.
Куушурулуп далысы,
Куп жүдөдү баарысы,
Өңүнүн чыгып сарысы.
Өлүм бизге чукул — деп,
Бузулуп өңү калышты.
Алдыртан бизге сөз кылып,
Угузбаптыр, бадирек.
Барабыз деп Кең-Колго,
Туйгузбаптыр, бадирек.
Башкарбаган Коңурдун,
Башынан оюн ким билет?
Аттарын кылдат миннишип,
Кабаттап темир кийишип.
Калкандарын кармашып,
Кылычтарын кайрашып.
Айбалтаны эгешип,
Найзанын учун бүлөшүп.
Басып түштү Кең-Колго,
Басалек мойнок бел ашып.
Айдын он беш кези экен,
Асмандан тнет жарык ай,
Капкайдан бери көрүнүп,

Кең-Колдун ичи түз экен.
Ат арытын, тон тозуп,
Азаптуу калча эр Коңур,
Кең-Колго жеткен кези экен.
Келе жатат Коңурбай,
Аркасында миң сандап,
Калың аскер колу бар.
Түп Бейжинде кытайдын,
Уругун төккөн кору бар.
Катылышкан кытайга,
Кандай бенде болсо да,
Мандайында шору бар.
Дүйнөнүн көбүн ал ээлейт,
Бастырбай койсо жолу тар.
Албан түркүн эли бар,
Атактуу Бейжин шаары бар.
Калмагы бар, сарты бар,
Канча түрлүү калкы бар.
Хайнан деген жери бар,
Кайнаган кытай эли бар.
Ал Хайнанды ээлеген,
Канаттуунун кени бар.
Ошондон бери карата,
Айдалып келген чени бар.
Урум менен кытайдын,
Ортосунда бели бар.
Амырдын улуу чоң суусу,
Чек ортосу жери бар.
Бир чекеси кытайдын,
Мына ушу жерде дагы бар.
Калмагы көп аякта,
Кара кытай калкы көп,
Дүнүйөгө дүң кылып,
Кабар берип калтырбай,
Айдаган экен быякка.
Шанданган Жолой баатыр бар,
Сандаган кытай канырлар.
Дүнүйөнүн төрт бурчун,
Тет жарымын ээлеген,
Түгөнгүс кытай эли бар.
Ошо колдун үстүндө,
Отуз эки алы бар.
Ошончо кошун кол жыйнап,
Ат арытын, жан кыйнап.
Адамдан асыл эр Коңур,

Таласка келген чагы бар.
Коңур ашкан Суусамыр,
Которулуп кеткен жок,
Ушу бүгүн дагы бар.
Байыркыны жомогун,
Байкап барың билип ал.
Көптүгүн көрсөң кытайдын,
Жан сактабай калган журт,
Қазып көргө кирип ал.
Эрегини келген жоо,
Эр Манастын уулу ал.
Келе берсин Кең-Қолго,
Кежебе курсак тулпарлар.
Кекейте тартып чон жолдо,
Кепти жөткөп башкага,
Келели эми Кең-Қолго.

ГҮЛЧОРОНУН ЧАЛГЫНЫ

Манастан калган коргону,
Башкарып өзү чоң болуп,
Салдырган муну болжолу.
Бузулган эмес чекеси,
Аталып коргон болголу.
Тоодон тоого кыдыртып,
Албарстан кенди алдырган.
Чабуучу метин¹, чотторун,
Ал албарска малдырган.
Тегереги кырк кулач,
Жерди казып ойдурган.
Кыналып таштан кыш кылып,
Қазган жерин толтурган.
Борноң ташты күйгүзүп,
Аки менен бор кылган.
Аралаштырып ошого,
Сайдын көпкөк кумуған,
Ылай салган ортого,
Жуурутун келип ушундан.
Қалыңдығы коргондун,
Жыйырма кулач төш жары,
Бийиктиги коргондун,
Отуз беш кулач төш жары.
Бузуп беңде өтпөгөн,

¹ Метин-балка.

Муну ушундай салганы,
Талаада аткан кайыптан,
Анга түшкөн арыктан,
Соғумга сойгон бододон,
Тарамыш болгон жеринен,
Калтырбай баарын жыйнаган.
Күнгө жайып кургатып,
Тегирменге тарттырып,
Тарамышты ун кылган.
Сырептен¹ желим алдырып,
Чарага куюп чалдырып,
Сыртына шыбак тарттырып,
Салакасын арттырып.
Отуз түрлүү сырдатып,
Булуңдарын кырдатып.
Бенденин баары чогулса,
«Бир топурак чыкпайт» — деп,
Көргөндүн баары сындашып.
Атадан калган коргонду,
Жамакчылар ырдашып.
Айкөлдөн калган ал коргон,
Семетей баатыр ээ болгон.
Келин-кыздын ичинде,
Кең-Колдо жаткан кенебей,
Жер жүзүндө душманды,
Бучкагына теңебей,
Кайтартып аскер тышынан,
Каратып койгон немедей.
Ушундай бейкут бир күнү,
Айчүрөк туруп кен айтат:
«Ардактуу, төрөм, — деп айтат.
Алганың сенин Чачыкей,
Эрке катын дээчү эле.
Эркелиги чын эле,
Эшиктен кирсе эндиреп,
Садага кагып, бээ сойгон,
Көз менен көргөн кеп эле.
Мени алып келгели,
Жолобос болдуң тегин эле,
Барып келгин баатыр» — деп,
Ар качандан бир качан,
Акылы жетик кайран уз,

¹ Сыреп, сырач-чөп өсүмдүгү (желим жасай турган чөп), кулунчак.

Айтты кебин түздөн-түз.
Элирген кайран эр Семен,
Эркектик кылса коржоңдоп,
Жемелеп тилдеп таштоочу.
Желиги калса кокустан,
Желбегей жолду баштоочу.
Эрлик кылса көгөрүп,
Наспай тартып жөтөлүп,
Басып үйдөн чыкчу эмес,
Жастыктан башын көтөрүп.
Эми келген кези экен,
Айчүрөктөн кеп келип.
Ал Семетей баатырга,
Айткан сөзү эп келип.
Айчүрөктүн айтканын,
Кабыл алам деп келип,
Чачыкейдин үйүнө,
Жаткан экен ал келип.
Жай алып баатыр жатыптыр,
Чачыкейди бооруна,
Жапшыра бекем басыптыр.
Кылычты кынга катыптыр,
Кызматы журттан ашыптыр.
Түн ортосу болгуча,
Терин абдан чачыптыр.
Муздак сууга киринип,
Чыйрыгып бою калтырап,
Чын уйкуга батыптыр.
Алкымдагы айылда,
Айчүрөк иши дайын да.
Жатса келбей уйкусу,
Абдан батты кайгыга.
Кара тер бойдон сызылып,
Бул өндөнгөн ысыкта.
Камыгып көөнү бузулуп,
Тынуусунан дем чыкпай,
Көкүрөгү кысылып,
Асмандан тийген ай жарык,
Чырак үйдө жагылып,
Үйдүн ичи жапжарык.
Күндүзкүдөй жарылып,
Жата албастан Айчүрөк,
Жаратканга жалынып.
Кайра байлап сарпоштоп,
Башына жоолук салынып.

«Тим эле туруп үйүмдө,
Кандай болуп калдым» — деп,
Акыл ойлоп камыгып.
Байкап көрсө Айчүрөк,
Башкача ысык дем келет,
Эр тыноосу өндөнөт,
Ат буусундай көрүнөт.
Баатыр Семен канкордун,
Басташкан жери көп эле,
Кол арткан жери жок эле,
Кошун келип калганбы?
Аскер курап, кол жайкап,
Душман келип калганбы?
Байрак сайып, туу тиктеп,
Баатыр келип калганбы?
Байыркыны эске алып,
Балбан келип калганбы?
Баары журтка кайгыны,
Салган келип калганбы?
Балбан, калкы аралаш,
Баарын бирдей башкарган,
Сардар келип калганбы?
Атышканын мант кылган,
Алптан келип калганбы?
Же болбосо Айчүрөк,
Ойлогонуң жалганбы?
Аялдык кылып ашыкпай,
Жүк бурчунда аптыра,
Оозун ачып Айчүрөк,
Аккуу кебин алыптыр.
Алтын үстөл, керебет,
Үстүнө жая салыптыр.
Үстүнө кийди куу кебин,
(Өзүнөн башка киши жок,
Ким билет мунун кийгенин?)
Курч бычагың колго алып,
Кыйгач кармап көтөрүп,
Асталай басып Айчүрөк,
Капшытына келиптир.
Жара тартып чий, туурдук,
Шыкаалап көзүн салыптыр.
Басып келип тешикке,
Көз жиберсе эшикке,
Сопол куйрук, сом туяк,
Сонун иштер эшикте.

Ашыгып Чүрөк кеткени,
Ашыкпаса неткени?
Чамгарактын үстүнө,
Урулуп чыгып чабактай,
Түндүк жабуу кийизин,
Туулга кылып жамынып.
Көз жиберип караса,
Түрү суук келген жоо,
Кытайлыгы таанылып.
Алдында турган Айчүрөк,
Куу кебин кийди камынып.
Он эки түрлүү сүрөткө,
Оюнча Чүрөк кирет, дейт.
Аккуу болуп учкандан,
Андан башка сүрөтүн,
Адам уулу билбейт, дейт.
Кандай сүрөт кирди экен,
Муну, кандай адам билди экен?
Айтор, аралап чыгып аскерден,
Абайлап көзүн жиберсе,
Артына анын көз жетпейт.
Ашыгышта айтууга,
Ал жумушка сөз жетпейт.
Айыл жакты бет алса,
Айыл аруу, жол ачык.
Жалгыз үйүн Чүрөктүн,
Курчаган аскер кол алып.
Түлкүдөй изин жашырып,
Кындырдай бели бүгүлүп,
Тулпардай чачы шүйүлүп,
Басканын адам билбеген,
Оолжуган Айчүрөк,
Ордону карай жүгүрүп.
Ордого жете барыптыр,
Ордого башын салыптыр.
Көз жиберип караса,
Кебезден кылган пахтада,
Керебет алтын тактада,
Тектирде жаткан кулжадай,
Эжесин менен төрөсү,
Моюн алышып калыптыр!
Булаакы өскөн Чачыкей,
Түндүгүн тартып чүмкөбөй.
Же кайра тартып ачпастан,
Жаткан экен ушундай.

Асмандан тийип, ай жарык,
Май куюп, билдик салбаган.
Үйүндө чырак ал жагып,
Ийне түшсө жалтылдап,
Үйдүн ичи жапжарык.
Керебеттин жаңына,
Басып Чүрөк ал барып.
Төрөсү канкор Семенди,
Кенебеген немеңди,
Керебетте уктаган,
Келберсиген эренди,
Ойготоюн деп ойлоп,
Колун сунуп баратып,
Оюна Чүрөк бул келди.
Кыяматка барганда,
Кудай казы болгондо,
Пайгамбар шапат кылганда,
Эрдик көөнүн оорутса,
Күнөө деген катынга.
«Жоо келди — деп — ойготсом,
Түйшүк тарткан төрөм го,
Көөнү калар ошондо».
Ичкелик кылып сөз кылбай,
Кылчайып артын карады.
Кара таандай калкылдап,
Айчүрөктүн ордосун,
Камап калмак калганы.
Кайраттанып Айчүрөк,
Каңкоруна барганы.
Кылса да канча кайратты,
Дагы ойгото албады.
Эки кирип элеңдеп,
Үчүнчүгө калганы,
Оюна муну алганы.
Букардын кеңир жеринде,
Каракаандын элинде,
Эжем менен канкорум,
Чүкө ойногон кезинде,
Таа конуп калса сакасы,
Таталакай деп айтып,
Талашып алып кетчү эле,
Талабына жетчү эле,
Тамашага батчу эле.
Ойготоюн эжемди,
Эжем өзү ойготор,

Эл башкарган эренди.
Чачыкейдик жаңына,
Басып Чүрөк келгени.
Ачылуу жаткан колунун,
Билегинен кармады.
Ойготоюн муну — деп,
Тартып бери калганы.
Уктабай жаткан Чачыкей,
Кирген менен чыкканын,
Билип жаткан Чачыкей.
Аркырап уруш салганы,
Ар деп беттен алганы:
«Чын үч айга толгондо,
Жибересин төрөңдү.
Чыдабастан бир түнү,
Үч прет келип үстүмө,
Урунтур кудай төбөңдү!
Уялбастан ойготуп,
Келесинби сен — деди?
Эр сурап, төрөм, чуу кылып,
Бардымбы сага мен деди?»
Айтканын Чүрөк элебей:
«Сен жатасың, эжеке,
Эч нерсени кенебей.
Төрөңдүн көзү бар болсо,
Талашабыз экөөбүз,
Айрылып калсак төрөдөн,
Тамашаны көрөбүз,
Ар жорукка көнөбүз!
Эр талашты коюп тур,
Асылым, эжем, угуп тур.
Семетей өлсө кокустан,
Кымыз ичкен суусунга,
Кызыл шайы бутунда,
Багалегин балпаңдап,
Кең кийген кыргыз журтуңда,
Бир күндө жүздөн эр чыгат,
Арачы киши көп чыгат,
Тийгиниң — деп — ушуга.
Ошо күндү көргүңчө,
Айла кылып багалы,
Бөөдө арман өлгүңчө!
Кошуун келип, кол жайкап,
Коргонду басты, билбейсин.
Кой, эжеке, бери кел,

Камап жаткан те көптү,
Эжеке, сен ким дейсиң?» —
Деп, ошентип Айчүрөк,
Колунан кармап тартты эле,
Коркпогондо неткени,
Короондо кошун дегенде,
Козголуп жүрөк кеткени.
Үстү көйнөк, дамбалсыз,
Эсинен чыгып чеккени,
Кооп басып жөнөдү.
Баш жагында чатылуу,
Желек кийим асылуу.
Эңкейип кармап Айчүрөк,
Эжесине жапканы.
Карааны элдин көрсөтүп,
Баш бактырып эжесин,
Эшикти аста ачканы,
Бу болду анан айтканы:
«Аруу экен коргон жак,
Эжеке, кайрат кылып бак.
Эр төрөнү ойготуп,
Чоң коргонго кирип бак!
Дүйнөгө караба,
Нарси салат балаага!» —
Деп, ошентип Айчүрөк,
Чыгып кетти талаага.
Тескей менен жүгүрүп,
Тизеси анын бүгүлүп,
Ляккы үйдөн кириптир,
Кирген үйдүн барысын,
Ойготуп Чүрөк пийштир.
«Малың менен куруп кал,
Дүйнөң менен чирип кал,
Көп табасың дүйнөнү,
Тирүү калса чымын жан.
Кийимче караба,
Кечини калып алам — деп,
Башынды салба балаага.
Баарысы калса ал калсын,
Баш, көзүңөн садага!
Күнгөй ылдый чуркады,
Ойгонгону алдында,
Кооп эли чубады.
Ашыклаган эптүүсү,
Жүрөгү бар мыктуусу,

Эрдин-катын ыктуусу,
Эл ичинде тындуусу,
Дамбалын араң кийиптир.
Көйнөгүн кийген киши жок,
Кордукту көрдүк дегенде,
Дүйнө менен иши жок.
Коен жүрөк коркогу,
Кокус манап чоркогу.
Абийрин кармап алалбай,
Төшөгүнөн копкону.
Жайнап жаткан кыргызга,
Алп Коңурбай, Нескара,
Ал Мурадил, Ороккыр,
Ушундай катуу салды от!
Коргонду көздөй жүгүрүп,
Коржондогон андан көп.
Колбуп барып чубашып,
Коргонго кирип кетишти.
Кырк үч катын санаты,
Семетей көздүн карасы.
Эркек, катын аралаш,
Барлыгы сексен эки жан,
Саламат кетти чамасы.
Башында бирге баштаган,
Баатыр Манас баласы.
Каалгасын кынашып,
Шүгүр кылып кудайга,
Коргонго кирди чогулуп,
Мына булар карачы!
Аз эмес баатыр дүйнөсү,
Ал коргонго жыйнаган.
Базарга салчу катындай,
Баарысы кооз кийинсе,
Бир күнү бештен которсо,
Беш мал бөлүп тамакты,
Балдарына ичирсе,
Жеткидей экен дүйнөсү.
Жүз жылдан өмүр кечирсе,
Аш, кийимден камы жок,
Камдалуу экен баарысы,
Бабырашып чогулуп,
Коргонго кирип алышты.
Ал коргондун ишинде,
Жеткилең туулган эр Манас,
Жети көлдү жасаткан.

Жеринен таштан куратып,
Бурма-Таш деген сеңирден,
Жер түбүнөн суу алып,
Ар бир көлдүн сууларын,
Жети хандын элине,
Бир жылдан жетет дедирген.
Көлдүн жайы ушундай,
Ырасын айтса учурбай.
Жасалган көлдүн тешигин,
Каныкей менен Бакайдан,
Башка жан түк билчү эмес.
Жарылып түбү калат — деп,
Азыраак байлап, суу коюп,
Ушундайча адатты,
Каныкей, Бакай берчү эмес.
Абадан күндүн ысыгы,
Көлдөгү сууга түшүптүр.
Балырлап суулар нур байлап,
Байкасаң жээгин шор байлап,
Чай кайнатып, бал салса,
Татып суудан шор кайнап,
Ич өтмө кесел жайылып,
Чычкактады баарысы.
Алыстан келген Коңурбай,
Коргонго камап алышы.
Жасалгалуу кырк эки үй,
Жанына тикти чатырды.
Жайнап жаткан кыргыздын,
Жанына кордук батырды.
Конок кылып, кой союп,
Кол куушуруп тоскондой,
Алп Коңурбай баатырга,
Жасалгалуу кырк эки үй,
Кыргыз эли тапшырды.
Алп Коңурбай, Нескара,
Артынан келген аскерин,
Ар тарапка бөлүнтүп,
Күлдүрөтүп топ атып,
Күчүн күүлүү көрүнтүп.
Камоодо калган Семендин,
Кайгыдан көөнүн бөлүнтүп.
Бирин миңден топтогон,
Кей-Колдун өйүз-бүйүзүн,
Калмак, кытай аскердин,
Тобурчагы оттогон.

Кылымда мындай жоо болбойт,
Кыраанды камап октогон.
Муну мындай коюңуз,
Тоодо жаткан Гүлүстөн,
Андан кабар угуңуз.
Баатыр Бакай билген жок,
Канчородо күмөн жок.
Бир жума болду тынч албай,
Гүлчородо уйку жок.
Жай өтүп күзгө чукулдап,
Жайлоодон жанган кези экен.
Балтыры тартып балкылдап,
Алып учуп жүрөгү,
Тынчтык бербей лакылдап.
Киршикке киршик жетишпей,
Көзү катты уйкудан.
Чыдабады Гүлүстөн,
Күмөн алып шумдуктан.
Эрте туруп ээлигин,
Таң азандан жээлигин.
Жылкычылап чакырып,
Жээлигин жүрүп шашылып,
«Тулпарларды карма — деп,
Тобун бузбай айда — деп.
Ардактаган төрт тулпар,
Мамыга аны байла» — деп.
Ишенгени Тайбуурул,
Эркектей болгон Суркоси,
Төрт канаттуу Карала,
Бакай хандын Бозжорго,
Бул төртөөнү айдатты,
Бир демде аны кармапты.
Уруштуу күнү аттарга,
Куйрук берип, май берип,
Кышдырдай кылып жараткан.
Жем баштыгы манаттан,
Жем үзүлбөй ар аттан.
Тулку бою күймөлүү,
Туягынан башкасы,
Баары күмүш түймөлүү.
Бараңдын огу батпаган,
Жебенин огу жетпеген.
Сайса найза тешпеген,
Чапса кылыч кеспеген.
Кара бою капталуу,

Олпок менен чапталуу.
Качкан элик чокулуу,
Арстандан калган аккаңкы ээр,
Тайбуурулга токулуу.
Жараганы кабыктай,
Жалдын үстү жабыктай.
Семиргени сүмбөдөй,
Секиргени бүргөдөй.
Нечен жылдан бер жакка,
Бекер жаткан тулпарлар.
Семирип баспай калбаган,
Эти агып арбыйып,
Же арыктап булар калбаган,
Ардактап эрен Гүлчоро,
Аттарды соун таптаган.
Кыштын күнү болгондо,
Эл кыштоого конгондо.
Семетей, Бакай, Каныкей,
Эр Гүлүстөн, Канчоро,
Союлган ушак малдардан,
Койдун майын татпаган.
Казатка минчү аттардын,
Азыгы үчүн сактаган.
Сары арпаны түктөгөн,
Балтыр атка жүктөгөн.
Салышарга жоо келсе,
Сайып баарын бүктөгөн.
Жер чымырап көгөрүп,
Чырнык бүрдөн, гүл жайнап,
Жап-жаныбар кыбырап,
Жаз белгиси келгенде,
Жылкынын алды тууганда,
Саадырып сүтүн ушунда,
Эртең менен төрт атка,
Сүттү берчү суусунга.
Кулун өпкө күйүкпөс,
Аттардын жайы ушундай.
Жагоо деген жабдыгы,
Гүлчородон башка жан,
Мурун муну таптыбы?
Тилше салып коё берет,
Эркин басып ат жүрөт.
Эркинче тулаң чөп жебей,
Ээрдине катык толтуруп,
Каба суудан ал ичпей,

Мууну бошоп кеткинче,
Күндүн табы өткүнчө,
Көзү канып уктабай,
Жуушап аттар тынч албай.
Байлангандай бабында,
Баарысы чабар табында.
Алты жигит ээрчитти,
Арстан чоро жанына.
Кысырдан тандап алдырып,
Кымыздан байлап артынып.
Ээрчиткен алты жигитке,
Азык-түлүк буюмун,
Атайлап баарын тапшырып.
Үч-Таш жайлоо жеринен,
Гүлчоро чыкты бастырып.
Гүлешенин токоюн,
Гүлли кара ушак мал,
Баары келген ошого.
Мал башкарган баш билги,
Канчоро байкуш ошондо.
Барып жетти Гүлчоро,
Күүгүм кире короого.
Гүлчорону көргөндө,
Бүткөн бою делбиреп,
Жүгүрүп чоро элбиреп.
Эки жеңин бош таштап,
Кементайын жамынып,
Тамаша кылып Гүлүскө,
Союл алып камынып.
«Кулду кармап муузда» — деп,
Канчоро чыкты чамынып.
«Кантип калган чунак — деп,
Кан ичме баатыр койгун» — деп.
Арстандап күлүп Гүлчоро,
Камчысын кармап имерип,
Камчы менен союлду,
Каршы-терши жиберип.
Камчылашып алышты,
Карап турган калайык,
Тамашага канышты.
Каткырышып кайтадан,
Кучакташып көрүштү.
Сагынышкан чунактар,
Бирин бири өбүштү.
Жылкынын этин сагынган,

Қысырдан сойду Қанчоро,
Териштирил тек жайын,
Кепке болду Қанчоро:
«Малды таштап талаага,
Этендеген чунак кул,
Башынды салып балаага,
Қайсы жакка барасың?
Қармашчу душман бар өңдүү,
Беймаал кезде неликтен,
Қарматып тулпар аласың?»
Гүлүстөн анда кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
«Чоро элек башында,
Ээрчип жүрдүк абамды,
Сегизден бери жашында.
Эл башкарган эрлерге,
Эрикпей абам жан кылды.
Эрегишкен эрлерди,
Жер жаздантып нан кылды.
Алты хан элин чогултуп,
Үчтөн энчи бердим — деп,
Экөөбүздү хан кылды.
Чогулган кыргыз бул элге,
Чоңойтуп бизди зал кылды.
Оорукта калган каңкорго,
Ою терең анткорго,
Ошого барып келсек — деп,
Алы жайын билсек — деп,
Алдыңа келдим ушул кеп».
Қанчоро күлүп кеп айтып:
«Куп, Гүлүсүм, — деп — айтып,
Тегеле ырас келишин,
Кеңешти жакшы бершин.
Төрөгө биздер барарбыз,
Чөгөлөп салам кыларбыз.
Арак ичип, мае болгон,
Буулугуп акыл аз болгон.
Төрөм турса токмоктон,
Ошондо кандай кыларбыз?
Эл жүрсө бизди ханым — деп,
Семетей жүрөт кулум — деп.
Алдына барып токмок деп,
Болбойлук элге шылдың кеп.
Тандап калган айлында,
Ак өргөлүү уулу көп.

Азыркысы күн ысык,
Кечки салкын түшкөндө,
Тоо бөксөлөп баралык.
Абам Бакай карыны,
Жолдош кылып алалык.
Ооруктагы төрөнүн,
Сыйын жеке биз көрбөй,
Қарып калган абакем,
Бирге барып ал көрсүн,
Ал көрбөсө ким көрсүн?»
Қанчородон кеп келди,
Гүлүстөнгө эп келди.
Желигип жолго салышты,
Қанча күн жүрдү арада,
Эсебин кимдер алышты?
Эр Бакайдын айлына,
Кечинде жетип барышты.
Алыстан келген хандарын,
Алдын тосуп алышты.
Көрнө, килем салышты,
Алп Жамгырчы, Қаныкей,
Абакеси эр Бакай,
Қысырактан жарышты.
Қызыгына батышты,
Қонок болуп эки дөө,
Аксакалдын үйүнө,
Баса барып жатышты.
Бар кебин баштап бабырап,
Бакай ханга айтышты.
Қарыя Бакай кеп айтат:
«Ой, балдарым, — деп айтат.
Ардактап баккан ат болсо,
Айылга ээси минүчү.
Ардактап тиккен тон болсо,
Айт күндөрдө кийүчү.
Тулпарларды мингиле,
Қаруу жарак илгиле.
Ээрчитип келген балдарды,
Жандырып элге ийгиле.
Ой сегизде Байтайлак,
Ат бактырып алалы.
Баатырдын уулу чунакка,
Бастырып биздер баралы.
Эсендигин сурашып,
Амандашып жаналы.

Жаңы акыл кеп болсо,
Айттырып сөзгө каналы.
Оорукта жаткан төрөдөн,
Олуттуу кепен табалы.
Оолуккан чунак жалгыздын,
Ойлонгон кебин угалы.
Олуттуу кеби болбосо,
Ойлонгон иши жок болсо,
Оюн, күлкү ал жерде,
Сыйын көрүп жапалы».
Бакай хандан кеп келди,
Баарысына эп келди.
Ээрчип келген жигиттер,
Элине жанып кеткени.
Айгырларга жүктөтпөй,
Кымыздарын артынып,
Жоого тийчү немедей,
Чарайнасын тартынып,
Куулжуган чунактар,
Короодон чыкты бастырып.
Ээрчиткени Байтайлак,
Бакай ханды баш кылып,
Кысыракты жетелеп,
Оорукта жаткан төрөнү,
Көрөбүз — деп, энтелеп.
Убайлуу күнгө кез болду,
Өзүнчө келип темтелеп.
Ашмакчы буткул жеринен,
Айтылуу Манас каңкоруң,
Эр Алмамбет баатырды,
Тосуп барып сынаган,
Бото-Мойнок белшенен.
Алдыда белдүү Каңчоро,
Бек кайраттуу ал чоро,
Каралат менен калдайып,
Белестен чыкты дардайып.
Көөдөнүнчө чыкканда,
Кең-Колдо жаткан көп элди,
Көрө салып таң калып,
Түрү суук көргөнгө,
Кайра тартып жалтанып.
«Э, кокуй», — деп, айт коюн,
Бура тартты жалт коюн.
Гүлчоро бар артында,
Түрө кармап этектен,

Гүлүстөн баатыр тартканда,
Атынан түшүп жалп этип,
Жыгылды жерге жалп этип.
«Калдаңдаган, чунак кул,
Кандай шумдук жумуш бул?
Ойноор жерде ойнобой,
Беймаал оюн табасың,
Эмнени сен көрдүң,
Айтчы кептин карасың?!»
«Айланайын, Гүлүс, ай,
Билгенге кыйын бул иш, ай!
Атадан калган Кең-Колдун,
Кең-Колго салган коргондун,
Карааны кыйла бар эле,
Көрүнүп турчу ал эле.
Үй-үлкүмөт, мал, пулдун,
Эч көрүнбөйт карааны,
Кайсы экени билинбейт,
Камап душман алганбы?!»
Муну айтып Каңчоро,
Көргөнүн баян кылганы.
«Эмне дейсиң, чунак — деп,
Энтедеген улак — деп?
Эчтеме көрбөй жалт койсоң,
Элиң укса уят» — деп!
Бура тартып ал төртөө,
Жерлик Талас башынан,
Баарысына дайын го,
Адам батар ташынан.
Орун алды мабулар,
Бөксөнүн өөдө жагынан.
Аттарын байлап тектирге,
Сыр билгизбей эч кимге,
Барып түштү бир жерге.
Үстү жаккы кыраңга,
Басып чыкты баатырлар.
Кең-Колдун жайын уксанар,
Мына мындай айтылар.
Тескейи жазык тулаңдуу,
Кол салаасы коктулар.
Кубулжуган ыраңдуу,
Кирген топоз буканып,
Башын кашыр жери жок.
Казык кагып, мал байлар,
Томуктай болгон ташы жок.

Үстүндө кырчак, куму жок,
Туюктанар тоосу жок,
Же капчыгай, бийик зоосу жок.
Өзөгү кайың, тал болгон,
Буткул-буткул булуң саз,
Агыны кара суу болгон.
Ал кара суу сазына,
Өрдөгү учса, каз конгон.
Шилби, четин, ыргайы,
Табылгы, терек аралаш,
Сайып адам койгондой,
Алма менен кожогат,
Алча, өрүк, жийдеси,
Ошол жерде чоңойгон,
Жаңгагы жерге жыгылып,
Ой, чуңкурга жык толгон.
Кайыбы топ-топ жайылып,
Бир топтон атат төрт, бешти,
Кездешсе мерген кабылып,
Бөксөсү арча, төө куйрук,
Кудай таала туш кылган,
Ырысына жер буйруп.
Жандоонун баары карагай,
Жер тизмеги мамындай.
Жерден чыгып жыбылжып,
Өзөнү дайра суу болгон,
Коколору кырында,
Адам бою чоңойгон.
Аттуу киши мааналайт,
Жаан күнү чынында.
Көлөкөлөн олтурду,
Коконун барып жанына.
Кабылан Бакай кеменгер,
Калктан ашкан айлакер.
Таш дүрбүнү колго алып,
Таамай салып ал карап,
Дүрбү салып шыкаалап,
Кылчайып карап жанына.
Кызык кепти ал салат:
«Баатыр Манас барында,
Биз барбаган жер жок — деп,
Биз албаган эл жок — деп.
Андан кийин Семетей,
Эч душманды элебей,
Эрлиги артык ченебей.

Калган экен ок атпай,
Эки душман эстелбей.
Ангилиз, бараң барбадык,
Аралап уруш салбадык.
Бул көрүнгөн көп душман,
Ал экөөнө окшобойт.
Абдан карап таанышка,
Көзүмдүн жашы токтобойт».
Айтып аны токтолуп,
Опколжуп Бакай козголуп:
«Капырай, балдар, байкагын,
Каарлуу калча келгенби?
Байкан көрсөм бул элди,
Бүткөн бою үнчүлүү,
Аркасы жырык этеги,
Капталынан топчулуу,
Кытай журту болбосун,
Ошол өңдүү көрүнөт,
Абайласам болжолу.
Буттарында кийими,
Баары кебез, кендирден,
Шала кулак тебетей,
Баштарына кийинген.
Жемишти көрсө жайылган,
Жер бетине жабылган.
Тамырын чөптүн суурган,
Табак камыр жуурган.
Кабар алсак болот ко,
Кытай окшойт ушундан.
Акыл жаштан болучу,
Асыл таштан болучу.
Калган кептин кеңешин,
Силердей жаштар кылучу.
Картан абаң мен айтсам,
Каарлуу калча жооп ушу!
Кечээ, чоң Бейжинге барганда,
Кендемеле чоң бутун,
Талкалап баарын салганда,
Ошондо кепи калды эле,
Арылбаган жалганда.
Чыкпаган окшойт арманы,
Манастын башын жарганда.
Келген окшойт бул жерге,
Кейинти салчу чоң калча!» —
Деп, ошентип Бакай хан,

Кебин айтып токтолду.
Канчоро баатыр күүлөнүп,
Катуу жаман сүйлөнүп,
Тегеле жаман октолду:
«Жыргалдуу Бейжин жерине,
Жыргап жаткан элине,
Абакем өзүң баш болуп,
Аттанып силер бардыңар,
Алтын шаар калаасын,
Анда тартып алдыңар.
Алыстан сапар жол тартып,
Арып-ачып келиптир.
Каны тарткан калчаны,
Кудай колго бериптир.
Уйга таккан чүлүктү,
Бул өңдөнгөн бүрүктү.
Катардагы дөөлөрүн,
Ат көтөргүс жөөлөрүн.
Айдап жүрүп кыралы,
Кырып салып тыналы!
Качырып барып тиели,
Ата журттан, Кең-Колдон,
Айдап муну иели.
Ылачындай тиели,
Жиң-шайтандай буларды,
Кырып, жоюп иели!
Баатыр Манас башында,
Алмамбет, Чубак кашында,
Тендеше албай кыйратып,
Шаарын берген тушунда.
Айдабай шайтан не болдук,
Шашылып келсе ушунда?!
Жарагым бар колумда,
Жалтанып жок оюмда.
Баарына жалгыз жараймын,
Мага теңгел киши жок,
Те, калың калмак тобунда!»
Канчоро аны айтканда,
Гүлчоро мындай айтат кеп:
«Токтой турчу, баатыр — деп!
Кылганың сенин, кеп эмес,
Эр Коңурбай болгондо,
Тендешер душман тегин эмес.
Кытайда арбын алитар бар,
Калмакта канча баатыр бар.

Аттанып барып бул жерден,
Ал жерде өлгөн баатырлар!
Ал ошондой бош болсо,
Атаң Чубак эр кана?
Алмамбет, Сыргак шер кана?
Арстан Манас бел кана?!
Айланды ойлонуп,
Акыры түбүн сен сана!
Каарлуу Коңур эр ошол,
Баарын салган балаага,
Көмдүрбөй сөөгүн таштаткан,
Эндекей сары талаага!
Каарына алса чоң туңша,
Каптап кетчү чоң балаа.
Казанганса Коңурбай,
Каарына кылат ким дабаа?!
Алактап бекер сүйлөйсүң,
Акылың жок, сен бала,
Карылардан мен уккам,
Ашыкма Чубак — деп уккам.
Эңтелеп Чубак барганда,
Каткаландын Кыз Сайкал,
Көмө сайып салганда,
Минген атын тутултуң,
Алмамбет алган кутултуң.
Сен ошонун уулусуң,
Бекер кайрат кылышың.
Асыл түбү ишке ашпайт,
Тилдешпей кылган урушуң.
Тымызын барып тил албай,
Бүтөг кандай жумушуң?!»
Анда Бакай муну айтат:
«Гүлүстөн, жарайт айтканың,
Балдар, сөзүм байкагың,
Кылдыр-кулдур сүйлөшүң,
Кытайдын тилин билчүң, ким?
Калдыр-кулдур сүйлөшүң,
Калмактын тилин билчүң, ким?
Тетиги, кайнап жаткан калың кол,
Кабар айтып барчууң, ким?»
Гүлүстөн туруп кеп айтат,
Күлүмсүрөп муну айтат:
«Сенин атаң Чубактай,
Менин атам Алмамбет,

Ала көөдөк жан эмес
Башында кытай ханы эле,
Арбак конгон жан эле.
Жазаасын берген канчанын,
Белдүү туулган жан эле.
Периден молдо алдырып,
Кырк эки тилди жыйнатып,
Сай сагызган тилгине,
Дуба кылып байлатып.
Балама белек болсун — деп,
Ошону кеткен карматып.
Өгөйлүк кылбай Арууке,
Белдемчинин бүгүшкө,
Бекем тигип капшырган.
Баласына берем — деп,
Сактап жүрүп Каныкей,
Мен чунакка тапшырган.
Кытай, калмак тилдерин,
Кыйын билем баарысын.
Манжу, шибе тилдерин,
Канык билем баарысын.
Ооган, орус тилдерин,
Өзүндөй билем баарысын.
Айтканда жыйып баарысын,
Кырк эки уруу тил билем,
Аралан кирип ал элге,
Айттырып сөзүн мен билем».
«Билсең баатыр баргын» — деп,
Бакай айтып салганы.
Мурунку эрдик даңкына,
Айткан менен сөз жетпейт,
Чыны менен калпына.
Эр Гүлчоро баатырдын,
Кол куржуну жапында.
Үйдө жүрсө Гүлчоро,
Оң жагынан кетчү эмес.
Түпүндөсү Гүлчоро,
Төшөгүңү башында.
Аттанып чыкса талаага,
Канжыгага байлалуу.
Олтурса да сийгели,
Бир желдетке кармалуу.
Ардактаган куржуну,
Бүгүн канжыгада байлалуу.
«Не кагат муну бүжүрөп,

Алмамбеттин чен тону,
Мына ушунда белем» — деп,
Эл-журт жүргөн күбүрөп.
Андай эмес Гүлчоро,
Жети кыраан элини,
Жети түрлүү кийимин,
Артынын жүрчү беледен.
Абасы Бакай айтканда,
«Калмак, кытай белем — деп,
Чечин алып куржунун,
Сууруп алып кийимин,
Кара бою учулуу,
Капталынан топчулуу,
Алып кийди кийимин.
Кебезден өтүк кийинип,
Эгесине сыйынып,
Кеп чачты башка салганы,
Шала кулак малакай,
Башына кийип алганы,
Калмак болуп калганы.
Олпогу жок жонунда,
Айбалта жок колунда.
Жамандык болот экен — деп,
Жалтаныш жок оюнда.
Атадан калган акшамшар,
Эндекей ичтен байланып,
Эр Гүлчоро шайланып.
Өзү көргөн жер менен,
Жыла басып жел менен,
Кирип кетти жол менен.
Кабылан баатыр Гүлүстөн,
Карагайдан өткөнү,
Карагайдын четинде,
Оттон жаткан аттарга,
Элеңдеп барып жеткени.
Ар кайда аттар топ-топтоп,
Алды беш жүз, арты жүз,
Аянттарда жайылган.
Көрдү баатыр Гүлүстөн,
Бир жерди жууркан чачылган.
Отун жыйнап жаткансып,
Тезек терип жүргөнсүп,
Эттен чоро баскансыйт.
Жерден алып салганда,
Түшүп калат артынан.

Түшкөнүнө карабай,
Терген болуп абыдан,
Литип-минтип түгөнгүр,
Аттардын жетти жанына.
Черүүсү окшойт калмактын,
Азамат окшойт жалгыз жан.
Ат баккан жерден табылды,
Калмагынча ийилип,
Салам айтып калганы.
Салам айтып барса да,
Калмак алик албады.
Саламдын алик ордуна,
Бул болду калмак айтканы:
«Жаныма жакын жолобой,
Айткын кебиң ыраактан.
Улугубуз кеп айткан,
Саламга алик алба — деп,
Ушуну чындап бек айткан.
Экөөң турсаң бир жерде,
Башка адам келсе жанына,
Тааныбасаң экөөң тең,
Кылычтан аны жайла — деп.
Мен жалгызмын, билбеймин,
Эгер болсо жолдошум,
Тааныбаса ал дагы,
Төгөг эле каныңды,
Алат эле жаныңды.
Өлтүрөт бекер өзүңдү,
Оём сенин көзүңдү.
Жаныма келбей бат жогол,
Эгер уксаң сөзүмдү!»
Калмак кебин бүтүрдү,
Алмамбеттин Гүлчоро,
Кара баштуу беңдеден,
Кашка туулган эр чоро.
Тили таттуу, боору таш,
Калмакча сүйлөп калдырап,
Айтты мындай балдырап:
«Укчу, баатыр, кебимди,
Ушу сага келишим,
Өлө турган жеримби?
Зилим кытай эли элем,
Жалгыз чейрек жер менен,

Күн кечирип сей¹ менен,
Жалгыз эшек мал менен,
Жан багалбай панга зар,
Жамап турмуш көрчү элем.
Көк-сак айдап эр-катын,
Тирикчилик кылчу элем.
Өткөн күндүн биринде,
Чолок мылтык асынып,
Элдер дүрбөп шашылып,
Сары кийип баарысы,
Кеп көкүрөк далысы,
Чокмор алып барышты,
Казатка жүрүп калышты.
Аттуу жүрүп нан жешти,
Түшүп калса барчасы,
Карабай таштап кетишти.
Аскер эркин, карды ток,
Түйшүк менен кээри жок.
Жыргайт экен ушул — деп,
Оюма бул кеткени.
Кош айдап жүрсөм телмирип,
Мылтык алып эл келди.
Ана-мына дебеди,
Үстүмө кийим тон берди,
Колума дары, ок берди.
Буруттун элин чабабыз,
Бекерден мал табабыз.
Оюма кеткен ошондо,
Чоң кудай маа нак берди.
Ошол жолку урушта,
Түшүп бурут колуна,
Кул болдум минтип шорума!
Ошондон бери карата,
Бул буруттун элдери,
Орун бериң оңдурбайт,
Уктатып уйку кандырбайт.
Жумшап жаным тындырбайт,
Жүз, колумду жуудурбайт.
Отун терип келгин — деп,
Чай кайнаткын болгун — деп,
Так шайымды кетирет.
Таалайга ушул иш болуп,

¹ Сей-сейдана, сындан (бир жылдык өсүмдүк, уругун пандын бетине сээп бышарат).

Мурункудан кийинки,
Түйшүгүм менин күч болуп,
Келген жерим, элимди,
Сагышып жүрөм нес болуп.
Күн өтүп кетип баратат,
Таң атып, кайра кеч болуп!» —
Деп, ошентип Гүлчоро,
Жашырчуудай болду эле.
Көп аттарды баккан жан,
Көрүп туруп чорону,
Акылы айран болду таң.
Ал ангыча камышып,
Арстан туулган Гүлүстөн,
Калмакча кылып кааданы,
Анжияндын ак куурма,
Жез чылымга салды эми.
Кырып алып жер кууга,
Буркуратып сорду эми.
Найын кагып арытып,
Тамекисин жаңыртып.
Жер куу чагып тутантып,
Кош колдоп суна берди эми,
Үстүнөн түтүн чубалтып.
Чылым сууруп тартышып,
Ичинде сырын айтышып:
«Нескаранын элимин,
Эң эле мурун келипмин.
Кең-Кол деген жер экен,
Кыргыз деген эл экен.
Кара кыргыз улугу,
Семетей деген эр экен.
Сан миң аскер кол менен,
Чапкалы келди ошону.
Мен миң кишинин башымын,
Өтөсүн алып атынын,
Ат бактырып тоо-ташта,
Карагайда жатамын.
Өлбөй тирүү мен барсам,
Үйүңө салам айтамын.»
Жанашалаш олтуруп,
Билип чоро алганы.
Туйгузбастан тигишип,
Алкымынан кармады.
Кайсы жактан чыкты экен,
Жаны кетип калганы.

Сүйрөп барып кабакка,
Черге тыгып салганы.
Үстүндөгү бар киймин,
Сыйрып тоноп алганы.
Кебин угуп абыдан,
Киймин кийип жаңыдан,
Асталай басып Гүлүстөн,
Эр Бакайга барганы.
Бакай менен Канчоро,
Кум кайрак таштан бүлөө алып,
Кылычты кармап эгешип,
Жаткан экен белесте,
Найзанын учун бүлөшүп.
Жанына жакын барганда,
Бута атымча калганда,
Канчоронун көзүнө,
Келаткан калмак көрүндү.
Көрө салып Канчоро,
Жүрөгү чыгып кабынан,
Найзасын кармап сабынан,
Саямын деп жүгүрдү,
Ашыккандан абыдан.
«Энтедеген, чунак кул,
Энтедебей шүк олтур!
Темтедеген, чунак кул,
Темтедебей тынч олтур!
Балакет басып алдыбы,
Көзүң агып калдыбы?
Тааныбайсың мени» — деп,
Гүлүстөн айтып салганы.
Таанып алып Гүлүстү,
Туруп калды Канчоро.
Барган, көргөн баарысын,
Айта салды Гүлчоро:
«Калмак экен билдим — деп,
Абам колго түшкөндө,
Кайсы бет менен Канчоро,
Аралайт элек элди — деп.
Таалайыбыз бар окшойт,
Абам тирүү өңдөнөт.
Коргонго кирип алганбы,
Корголон жаны калганбы?
Же болбосо, абаке,
Менин ойлогонум жалганбы?
Келген душман манжудан,

Калбаган окшойт эч бир жан.
Дагы эле келип жаткансыйт,
Топ-топ болуп аркадан.
Кандай жумуш кылабыз,
Кандай уруш салабыз?» —
Деп, ошентип Гүлчоро,
Көргөндү баарын билгизди.
«Акыл жантан эмеспи,
Асыл таштан эмеспи,
Карыган абаң не кылат?
Калганып, балдар, билгин» — деп.
Бакай турду эпендеп.
Канчоросу оолугуп:
«Манжу болсо, келген жоо,
Кыйкырып барып тиели.
Кыйындык кылса каңгайлар,
Кылычташып көрөлү.
Ажал жетсе кудайдан,
Аралашып өлөлү.
Коркконсуп жатсак кыр-кырда,
Тирүү кайдан көрөлү,
Коргондо калган төрөнү?
Аш-азыгы бар болсо,
Сууну кайдан табат» — деп,
Канчоро айтты мындай кеп.
Гүлүстөн анда кеп айтып:
«Койгун, баатыр, кебинди,
Ит уксун муну — деп айтып.
Абамдын камып кылбагын,
Ойлонуп акыл кылайтын.
Билип жүрөм мен баштан,
Көл жарылып калат — деп,
Абам менен энемдин,
Байлап сууну койгонуи.
Байкап угуп сөзүмдү,
Баатырым өзүң ойлогун.
Дагы үч ай жетет ко,
Ойлоп көрсөм болжолун.
Экөөбүз мында турабыз,
Жайында жатат он төрт хап.
Кабар кылсак хандарга,
Кайраты толук жандарга.
Эң келсе ушул кеңешим,
Каспелтүү абама,
Убадалуу күн болжоп,

Байтайлакты жиберсек.
Байрак тиктеп, туу сайып,
Бадирек жоого биз тийсек.
Бекер жатпай аңгыча,
Азы-көбүн бул элдин,
Аралап жүрүп биз билсек».
«Болот, балдар, болот» — деп,
Борсулдан Бакай күлдү эле.
Гүлчоро баатыр кат жазып,
Он сегиз күн болжолун,
Ошол катка бек жазып.
«Ушул сапар келбеген,
Ушаландың — деп жазып.
Калтырбай колуң айдап кел,
Каңкордун көөнүн жайлап кел!
Түк койбой элиң айдап кел,
Түгөнгүр көөнүн жайлап кел!
Он сегиз күндөн калба — деп,
Ойлобой жатып алба» — деп.
Катып тамам кылганда,
Кабылан Бакай чоң мөөрүн,
Аягына бек басып,
Бозжорго тулпар ат берип,
Туруп калды калгандар,
Байтайлакты атказып.
Бала баатыр Байтайлак,
Колуна хандык кат кармап,
Миңе турган алыска,
Бозжоргодой ат тандап.
«Кандай барып келем — деп,
Кантип кабар кылам» — деп,
Жалгыз ооз абал билдирбей,
Бура тартып аттанып,
Жүрүн кетти дыр коюп,
Жолдошу анын бир барчу,
Жүз кишидей шаттанып.
Барар жери чунактын,
Күн батышы Испанда,
Күн чыгышы Кытайда.
Он төрт хан эли сурасан,
Орто жери ушунда.
Өзү жалгыз күүлөнүп,
Бастырды бала кенебей.
Жоргонуи башын чулгутуп,
Артынан чаңып бургутуп.

Болушунча камчылап,
Алдындагы жоргону,
Қара терге жуурултуп.
Боз бала кетти ыраакка,
Кандим болгон канкорлор,
Жата албайт бекер быякта.
Эр Гүлүстөн турбады,
Белин бекем бууганы.
Қыны жок шамшар байланып,
Қытайга кетти шайланып.
Кечке чейин жөө басып,
Қоңурбай турчу чатырга,
Кечинде жетти айланып.
Камыштын чыккан түбүнөн,
Жалғыз булак кара суу,
Таттуу анын суусу — деп,
Хандар иччү суу экен.
Айчүрөктүн ордосу,
Ага жакын жерде экен.
Али Қоңурбай, чоң төрө,
Адырайған, зор төрө,
Өзү тажаал, қуу төрө,
Падышалық чатырын,
Басса пилге жүктөтүп,
Алып келип заңкайтты,
Айкын талаа Кең-Қолдо,
Тигип салған кези экен.
Қарылардын макалы,
Қайсы укмушун айталы?
Жапсызда камын чоң болгон,
Жандууда балық зор болгон.
Гүлчоро баатыр ошондо,
Камыштын кирип ичине,
Көз жиберип чатырга,
Токтолуп қалды кичине.
Атасы баатыр Алмамбет,
Қалтырып кеткен мураска,
Тутамға толбос жалғыз ооз,
Таң қалгандай сырты кооз.
Жети кабат таш дүрбү,
Он эки таштан орнотқон,
Отуз күндүк жол болсо,
Он бута атым келтирген.
Ачуулаанып тиктесе,
Ұтур келген адамдын,

Жүрөгүн жарып өлтүргөн.
Бой тумар чалыш қабы бар,
Болжолу жоқ дүрбүнүн,
Болоттон қылған сабы бар.
Болумдуу тууган Гүлчоро,
Сууруп алған чағы бар.
Чатырга салды элендеп,
«Кирер жери бар болсо,
Жазасын түндө берем» — деп.
Чүпүрөк тышы көрүнсө,
Ичи темир тор экен.
Жалғыз эмес темир тор,
Үч кабаттап эштирген,
Темир аркан ошону,
Сыртынан тартып салыптыр.
Киремин деген ушуга,
Гүлчоронун шору экен!
Ууктарын бекиткен,
Қоргошун, коло аралаш.
Жатқан уйдай қоргошун,
Сом темирди қынатқан,
Қыйрынан таштап сулатқан.
Тик көтөргөн жыгачын,
Ал темирге улатқан.
Таманы жыңжыр беш кабат,
Так ушундай чатырга,
Таақат қылып қим барат?
Жети қатар эшиктүү,
Қини кирер тешиктүү.
Хандар менен ашпоздун,
Ортосында көшөгө,
Ошол кездің балбаны,
Бой ұрса араң чыкқындай,
Өтөмін деп ошого.
Чай қайнатып нан берген,
Ашпозу тұрат бір жақта.
Алты бөлме ал чатыр,
Баарысында бір эшик.
Алты түрлүү жаракты,
Ондон қармап тептегіз,
Өңкөй чокмор қармаған,
Одурайған балбандар,
Он айланып алыптыр.
Көрүн муну Гүлүстөн,
Күмөндөнүп қалыптыр.

Так ошол кезде алдынан,
Колуна нөгөй¹ көтөрүп,
Чыгып чайчы чатырдан,
Камарабай ал чайчы,
Булакка нөгөй батырган.
Жармашып чоро шыйракка,
Шыйрагынан көтөрүп,
Башын сууга малганы.
Сүйрөп кирип камышка,
Өлтүрө коюп кийимин,
Өзү кийип алганы.
Айла менен жайлады,
Жылапачтап чечтирип,
Сырткы кийимин алганы.
Буту-колун бек байлап,
Сууга таштап салганы.
Чайчынын кийимин бүт кийди,
Колуна кармап нөгөйдү,
Асталай басып жетти эми.
Эшиктен кире берерде,
Эми чоро ойлонуп;
«Акылымды алдырып,
Ашыгып калган экемин.
Жалгыздыгы курусун,
Шашылып калган экемин.
Көсөндөн окшош сырдаган,
Он эки сандык бар эле.
Ойлобопмун мен мурун,
Канти кайда, чай кайда?
Наны кайда, бал кайда?
Анык сурап меп биллип,
Апаң муну сойбопмун.
Аларды анык билгенде,
Чай ордуна уу чылап,
Хандардын баарын жоймокмун.
Эми муну опор жок,
Буйруганы болор» — деп,
Алты эшиктен өттү эле.
Ал чатырдын төрүндө,
Ашканага жетти эле.
Түтүнү жок, жалын чок,
Түгөнгүрдүн оту бар.
Чайын асты ушуга,
Көңүрдүн туура тушунда.

¹ Нөгөй суу ала турган челек.

Жыйын ачып, сөз сүйлөп.
Көңүрбай жатат ушунда.
Анын ушул иштерин,
Жөн бир киши билбеген.
Үч миңче башчы болгондун,
Бир да бирөө үстүнө,
Өзүнчө басып кирбеген.
Көңүрбайдын кеби бул:
«Азыр болгун, каңгайлар,
Кордук көрөр жерин бул!
Кең-Кол деген жер ушул,
Каарлуу кыргыз эл ушул.
Каарланса Семетей,
Канынды төгөр жер ушул!
Камоодо калды коргондо,
Канымет анда болгонго.
Оюңа алгын, каңгайлар,
Оной жоо — деп — ойлонбо!
Чылабанын тукуму,
Чырга тууган ушуну.
Сорандыктын өз уулу,
Согушка тууган нак ушул.
Алмамбет азган Бейжинден,
Качып кетип элинен.
Баштап барып кыргызды,
Ушул бурт элинен,
Тартып алып калаанды,
Так шайынды кетирген!
Тартууга бердик эки кыз,
Танбай сөздү угупуз.
Эсен хан кызы Бирмыскал,
Өзү алган Алмамбет.
Ошондон калган бир тукум,
Гүлчоро деген карабет.
Кайраты толук жан деген,
Он эки уруу тил билчү,
Өтө эле шум ал деген!
Атканын жазбас мерген — дейт,
Чапканын жазбас балбан — дейт,
Сайганын койбос сардар — дейт,
Сан жылкынды бир алган,
Салтанаттуу Төлтойду,
Он төрт, он беш жашында,
Төмкоро сайып алган — дейт,
Чыңкожону сойгон — дейт,

Канын ичип тойгон — дейт.
Өжөрлөнсө алат — дейт,
Өчөмсө түйшүк салат — дейт.
Айлакерлик, кемеңгер,
Баарысын жалгыз алган — дейт.
Өткүр чыгып Гүлчоро,
Бакай бекер калган — дейт!
Азыр болгун баарыңар,
Караң менен ханыңар.
Эндекей минтип жүргөндө,
Эбинди табат билип ал!
Билишпей кирсе тешиктен,
Кирип калса эшиктен,
Байрак сайып, туу жайбай,
Баарыңар жатып калдыңар.
Күмөндүү киши көрүнсө,
Саламга алик албаңар.
Жакшы сөз айтса көрүшүп,
Жалпаңдашып калбаңар!
Бир жерде турса эки адам,
Башкадан келсе бир адам,
Тааныбасаң экөөң тең,
Кылычтап башың жайлаңар.
Кочурбайдын бул сөзүн,
Түк унутуп калбаңар!»
Калдайдын уулу чоң Кочур,
Казардуу баатыр оңбогур.
Айтып жатат ант ургур,
Ар кандай сөздү кутургур!
Аңгыча болбой камынып,
Чайнектен булоо буркурап,
Чоргоосунан чыркырап,
Чайы кайнап чыкты эле,
Гүлчорону көрсөңөр,
Мына ушундай мыкты эле.
Чайын таап алам — деп,
Сандыкка ачык салыптыр.
Көрбөгөн мурун чупагың,
Нанды кармап калыптыр.
Оозу хандар сөзүндө,
Өрттөнүп өлгөн Кочурбай,
Көзү аны чалыптыр:
«Алмамбет уулу Гүлчоро,
Чайчы болуп алганбы?
Чайчыбызды өлтүрүп,

Чатырга кирип калганбы?
Анык чайчы бул болсо,
Ажалы жетип калганбы?
Азыр болгун жанга — деп,
Ар кандай нерсе керекти,
Жаза кармап калба — деп,
Тапшырдым эле башыңда,
Укпай чайчы калганбы?
Тамтаңдап калды баятаң,
Таанып албай чай, нанды.
Баргының, желдет, бар — деди,
Кылычтап башың ал — деди!
Кызыгалакты өлтүрүп,
Кабакка сүйрөп сал» — деди!
Адамдын кулак, мурдунан,
Тумар кылып тагыңан.
Кан ич десе күлүндөп,
Сүйүнүп баары жабылган.
Тура калып жөнөдү,
Он эки желдет жаныңан.
Солк этип койбой эр чоро,
Зоркоюп өөдө болду эле.
Аскарлуу тоодой чоң чоро,
Ашыкпай өөдө болду эле.
Көрө салып чорону,
Кокуйлап Кочур ошондо,
Мууну анын бошонду:
«Айтпадымбы бая эле,
Он далысы кен экен,
Ойротту бузар эр экен.
Сол далысы кен экен,
Соорунду бузар эр экен.
Кен көкүрөк, сом далы,
Өзү балбан неме экен.
Ажыдаар ооз, жалын көз,
Жазы маңдай, жазык төш,
Кан төгүүчү неме экен!
Турбагыла камынып,
Туткунда, баарың, жабылып!» —
Деп, Кочурбай калчасы,
Катарда балбан канчасы.
Үксөйдү башка чыккан чач,
Үйдөй болгон чоюн баш.
Он эки канат ордодой,

Чокморлорун булгалап,
Ордунап копту балбандар,
Жанаша турган сардарлар,
Как ошону көргөндө,
Кншнде кантн жан калар?
Карап турат түгөнгүр,
Жалгызмын — деп — тайманбай,
Ушундай учур маалда,
Гүлчоро эмес кара таш,
Тура алабы зарланбай?!
«Чуркап жете барсам — деп,
Буурул сакал калчаны,
Мууздан кардын жарсам» — деп,
Жете барар жери жок,
Ортодо турат балбандар,
Кайта кетер алы жок,
Кандай кылар айла жок.
Так ошондо кылт этип,
Акыл ага табылган.
Алты катар чатырга,
Жалгыз чырак жагылган.
Кыны жок жалаң шамшарды,
Толгой тартып жеңине,
Сабынан бекем кармады.
Туткасы алтын, сары жез,
Жагылуу турган чыракты,
Качырып барып салганы.
Чачылып чырак түн түшүп,
Калмагынча калдырап,
Манжуларча балдырап,
Кытайынча кылдырап,
Эр Гүлчоро кулдурап.
«Карма, — десе, — карма», — деп,
Кармоочунун бири ал.
«Өлтүр, — десе, — өлтүр», — деп,
Өлтүрчүнүн бири ал.
Ошентип жүрүп бултандап,
Эшикке чыкты эр сардар.
«Эми кантнп кетем — деп,
Бурма таштан, жез ноого,
Бурулбай барып жетем» — деп,
Токтобой мында чебердеп,
Аралап камыш серендеп.
Жете барды жез ноого,
Кереметтүү зор калча,

Келер замат билиптир,
Алтымыш уруу кытайдан,
Бирден киши ылгатып,
Кайтартып ноону коюнгүр.
Жана жемин, чөп чардан,
Жыйнап алган элардан.
Кырк-элүүдөй адамы,
Колуна чөкү кармаган.
Кужурашып сүйлөшүп,
Курсагынын камын жеп,
Кыжылдашып жатканда,
Коржондон чоро барганы,
Тогуз, ону арыкта,
Топтошуп туруп алганы.
Жогортон келген улуктай,
Ошондо буйрук салганы:
«Ишенимдүү киши — деп,
Бүтүрөт булар ишти — деп.
Кайтартып койсо арыкты,
Бадыректер оңбойсуң,
Бекер ашка кыныксаң,
Бейкут өлүп сойлойсуң!
Бүгүн келди бир нөөмөт,
Эртеп кайдан келет — деп,
Кызыталак иттердин,
Кылган иши кандайдыр,
Анык өзүм көрөм» — деп.
Көргөн болуп жанашып,
Ачуусу келип жан ачып,
Бакай абаң айткандай,
Темирден кылган капкасын,
Тартып алып түгөнгүр,
Алысыраак ыргытып,
Карап калды түгөнгүр.
«Гүлчоро кылган иши — деп,
Билип калсын абам — деп,
Камтый кармап беш-алтоон,
Сууга салып жиберди.
Суу кескилеп албас — деп,
Таратып көлгө салбас — деп.
Бешөө кирсе, экөө сак,
Көлдүн суусу калар — деп.
Гүлчоро кылган экен — деп,
Арстан тууган, абакем,
Көңүлүнө алар» — деп.